

Sloboda govora ili govor mržnje - medijsko izvještavanje o Oliveru Frljiću

Dević, Vanja

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:933231>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-23**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za sociologiju

Diplomski rad

**SLOBODA GOVORA ILI GOVOR MRŽNJE – MEDIJSKO IZVJEŠTAVANJE
O OLIVERU FRLJIĆU**

Student: Vanja Dević
Mentor: doc. dr. sc. Helena Popović
Zagreb, rujan 2021

SADRŽAJ:

1. UVOD.....	2
2. OLIVER FRLJIĆ I POLITIČKO KAZALIŠTE.....	4
3. TEORIJSKI OKVIR.....	8
3.1. Masovni mediji i informacijsko društvo.....	8
3.2. Odnos masovnih medija i društveno-političke zbilje – važnost medija za demokratsku političku kulturu.....	9
3.2.1. Ideologija.....	15
3.2.2. Diskurs.....	22
3.3. Sloboda govora.....	28
3.4. Govor mržnje.....	31
3.4.1. Govor mržnje u hrvatskom medijskom prostoru i njegovo suzbijanje.....	36
4. METODOLOGIJA.....	43
4.1. Analizirani mediji.....	46
5. REZULTATI.....	49
5.1. <i>Analiza: Nominacija (imenovanje)</i>	49
5.2. <i>Analiza: Predikacija (opisivanje)</i>	54
6. INTERPRETACIJA.....	63
7. ZAKLJUČAK.....	70
8. LITERATURA.....	73
9. PRILOZI.....	75
9.1. Članci s web portala.....	75
9.2. Ostali internetski izvori.....	76
10.SAŽETAK.....	78
11.SUMMARY.....	79

1. UVOD

Masovni su mediji još u 20. stoljeću postali neizbježan svjedok, sudionik, ali i kreator društvenih procesa. (Car, 2016: 187) Osnovna obilježja demokracije su višestranački sustav, trodioba vlasti, poštivanje ljudskih prava i sloboda medija. Osnovna demokratska funkcija medija jest informirati građane, a proces globalizacije uzrokuje razvoj tehničkih i komunikacijskih mogućnosti, što dovodi do jačanja uloge javnosti pri donošenju političkih odluka. (Čerkez, 2009: 30) Demokracija kao oblik vladavine i sustav samoregulacije moderne političke zajednice, nije zamisliva bez aktivnog i informiranog građanina kao svoje pretpostavke. Tako je u demokratskom društvenom kontekstu presudna uloga novinara i masovnih medija. Mediji ili sredstva masovne komunikacije su organi javnosti, čija je funkcija informativna, reflektivna i kontrolna. Omogućuju javnu raspravu o općem dobru, posredujući raznovrsne informacije, ideje, mišljenja, svjetonazorske i političke opcije, ali i u ulozi „psa čuvara“ demokracije, oblikuju javno mnijenje i bude kritičku javnost, javno razotkrivajući različite nedemokratske i nezakonite postupke vlade, zakonodavca i pravosudnih tijela, te ukazujući na različite pojave i oblike zlouporabe političke moći i kršenja zajamčenih ljudskih prava i sloboda. (Alaburić, 1999: 9–10) Mediji su platforma na kojoj se razvijaju, pojačavaju i slabe odnosi moći između pojedinaca, skupina i institucija u društvu (Car, 2016: 187), i bez kompatibilnosti u komunikacijskim odnosima između društva i političke elite, bez informirane javnosti i otvorenosti za javnu komunikaciju nema ni demokratskog društva u pravom smislu te riječi. (Čerkez, 2009: 35). U demokratskoj političkoj kulturi javni pojedinci iz kulturno-umjetničkog života, trebali bi imati puno pravo na slobodu izražavanja i iznošenje svojih ideoloških stajališta bez straha i negativnih posljedica. Jedan od takvih pojedinaca upravo je Oliver Frljić, hrvatski kazališni redatelj rođen u Travniku. Njegove su predstave izazvale zgražanje, šok i burne reakcije te zahtjeve za zabranom prikazivanja u Hrvatskoj i inozemstvu. Primjer ovakvih reakcija dogodio se u travnju 2017. godine. Tada su se pripadnici pravaških stranaka (HSP, HČSP), katoličkih (Hrvatska udruga Benedikt), braniteljskih (Udruga Hrvatskih ratnih veterana Domovinskog rata), i konzervativnih udruga (HRAST) okupili ispred splitskog HNK i prosvjedovali protiv izvođenja predstave 'Naše nasilje i vaše nasilje'. Ideologije imaju bitnu društvenu funkciju, i služe skupinama i njihovim pripadnicima tako što organiziraju i usmjeravaju njihove ciljeve, društvene prakse i čitav svakodnevni društveni život. Kako bismo organizirali ideološke

prakse, potrebne su nam ideološke institucije, kao što su masovni mediji, koji su najsloženija institucija za javno očitovanje ideologija. U reprodukciji ideologija diskurs ima poseban status. Razna svojstva teksta i govora omogućuju pripadnicima društva da izraze ili oblikuju svoja ideološka uvjerenja, i bilo koje drugo mišljenje povezano s ideologijom. Glavna karakteristika svakog političkog (i ideološkog) diskursa, prema Teun A. Van Dijku (1997b, 34) je polarizacija na „nas“ i „njih“, odnosno pozitivno samovrednovanje i negativna prezentacija drugih. (Popović, Šipić, 2013: 208) Uloga novinara, odnosno masovnih medija, kao pasa čuvara demokracije i organa javnosti, trebala bi biti takva da omogućavaju, ohrabruju i podržavaju informiranje i izvještavanje javnosti, te javnu raspravu u okviru demokratskih političkih vrijednosti na temu javnog djelovanja Olivera Frlića. Dakako, u idealnom bi slučaju mediji također trebali biti kritičari koji će stati u obranu pojedinaca (Olivera Frlića) koji svojim javnim djelovanjem kritiziraju i propituju postojeći status quo, te kojima prijeti kršenje ili narušavanje njihovih zajamčenih ljudskih prava i sloboda.

Prema Ericu Barendtu (2005) sloboda govora jedno je od građanskih i političkih prava koja čine prvu generaciju ljudskih prava. Sloboda govora i dobivanje nepristrane informacije smatra se individualnim pravom, a prema Luciji Kuharić (2012: 6), ostvaruje se kroz pluralizam medija. (Car, 2016: 190). Bitno je naglasiti da u medijima sloboda govora ne postoji kao apsolutno pravo. Zato postoji novinarska etika, koja opisuje granice slobode izražavanja, odnosno poštivanje prava i ugleda drugih. Mediji moraju biti sudionik cjeloživotnog učenja tako da kontinuirano osiguravaju izvor provjerenih i kontekstualiziranih informacija. Od novinara se očekuje da poštuju sve profesionalne novinarske standarde, budu odgovorni prema: onima o kojima pišu, izvorima informacija, publici, a i svojoj redakciji i mediju za koji rade. Dakako, postoje i različita kršenja etičkih načela novinarstva, u koje spada i govor mržnje. (Car, 2016: 194)

Cilj ovog rada je pomoću kritičke analize diskursa (Reisigl i Wodak 2001, U: Bezić, Petrović, 2019: 84), istražiti diskursne strategije imenovanja (nominacije) i opisivanja (predikacije) javnog djelovanja Olivera Frlića te ih proučiti u širem kontekstu opreke *Mi/Oni*, ostvarivane putem pozitivne samopredodžbe *Sebe* i negativne predodžbe *Drugoga*. Za kritičku analizu diskursa jezik je iznimno važan strukturni element. Prema Martinu Reisiglu i Ruth Wodak (2009: 88) jezik je osnovno sredstvo za ostvarivanje i održavanje moći, te je kritička analiza diskursa usmjerena na kritičko proučavanje upotrebe jezika onih koji su u poziciji moći. S obzirom na to, važna je

uloga i položaj medija, jer mediji imaju moć da svojim djelovanjem (načinom upotrebe jezika), oblikuju stajališta i mišljenja javnosti, i time doprinose pozitivnom ili negativnom vrednovanju različitih sudionika diskursa. (Bezić i Petrović, 2019: 84). Vezano za javno djelovanje Olivera Frlića, fokusirat ćemo se na specifični događaj (prosvjed protiv predstave 'Naše nasilje i vaše nasilje' u travnju 2017. godine), koji je izazvao negativne reakcije i kritike određenog dijela javnosti, i o kojem su izvještavali određeni hrvatski medijski portali.

2. OLIVER FRLJIĆ I POLITIČKO KAZALIŠTE

Oliver Frlić^{1 2 3} hrvatski je kazališni redatelj rođen 1976. godine u Travniku. Završio je filozofiju i religijsku kulturu na Fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu, i kazališnu režiju i radiofoniju na Akademiji dramskih umjetnosti. Tijekom studija započeo je s profesionalnim angažmanom u Istarskom narodnom kazalištu, Teatru &TD i kazališnoj skupini KUFER. Prvu važniju predstavu na međunarodnoj sceni „Preklet naj bo izdajalec svoje domovine“ režira 2010. godine u Slovenskom mladinskom gledališću. Predstava dobiva dvije Borštnikove nagrade u Mariboru, te postaje slovenski rekorder po broju međunarodnih gostovanja, 56 izvedbi u dvadeset država na četiri kontinenta. Sa sve više inozemnih angažmana Oliver Frlić sve rjeđe režira u Hrvatskoj, a 2014. se vraća radu u Hrvatskoj i iste godine postaje intendant HNK Ivana Pl. Zajca u Rijeci. Na toj poziciji ostaje do 2016., kada je na vlastiti zahtjev razriješen dužnosti u sklopu pripreme dijela programa Europske prijestolnice kulture 2020. Mnoge su njegove predstave izazvale zgražanje, šok i burne reakcije te zahtjeve za zabranom prikazivanja u Hrvatskoj i inozemstvu. Tako je u predstavama poput „Naše nasilje i vaše nasilje“, „Zoran Đinđić“, „Aleksandra Zec“, prikazivao ekstremne scene protiv vjere i nacionalizma, zbog čega je bio optužen i za blasfemiju, provokaciju i vrijeđanje osjećaja katolika i muslimana. Ovo je dovelo do mnogih poziva na bojkot, zabrana prikazivanja i pokretanja kaznenih prijava. Kada je gostovao u Poljskoj s predstavom 'Naše nasilje i vaše nasilje', Katolički institut Ordo iuris pozivao je Poljake da podnesu kaznene prijave i tuže redatelja i teatar za vrijeđanje vjerskih osjećaja, što je u Poljskoj kažnjivo zatvorom. Za Frlićevu predstavu glasnogovornica desne nacionalno

¹ Wikipedija. Oliver Frlić. URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Oliver_Frlji%C4%87 (Pristupljeno 2.9.2021.)

² Biografija. Oliver Frlić. URL: <https://www.biografija.org/film/oliver-frljic/> (Pristupljeno 2.9.2021.)

³ Kazalište Dubrava. Oliver Frlić. URL: <https://kazalistedubrava.hr/oliver-frljic/> (Pristupljeno 2.9.2021.)

konzervativne stranke Pravo i pravda Beata Mazurek izjavila je: „Ta predstava je silovanje kulture i ne bi smjela biti financirana javnim novcem“ (Direktno.hr., 26.4.2017.) U svojem se radu Nataša Govedić dotaknula i slučaja iz regije – prikazivanja iste predstave u Sarajevu 2016. godine na festivalu MESS. Tamo je došlo do velikog skandala u kojem su prosvjedovale vjerske (katoličke i muslimanske) i kulturne udruge Bosne i Hercegovine, zbog njezinog navodno problematičnog i blasfemičnog sadržaja. Iz Katoličke tiskovne agencije Biskupske konferencije BiH o predstavi su izjavili: „Ovo vrijeđa u prvom redu katolike, ali i muslimane jer izruguje bitni sadržaj vjere te nešto što je ljudima sveto na primitivan i vulgaran način predstavlja.“ (Večernji.hr., 9.10.2016.) Situacija je došla blizu usijanja, te je uprava festivala odlučila prikazivati predstavu bez prisutnosti publike, isključivo pred žirijem. Nekoliko sati prije predstave održao se žestoki kontraprosvjed publike koja je kupila karte, te je direktor festivala promijenio mišljenje i dopustio publici da prisustvuju predstavi „na vlastitu odgovornost“, uz napomenu da im uprava MESS-a „ne može jamčiti sigurnost u situaciji stalnih prijetnji“. (Govedić, 2017: 216). Za potrebe ovog rada, fokusirat ćemo se na događaj iz Hrvatske koji je izazvao negativnu reakciju. U travnju 2017. godine nekoliko stotina prosvjednika, među kojima su se našli pripadnici katoličkih udruga (Hrvatska udruga Benedikt), braniteljskih udruga (Udruga Hrvatskih ratnih veterana Domovinskog rata), pravaških stranaka (HSP, HČSP), i konzervativnih udruga (HRAST), okupilo se na trgu ispred splitskog HNK te prosvjedovalo protiv izvođenja predstave 'Naše nasilje i vaše nasilje'. Na prosvjedu su se pojavili i pojedini pripadnici lijevih stranaka i udruga, poput SDP-ovca Arsena Bauka, kojeg su prosvjednici teško izvijedali. Desetak članova HSP-a ušlo je na predstavu, a prosvjednici su zviždali publici koja je ulazila u dvoranu i upućivali im pogrдне riječi. Neki od njih strateški su se rasporedili po dvorani, uz mnogobrojne transparente („Sotono, odlazi iz našeg grada“, „Ova predstava me vrijeđa“), te pjevali pjesmu „Zovi, samo zovi“. Ispred kazališta napadnut je i dramaturg i publicist Jasen Boko, kojeg su prosvjednici optužili za vrijeđanje osjećaja vjernika. U kazalište je ušla policija i započela s izbacivanjem prosvjednika koji su ometali početak izvođenja predstave, prvo iz dvorane, a potom i iz zgrade kazališta. U međuvremenu se dogodila i lažna dojava o podmetnutoj bombi, a predstava je započela s pola sata zakašnjenja, te su nakon završetka predstave podneseni optužni prijedlozi protiv 18 osoba zbog narušavanja javnog reda i mira. Predstava 'Naše nasilje i vaše nasilje' napravljena je u međunarodnoj koprodukciji Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Austrije, Slovenije, Njemačke i Švicarske.

Inspirirana je kultnim romanom Petera Weissa *Estetika otpora*, te širom otvorenih očiju promatra Europu naivno zatečenu izbjegličkom krizom, koja spremno zaboravlja na svoju kolonijalnu prošlost dok jednako tako spremno i s iskešenim zubima zatvara granice tisućama onih koji bježe upravo pred posljedicama europske i američke politike.⁴ Razloge svojeg ideološki obilježenog javnog djelovanja, Frljić je objasnio u odgovoru na pitanje iz intervjua Nataše Govedić. Kada je upitan da objasni razlike između medijski neodgovorne, često nasilne i anonimne javnosti na društvenim mrežama, i zajednice, konkretnih ljudi koji ne bježe od odgovornosti jednih za druge i prepoznaju rad na traumi kao priliku zajedničkog sazrijevanja, Frljić je odgovorio da razlika postoji i da je u njoj ključna mogućnost da netko razumije što bi bio opći interes i s njim povezana odgovornost. Prema Frljiću, ukoliko želimo participirati u javnoj sferi, onda bi to morali učiniti pod punim imenom i prezimenom i sa svim mogućim posljedicama koje takav angažman podrazumijeva. Društvene mreže i anonimnost koja je njima omogućena ukida odgovornost za javno izgovorenu riječ i tu se proizvodi privid javnosti. Tako kritizira kazališnu zajednicu, koja je po njemu propustila niz prilika u kojima je mogla koristiti simbolički kapital u preuzimanju društvene odgovornosti i prepoznavanju traume. U toj kazališnoj zajednici osjeća zajedništvo s ljudima, čak i s onima koje osobno ne poznaje, koji svojim kazališnim radom riskiraju sve ono što se riskira kada se ide protiv društveno nametnutih konsenzusa. (Govedić, 2017: 233) Javno djelovanje Olivera Frljića može se opisati sintagmom političkog kazališta (*political theatre*). Ana Penjak u svojem članku „Povijest političkog kazališta“ raspravlja o ovom fenomenu. Političko kazalište postoji od samih početaka kazališta, i prikazuje ljudska prošla, sadašnja i buduća iskustva, ali i bitna etička, socijalna, politička, moralna i egzistencijalna pitanja određenog vremena i prostora. Autorica pojam definira na sljedeći način: „Naime, političko kazalište uspostavlja određene situacije ili zbivanja koja su od važnosti mnogima, ako ne i svima, prikazujući istovremeno obrasce ponašanja u danim situacijama, apelirajući na direktnu kritiku gledalaca. Međutim, možda je najznačajnija karakteristika političkog kazališta upravo trenutak uspostavljanja situacije u kojoj se gledatelj suočava s istinom, koja ga se neposredno tiče. Trenutak suočavanja s istinom prerasta u trenutak suočavanja s društvenom stvarnošću, tj. javnom istinom. I upravo je javna istina cilj, ali i primarna razlika između političkog i nepolitičkog kazališta, političkog kazališta kao mjesta na

⁴ HNK Split. Marulićevi dani. Naše nasilje i vaše nasilje. URL: <https://marulicevidani.hnk-split.hr/27-marulicevi-dani/predstave/detalj/artmid/1102/articleid/9772> (Pristupljeno 4.8.2021.)

kojemu se o takvim procesima može javno raspravljati.“ (Penjak, 2010: 103–104) U kontekstu novije hrvatske povijesti 20. stoljeća, autorica naglašava da je dramska produkcija bila obilježena nizom velikih promjena i prevrata koji su utjecali na dramsku produkciju. Sve države i režimi koji su se izmijenili – od Kraljevine Jugoslavije, preko Nezavisne Države Hrvatske, pa do Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, kazalište su podređivali svojim vojnim, političkim i ideološkim interesima, koristeći se skrivenom ili otvorenom cenzurom kojom se branilo ono što se nije smjelo prikazivati. (Penjak, 2010: 107). U svojem se članku „Političko kazalište danas“ Bojan Munjin dotaknuo razlike u političkom kazalištu između perioda Socijalističke Jugoslavije i Republike Hrvatske. Smatra se kako se za vrijeme Jugoslavije zbog neugodnih pitanja na pozornici moglo završiti u zatvoru, dok današnje vrijeme karakterizira potpuni zaborav većine o mračnim događajima od devedesetih do danas. Za vrijeme Jugoslavije mnogi su htjeli javno govoriti o tamnim stranama socijalizma iako su o njima objektivno malo znali, dok danas relativno puno znamo o nedavnoj prošlosti, ali većina ne želi o tome pričati. Zaključuje se da je 1990-ih u novonastalim državama bivše Jugoslavije stvoren određeni politički i nacionalni konsenzus, koji je vlastitu stranu u ratu promatrao kao potpuno pozitivnu, a drugu proglasio potpuno negativnom, isključivo odgovornom za ratne zločine. Autor napominje da se takav pogled na prošlost mijenja dolaskom nove generacije kazališnih redatelja, koja je živjela za vrijeme rata, ali u njemu nije sudjelovala, te ima hrabrost javno i bez zadržke izgovoriti ono što se zbilja događalo u zadnjih tridesetak godina. (Munjin, 2012: 34–35) Kao primjer drskog i provokativnog kazališta Munjin spominje Frljićevu predstavu Zoran Đinđić, u kojoj je Frljić prozvao čitavo srpsko društvo kao krivca za ubojstvo vlastitog premijera: vojsku, tadašnjeg predsjednika, tajne službe, intelektualce, građane. Reakcije publike na eksplicitne scene bile su podijeljene – dio je napustio predstavu, a dio je glasno s odobravanjem pljeskao: „Tako njegovi glumci, s rukama umrljanim krvlju do lakta, izgovaraju optužbe publici koja nijemo sjedi u potpuno osvijetljenoj dvorani ili se već u sljedećoj sceni, naoružani pištoljima i kalašnjikovima, presvlače iz svećeničkih odora u vojna ili u odijela dobrostojećih građana. Na kraju, glumica obnažena do pasa, oblači krvavu košulju Zorana Đinđića i počinje povraćati po srpskoj zastavi nakon čega političari iz prvih redova s dijelom publike napuštaju dvoranu. Oni koji su ostali frenetičnim aplauzom ispratili su glumce kojima treba čestitati što su uopće imali hrabrosti sudjelovati u ovoj predstavi.“ (Munjin, 2012: 37)

3. TEORIJSKI OKVIR

3.1. Masovni mediji i informacijsko društvo

Medij se može definirati kao svaki izraz (lat. *medius* – srednje, posredujuće) i kanal komunikacije koji je posrednik nekog značenja, te ima svoje šire i uže značenje. U širem netehnološkom značenju, mediji su svi oblici komunikacije koji prenose određene kodove komunikacije putem nekog kanala: govor, pisanje, geste, izrazi lica, odjeća, gluma, ples, prometni znakovi. U užem tehnološkom smislu, mediji su sredstva komunikacije omogućena tehnološkim razvojem (materijalnim uređajima, aparatima prijenosa) i institucijama koje su povezane s tim tehnologijama. (Peović Vuković, 2012: 78). Prema Katarini Peović Vuković, medijski su studiji razlikovali *masmedije*, odnosno medije masovne komunikacije, kao što su tisak, radio i televizija, od *komunikacijskih medija*, kao što su telefon i telegraf. *Masmediji* komunikaciju oblikuju kao komunikaciju *od centra* (središnje institucije) prema *periferiji*, a *komunikacijski mediji* omogućavaju izravnu komunikaciju korisnika *jedan na jedan*. Mreža je prvi moderni *digitalni medij* koji je *istovremeno i komunikacijski medij i masmedij*. Masmedij je zbog masovnosti poruka i publike, a komunikacijski je medij jer omogućava korisnicima da uspostave direktnu komunikaciju bez posredovanja centralnog čvorišta. (Peović Vuković, 2012: 79). Prema Ivani Čerkez, masovni mediji su kompleksni pojam koji označava sustave javnog informiranja, koji služe za raspršivanje vijesti i audio-vizualnih sadržaja u svrhu informiranja, obrazovanja i zabave najširih slojeva stanovništva. (Čerkez, 2009: 28) Masovni mediji su sredstvo kojima se ostvaruje komunikacija, posrednici su između vlasti i javnosti, i informiraju javnost o svim relativno važnim temama za društvenu zajednicu, kako bi ispravno formirali, ili izmanipulirali, javno mišljenje. (Vertovšek i Tomović, 2015: 953) U današnjem društvu, komunikacija je iznimno značajna, a putem nje i prijenos informacija, te mnogi ističu kako živimo u informacijskom društvu.

U takvom je društvu virtualna povezanost od presudne važnosti, jer je medijska komunikacija koja se odvija uglavnom virtualna, pa su tiraže novina i časopisa često smanjene budući da je ogromna većina njih dostupna *online*. Paško Bilić smatra da je Internet *društveno-tehnički i komunikacijski medij*. U *tehničkom* smislu to je niz globalno povezanih računala, servera i softverskih rješenja za njihovu upotrebu. U *društvenom* smislu sastoji se od niza nacionalnih i međunarodnih institucija, regulatora i organizacija koje utječu na njegovo djelovanje, te komercijalnih kompanija usmjerenih

prema pružanju osnovnih tehničkih usluga ili sadržaja. U komunikacijskom smislu, Internet je „hibridni medij“ jer omogućuje ostvarivanje raznih tipova komunikacije: međuljudska komunikacija, proizvodnja i recepcija različitih sadržaja, te komunikacija s interaktivnim sustavima. (Bilić, 2012: 835) Odnos između medija i publike, prema Ani Martinoli, nije više jednosmjernan, već dvosmjernan u kojem medij omogućuje i sadržaj i iskustvo, doživljaj koji se za publiku odvija i izvan okvira pojedinačnog sadržaja iz kog proizlazi. (Martinoli, 2016: 1270) Relativno brz razvoj tehnologije te širenje dostupnosti i cjenovne prihvatljivosti suvremenih *gadgeta*, iz temelja su promijenili ritam naše svakodnevne. Ponašanje i navike publike kod trošenja medijskih sadržaja se mijenjaju, u količini vremena koje provode uz medijski sadržaj, a prema Ofcom (2015) uporaba „pametnih“ telefona i tableta je u porastu. 2015. britansko tržište bilježi da više od 2/3 odraslih posjeduje takve uređaje. (Martinoli, 2016: 1270) U realnom vremenu saznaju se novosti, događanja i vijesti iz Hrvatske, regije i svijeta, koje su se dogodile noć ranije, a nerijetko i to isto jutro, pa i istu minutu, kada smo odlučili otvoriti *Facebook* ne bi li odgovorili na poruku, poslali *meme* fotografiju, ili podijelili novu pjesmu našeg omiljenog izvođača na društvenim mrežama. Ovo je posebice prisutno kod mlade publike, (16–24 godine starosti), koja navodi mobilni telefon kao ključni, najvažniji i primarni uređaj za pristupanje i korištenje različitih „na zahtjev“ servisa. (Martinoli: 2016: 1270) Postojanje raznih vrsta besplatnih alata, aplikacija i programa (WhatsApp, Skype, Messenger, G-Mail) olakšava nam komunikaciju s obitelji, poslovnim partnerima i prijateljima. Prema Eurostatu, u Hrvatskoj je 2014. udio kućanstava s pristupom Internetu iznosio 68%, te je do 2019. godine porastao na 81%.⁵

3.2. Odnos masovnih medija i društveno-političke zbilje – važnost medija za demokratsku političku kulturu

Govoreći o odnosu između masovnih medija i svakodnevne društvene stvarnosti, određeni su autori, poput Hajrudina Hromadžića, pristupili ovoj tematici tako što su postavili određena pitanja: „Odražavaju li mediji naprosto već postojeću (društvenu) stvarnost ili je slika realnosti posljedica medijske konstrukcije događaja na koje se mediji svojom produkcijom sadržaja oslanjaju?“, „Mogu li mediji zapravo mijenjati realnost?“, „Održava li medijski sadržaj realitete društvenog svijeta?“, „Kako

⁵ Eurostat. Statistički podaci o digitalnom gospodarstvu i društvu – kućanstva i pojedinci. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Digital_economy_and_society_statistics_-_households_and_individuals/hr#Pristup_internetu (Pristupljeno 3.2.2021.)

uspoređivati medijske reprezentacije društvenog svijeta s izvanjskim 'stvarnim' svijetom?“ (Hromadžić, 2014: 27). Kako bismo pokušali nekako razjasniti ove nedoumice, trebali bismo se prisjetiti Petera L. Bergera i Thomasa Luckmanna. Berger i Luckmann govorili su da je osobni svijet svakodnevice svijet dnevnih rutina, navika i tipizacija. Po njima, „sve ljudsko ponašanje podliježe navikavanju“, te isti društveni proces vrijedi i za *međuljudsku interakciju* i za *medijsku komunikaciju*. (Bilić, 2020: 35) Mediji dodjeljuju događajima društvena značenja zato što su i sami dio specifičnog dijela društva, odnosno zajednice u kojima obitavaju, žive i rade. Rad svih informativnih medija, obilježen je određenom dozom vlastitog tumačenja stvarnosti o kojoj izvještavaju. Hromadžić tako spominje da je odnos između medija i događaja unutar društvenih realiteta, odnosno reprezentacija socijalne stvarnosti, jedan od temeljnih problemskih motiva medijskih studija. (Hromadžić, 2014: 27). Većina onoga o čemu mediji govore, pišu i izvještavaju, tvrdi autor, ima objektivno uporište u socijalnoj realnosti, no tu se pojavljuje niz pitanja, kao što su političko-ideološke vrijednosne varijable koje utječu na formiranje društvenih događaja prema profilu pojedinih medijskih narativa i u skladu s određenim žanrovskim konvencijama. (Hromadžić, 2014: 27). Po Tonyju Bennetu (1982: 286), mediji nisu odvojeni od društvene realnosti da bi pasivno reflektirali i vraćali svijetu njegovu vlastitu sliku, nego su *dio* društvene realnosti, jer doprinose njezinim obrascima, logici i smjernici njezinog razvoja s pomoću socijalno artikuliranog načina putem kojeg mediji oblikuju naše percepcije. (Hromadžić, 2012: 63).

Na ovo se nadovezuju i David R. Croteau i William D. Hoynes, te nas podsjećaju na nekoliko stvari. Kao *prvo*, podsjećaju nas da literatura iz medijskih i kulturalnih studija upozorava da reprezentacije nisu realnost. *Drugo*, smatraju da mediji obično ni ne pokušavaju održavati 'stvarni' svijet. I *treće*, postoji problem oko samog pojma „realno“, koji se doima zastarjelim, iz perspektiva teza o društvenoj konstrukciji realnosti i raznih postmodernih teorija. (Hromadžić, 2014: 27) Slikovito rečeno, masovni mediji imaju moć da odlučuju kako će konstruirati stvarnost, i France Vreg smatra da medijske obavijesti nisu preslika stvarnosti, nego obavijesti o njenim različitim slikama, to je interpretacija stvarnosti. Richard Davies je tako medije usporedio s prizmom, jer skupljaju zrake informacija s različitih strana i lome ih i povezuju, prije nego što ih opet pošalju van. (Davies, 1992: 21–27 U: Vreg, 2007: 174). Baš kao i zrcalo, mediji reflektiraju samo ono ispred njih, a ono što ostaje izvan okvira zrcala, to se ne vidi. Svatko tko stvara medijsku poruku izborom informacija, uključenih

aktera, izvora i konteksta, te stavljanjem fokusa na samo jedan dio događaja ili dio problema, zadaje okvir unutar kojeg će se smjestiti određeni događaj, slučaj ili tema. (Car, 2016: 188) Prema Gaye Tuchman (2002: 90), novinari kontroliraju proces tipizacijama događaja, a uspostavljanjem konteksta u kojem se društveni fenomeni percipiraju i definiraju, oblikuju i preoblikuju društvenu zbilju, odnosno nanovo oblikuju našu svakodnevicu, jer proizvode vijesti unutar organizacijskih i društvenih okvira. (Bilić, 2020: 34).

Organizacijskih i društvenih okvira dotakli su se i autori, kao što je Vreg. U svojem članku *Medijske teorije i stvarnost* naveo je da sve medijske organizacije postoje i djeluju unutar šire društvene okoline. U toj okolini mediji drugim grupama nude publicitet i legitimizaciju, a u zamjenu traže podršku, pozornost, novac i sadržaj. Te grupe ne zanima događaj sam po sebi, nego priča koju mediji mogu ispričati o tom događaju, koji sam po sebi nema značenja, nego to značenje dodaju mediji. (Vreg, 2007: 176). U kontekstu društvenih odnosa unutar i između medijskih institucija Croteau & Hoynes upotrijebili su pojmove strukture i agencije. Struktura predstavlja svaki ponavljajući obrazac ljudskog djelovanja. To može biti „obiteljska struktura“, odnosno obrazac ponašanja povezanih s kulturno definiranom idejom obitelji, ali i obrazovni sustav u kojem učenici, učitelji i administratori ispunjavaju uloge koje se od njih očekuju. S druge strane, imamo agenciju, odnosno namjeravano ljudsko djelovanje. Na primjeru obrazovnog sustava to bi značilo da studenti imaju kapacitet za nezavisno djelovanje u školama (agenciju), ali i da regulacije i norme obrazovnog sustava („strukturno ograničenje“), ograničavaju tu agenciju. Dakle, struktura ograničava agenciju, a agencija održava i izmjenjuje društvene strukture. Kada govorimo o medijima, tenzije u društvenim odnosima između strukture i agencije mogu se promatrati na tri razine: (Croteau & Hoynes, 2014: 22–24)

1) Odnosi između medija i ostalih društvenih institucija

Kako bismo adekvatno razumjeli medijsku industriju, moramo uzeti u obzir društveni, ekonomski i politički kontekst u kojem se ona pojavljuje. Mediji imaju agenciju u smislu da mogu djelovati po svome, pa i utjecati na druge društvene institucije, no u pravom svijetu uvijek postoji određena mješavina između strukturalnog ograničenja i neovisne agencije. Prema Čerkez, masovni mediji jedan su od najvažnijih elemenata demokracije koji omogućuju upoznavanje i prezentiranje političkih kandidata. Politika koristi medije kao jedno od glavnih sredstava kojima se uspostavlja odnos moći i nadređenosti, a

mediji na politiku djeluju svojom informacijskom moći i ekonomskim značajem. Ključna funkcija medija za politički sustav je informiranje građana i sveukupne javnosti o političkim temama. Iz te funkcije proizlazi utjecaj masovnih medija za javnost, a on je ključan faktor kome su usmjereni političari koji žele ostaviti što bolji dojam u medijima. Prema Božidaru Novaku (2001: 23) i njegovoj knjizi *Krizno komuniciranje*, utjecajne javnosti (parlament, vlada, državni dužnosnici, političke stranke) donose odluke na temelju utjecaja medija, birača i koristi. Tako su upravo mediji, odnosno medijski publicitet, najvažnije mjerilo odluke. Sve važnije odluke koje donose političke elite, ako nisu zauzele mjesto u medijskom prostoru, kao da se nisu ni dogodile. Poruke koje mediji prezentiraju javnosti stvaraju cjelokupnu sliku o državnoj vlasti, vladi, strankama i parlamentu. Mediji imaju dvostruku ulogu tako da posreduju u političkim odlukama te na taj način doprinose formiranju aktualne politike, ali i prezentiraju tu aktualnu politiku javnosti. (Čerkez, 2009: 32–33). Hrvatske medije, posebno privatne televizijske kuće i internet portale, sve više karakterizira komercijalizacija i senzacionalizam, te je prema Nenadu Vertovšeku i Anji Tomović, njihova glavna djelatnost oglašavanje, često imaju veliku moć i utjecaj na društvo i pojedinca, te se smatraju za četvrtu vlast, uz zakonodavnu, izvršnu i sudsku. (Vertovšek i Tomović, 2015: 953) U utrci za čitanošću, gledanošću i klikovima urednici pristaju na senzacionalizam i tabloidizaciju sadržaja, a prioritet postaje izazivanje emocija publike, pogotovo ako je sadržaj obilježen vrijednosno negativno, kao što su skandali, preljubi, prevare i vrijeđanja. (Car, 2016: 192) Sadržaj masovnih medija u uvjetima tržišne borbe prilagođava se potencijalnim primateljima informacija, kako bi se privukla njihova pažnja. Praćenje aktualnih političkih događaja svodi se na predstavljanje političkog „prljavog“ rublja, te mediji fascinirani senzacijom i zakonima tržišta, ozbiljne političke teme pokušavaju banalizirati, kako bi pojačali gledanost i povećali tiražu tiskovina. Mediji nameću određeni stav javnosti svojim favoriziranjem ili odbijanjem određenih sadržaja, i tako nisu samo „produžena ruka“ politike, nego i sami postaju politički čimbenici. (Čerkez, 2009: 40)

2) Odnosi unutar medijske industrije

Kako bismo razumjeli odluke donesene od strane novinara, pisaca, producenata, moramo razumjeti kontekst u kojem oni rade. To znači da moramo biti upoznati,

kako s unutarnjim procesima masovnih medijskih organizacija, tako i s procesima profesionalne socijalizacije. Ovdje je naglasak na društvenim pozicijama, ulogama i praksama. Unutar medijske industrije tenzija između strukture i agencije primarno je povezana s tim koliko autonomije medijsko osoblje ima u obavljanju svog posla, što ovisi o tome koju poziciju netko ima. Tako se ovdje valja pitati do kojeg stupnja standardne novinarske prakse oblikuju proces izvještavanja vijesti ili kontekst vijesti.

3) Odnosi između medija i publika

U razgovoru licem u lice imamo sugovornika s kojim interaktivno konstruiramo razgovor, u smislu da ga možemo pitati da nam nešto dodatno razjasni, te koristiti prikladne izraze lica da bismo izrazili svoje reakcije. Za razliku od osobne komunikacije, masovne medijske poruke zahtijevaju interpretaciju, jer ne dopuštaju blisku interakciju pošiljatelja i primatelja. Recimo, ne možemo pitati stand-up komičara čiji nastup gledamo na televiziji da nam objasni svoju šalu, već se moramo osloniti na ostale izvore kako bismo shvatili njen smisao. U neki od tih ostalih izvora spadaju znanja i informacije iz osobnih iskustava, od drugih ljudi, formalnog obrazovanja, ili drugih medijskih proizvoda. Interpretativne vještine koje ljudi koriste u čitanju, gledanju i slušanju medijskih proizvoda, oblikovane su pomoću aspekata društvenih struktura poput klase i obrazovanja. Pripadnost određenoj klasi i različit stupanj obrazovanja pojedinaca aspekti su koji mogu utjecati na raznolikost njihovih političkih stajališta i svjetonazora. Tako se razvojem Interneta i društvenih medija, javlja fenomen fragmentacije medijskih publika, koje se razlikuju po tome kakve tipove medijskih sadržaja vole konzumirati. O ovome je u svom radu govorila i Dina Vozab. Broj medija na tržištu se povećava te dolazi do njihovog većeg natjecanja. Prema James G. Websteru (2011: 58), sa širenjem ponude, a zahvaljujući strategijama odabira informacija, vjerojatnije je da se publike razdvajaju u manje skupine definirane sličnim interesima, ukusima ili svjetonazorima. No, ideje o potpunoj polarizaciji medijskih publika treba uzeti sa zadrškom. Prema Markusu Prioru (2013: 104), većina medija i dalje se obraća širokim i heterogenim medijskim publikama, tj. srednjim i prosječnim glasačima. Medijski okoliš s većim izborom (pristranih) medija utječe na rastuću političku polarizaciju u smislu da će građani koji su više zainteresirani za politiku imati više mogućnosti za informiranje putem medija čiji su politička i ideološka stajališta bliska njihovim. Dok građani manjeg

političkog interesa izbjegavaju vijesti i političke informacije što rezultira nižom političkom participacijom. Dakle, većina građana ne gravitira prema radikalnijim političkim polovima, nego su slabog interesa za politiku, a politički aktivniji građani su polariziraniji te polariziraju medijski i politički sustav. Jasno, različite publike ne nalaze se u balonu i ne izbjegavaju nužno druge sadržaje, te će prema Prioru (2013) dio publike koristiti različite izvore informacija i druge mehanizme kojima će nadvladati kognitivnu disonancu. (Vozab, 2017: 5)

Prije nego što pređemo na tematsku cjelinu koja će se baviti slobodom govora i govorom mržnje, važno je razjasniti zašto su mediji važni, odnosno koji je njihov značaj u demokratskoj političkoj kulturi. Masovni su mediji još u 20. stoljeću postali neizbježan svjedok, sudionik, ali i kreator društvenih procesa. (Car, 2016: 187) Osnovna obilježja demokracije su višestranački sustav, trodioba vlasti, poštivanje ljudskih prava i sloboda medija. Osnovna demokratska funkcija medija jest informirati građane, a proces globalizacije uzrokuje razvoj tehničkih i komunikacijskih mogućnosti, što dovodi do jačanja uloge javnosti pri donošenju političkih odluka. (Čerkez, 2009: 30) „Individualno ljudsko pravo na slobodu izražavanja, prošireno je društveno-kolektivnim, odnosno funkcionalno-demokratskim pravom građana „da bude informiran“, odnosno „pravom javnosti da zna“, tumači Vesna Alaburić (Obradović, 2009: 145). Demokracija kao oblik vladavine i sustav samoregulacije moderne političke zajednice, nije zamisliva bez aktivnog i informiranog građanina kao svoje pretpostavke. Tako je u demokratskom društvenom kontekstu presudna uloga novinara i masovnih medija. Mediji ili sredstva masovne komunikacije su organi javnosti, čija je funkcija informativna, refleksivna i kontrolna. Omogućuju javnu raspravu o općem dobru, posredujući raznovrsne informacije, ideje, mišljenja, svjetonazorske i političke opcije, ali i u ulozi tzv. „psa čuvara“ demokracije, oblikuju javno mnijenje i bude kritičku javnost, javno razotkrivajući različite nedemokratske i nezakonite postupke vlade, zakonodavca i pravosudnih tijela, te ukazujući na različite pojave i oblike zlouporabe političke moći i kršenja zajamčenih ljudskih prava i sloboda. (Alaburić, 1999: 9,10) Mediji su platforma na kojoj se razvijaju, pojačavaju i slabe odnosi moći između pojedinaca, skupina i institucija u društvu (Car, 2016: 187), i bez kompatibilnosti u komunikacijskim odnosima između društva i političke elite, bez informirane javnosti i otvorenosti za javnu komunikaciju nema ni demokratskog društva u pravom smislu te

riječi. (Čerkez, 2009: 35). U demokratskoj političkoj kulturi pojedinci iz javnog života, poput Olivera Frljića koji je tematika ovoga rada, trebali bi imati puno pravo na slobodu izražavanja i iznošenje svojih političkih i ideoloških stajališta u okviru demokratskih političkih vrijednosti bez straha i negativnih posljedica. Uloga novinara, odnosno masovnih medija, kao pasa čuvara demokracije i organa javnosti, trebala bi biti takva da omogućavaju, ohrabruju i podržavaju informiranje i izvještavanje javnosti, te javnu raspravu, u ovom slučaju na temu javnog djelovanja Olivera Frljića, ali i bilo druge javne osobe. Dakako, u idealnom bi slučaju mediji također trebali biti kritičari koji će stati u obranu pojedinaca (Olivera Frljića) koji svojim javnim djelovanjem propituju i kritiziraju postojeći status quo, a kojima zbog toga prijeti kršenje ili narušavanje njihovih zajamčenih ljudskih prava i sloboda. No, pomažu li mediji demokratizaciji društva ili ne, ili možda čak i odmažu te sami sudjeluju u štetnim procesima koji potkopavaju demokratske vrijednosti i prelaze u govor mržnje, ostaje za vidjeti.

3.2.1. Ideologija

U svojoj je knjizi *Ideologija. Multidisciplinarnan pristup* Teun A. van Dijk izložio detaljnu teorijsku analizu ideologije. Pojmove poput ideologije, diskursa (ali i društva, skupine, djelovanja, moći) autor smatra onim prijepornim pojmovima u društvenim i humanističkim znanostima koje je teško definirati. U početku, uobičajenim su se shvaćanjima pojma bavili Karl Marx i Friedrich Engels, koji su ideologiju definirali kao vladajuće ideje određenog doba, koje su bile povezane s idejama vladajuće klase. Te su ideje dio „nadgradnje“, a određuje ih ekonomska, odnosno „materijalna“ baza društva.

Kasnije rasprave u marksističkoj tradiciji dovele su u pitanje ekonomski determinizam klasičnih definicija. Van Dijk smatra da se ideje, zakoni, filozofija, književnost, i ideologije mogu djelomice razvijati neovisno u odnosu na materijalnu bazu, pa čak i utjecati na ekonomsku strukturu. Ovakve je odnose između ideologije i društva talijanski filozof Antonio Gramsci konceptualizirao kao „hegemoniju“. (Dijk, 2006: 13). U suvremenom društvu procesuiranje simboličkog materijala odvija se u javnoj komunikaciji čija su najznačajnija institucija masovni mediji. Mediji imaju veliku homogenizirajuću moć i svima su pristupačni. Snježana Milivojević naglašava da mediji ideološki rade na dva načina – nameću ideje i mišljenja, ali i djeluju putem zajedničke proizvodnje značenja i popularnog zadovoljstva, pri čemu se naglašava važnost dinamike između nametanja i prihvaćanja za nastanak i razvoj suvremene

kulture. (Milivojević, 2015: 78–79) Prema Gramsciju, u društvu se hegemonija uspostavlja u onoj mjeri u kojoj dominantne grupe ostvaruju interese koje i potčinjene grupe prepoznaju kao svoje do određenog stupnja. Zasniva se ne samo na sili već i na zajedničkim značenjima i prihvatanju smisla života putem prisile, zavođenja i zajedničkog sudjelovanja. (Milivojević, 2015: 82–83)

No, mi se u ovom poglavlju nećemo baviti tumačenjima unutar marksističke tradicije, i zato Van Dijk u svojoj teorijskoj raspravi o ideologiji kreće od općenitog i jednostavnog koncepta i definira ideologije kao: „...političke ili društvene sustave ideja, vrijednosti i pravila skupina i drugih zajednica, koje imaju funkciju organizirati ili legitimirati djelovanje tih skupina.“ (van Dijk, 2006: 14–15)

Autorov pristup ideologiji uključuje interdisciplinarni trokut koji povezuje *spoznaju*, *društvo* i *diskurs*:

Prvo, ideologije se shvaćaju kao neka vrsta „sustava ideja“, pa tako pripadaju simboličkom području misli i uvjerenja, onome što psiholozi nazivaju „*spoznaja*“.

Drugo, ideologije su *društvene* i često povezane sa skupnim interesima, sukobima ili borbom. Mogu se koristiti da bi se legitimirala ili dovela u pitanje moć i prevlast ili da bi se simbolički prikazali društveni problemi i proturječja. Mogu uključivati razne društvene zajednice – klase i druge skupine, ustanove, organizaciju i druge dijelove društvene strukture.

Treće, mnogi suvremeni pristupi povezuju koncept ideologije s jezičnom uporabom ili *diskursom*, zato da bi objasnili način na koji se ideologije izražavaju i reproduciraju u društvu. (van Dijk, 2006: 17)

Prema autoru, novo se shvaćanje ideologije može definirati kao osnova društvenih predodžbi koje dijele pripadnici neke skupine: „To znači da ideologije omogućuju ljudima kao pripadnicima skupine organizirati mnoštvo društvenih uvjerenja oko onoga što je za *njih* dobro ili loše, ispravno ili pogrešno, i u skladu s tim djelovati.“ (Dijk, 2006: 21) Također, one mogu utjecati da se nešto prihvati kao istinito ili lažno, i nisu samo svjetonazor neke skupine, već i načela koja oblikuju osnovu takvih uvjerenja. U većini slučajeva ideologije služe sebi samima i u funkciji su materijalnih i simboličkih interesa skupina. Tako moć nad drugim skupinama (ili otpor prema njima) može imati središnju ulogu i funkcionirati kao glavna svrha za razvoj ideologija. (van Dijk, 2006: 21–22)

U svojoj teorijskoj razradi pojma, Van Dijk je krenuo navodeći neke od ideoloških dimenzija: *ideje*, *umove*, i *uvjerenja*.

Ideje shvaća na nekoliko načina, kao: 1) objekte ili procese u umu, 2) proizvode mišljenja ili misli, 3) dio znanja, 4) osobne ili raširene u društvu, i 5) nove, originalne i zanimljive misli o važnim pitanjima. (van Dijk, 2006: 32)

Ideje se smatraju konstruktima ili proizvoda mišljenja, odnosno uma. Ideologije su nizovi posebnih ideja, i stoga su „mentalni“ objekti, a stvari koje su ljudi sposobni činiti zahvaljujući svojem umu uključuju opažanje, razumijevanje, razmišljanje, pamćenje, govorenje i uzajamno djelovanje. (van Dijk, 2006: 33 – 34)

Treće obilježje ideologije su *uvjerenja* (znanje, sudovi i mnijenja, spoznaje). *Uvjerenja* su građevni blokovi uma, a znanje je vrsta onih uvjerenja koja „mi“ (skupina, zajednica, kultura) smatramo „istinitima“ prema određenim kriterijima istine, koji utvrđuju da su uvjerenja za nas valjana, točna, potvrđena, odnosno da odgovaraju prihvaćenim standardima istinitosti u društvu. Uvjerenja se mogu odnositi na procjene – ono što mislimo da je: dobro ili loše, lijepo ili ružno, dopušteno ili zabranjeno, prihvatljivo ili neprihvatljivo, tj. na proizvode sudova zasnovanih na vrijednostima ili normama, koje nazivamo mnijenjima. Um ili pamćenje skladišti uvjerenja, i određuju ga mehanizmi koji proizvode ili obrađuju ta uvjerenja, koja se mogu izgraditi, uskladištiti, reaktivirati, organizirati u veće jedinice, a takvi se procesi pojavljuju pri obavljanju spoznajnih zadaća. (van Dijk, 2006: 36 – 40)

Ideologije smatramo kao sustave uvjerenja (skupine uvjerenja u našim umovima), ali takve definicije ne preciziraju vrste uvjerenja o kojima se ovdje radi. Općeniti izraz „sustavi uvjerenja“, naglašava Van Dijk, previše je obuhvatan da bi opisao specifične skupove uvjerenja koje možemo nazvati ideološkim: „Prije je slučaj da mnoga od njih primamo, gradimo i mijenjamo u društvu – npr. društvenim praksama i interakcijom općenito, a diskursom i komunikacijom posebno. To znači da uvjerenja, pored svojih mentalnih dimenzija, imaju i društvene dimenzije, od kojih nijednu ne možemo i ne trebamo svoditi na drugu.“ (van Dijk, 2006: 45–48)

Tako imamo razne vrste uvjerenja poput: *epizodnog* i *društvenog pamćenja*, te *kulturnih* i *skupnih uvjerenja*.

Epizodno pamćenje definira se kao dio pamćenja gdje su uskladištena uvjerenja o konkretnim epizodama, činjenicama, događajima, i situacijama kojima smo svjedočili ili u njima sudjelovali. Ova vrsta pamćenja skladišti naša osobna iskustva te ga stoga možemo nazvati „osobnim pamćenjem“.

Društveno pamćenje sastoji se od uvjerenja koja dijelimo s pripadnicima neke skupine, organizacije ili kulture, koja se mogu nazvati *društvenim uvjerenjima*. No, i

unutar društvenog pamćenja mogu se javiti neke razlike, pa autor napominje da pojedinci mogu pojedinačno upotrebljavati neke ideologije u raznim praksama. Uspoređuje ih s prirodnim jezicima, poput engleskog, kineskog ili svahilija, koji su bitno društveni i zajednički pripadnicima neke skupine, ali ih ti pripadnici mogu osobno poznavati i upotrebljavati na različite načine. Dakle, svaki pripadnik može imati osobnu *inačicu* neke ideologije, koja je funkcija pojedinačne socijalizacije ili ideološkog razvoja. Tako mogu postojati različite grupacije ljudi koje posjeduju različiti stupanj potpunosti neke ideologije: „Neki ljudi mogu imati samo nepotpunu (i možda prilično nekoherentnu) osobnu inačicu ideologije, dok drugi, poput ideologa, imaju mnogo detaljniju i dosljedniju.“ Uglavnom, kada se govori o ideologijama, mora se biti konkretniji i definirati ih kao *sustave društvenog uvjerenja*. (van Dijk, 2006: 49–51)

Kulturna uvjerenja dijele svi punopravni pripadnici neke kulture, koji ih smatraju istinitim po sličnim kriterijima istinitosti. Odnose se na znanja koje moraju svladati svi novi pripadnici kulture, tijekom socijalizacije, obrazovanja i putem medija, kako bi postali punopravni. Sva ona neosporavana i općeprihvaćena uvjerenja, kao i specijalizirana znanstvena uvjerenja (Zemlja je okrugla i okreće se oko Sunca), spadaju pod kulturna uvjerenja. Kulturna punopravnost svakog pripadnika može se mjeriti količinom stečenog kulturnog znanja. Tako skupine poput djece, mentalno zaostalih, novopridošlica, i drugih koji nisu (još) posve punopravni, mogu samo djelomično dijeliti kulturno znanje.

S druge strane, *skupna uvjerenja* odnose se na vrste znanja prihvaćene unutar specifičnih znanosti, zanimanja, religija ili političkih skupina. Bitno je naglasiti da se većina tih znanja gradi na općem kulturnom znanju, budući da razumijevanje i komunikacija među različitim skupinama inače ne bi bila moguća. Znanstvena, profesionalna i tehnička znanja mogu djelomice proširiti ili nadomjestiti općeprihvaćeno znanje, dok religije mogu dijeliti znanje o Bogu i usvojiti kriterije istinitosti koji se ne dijele izvan određene religijske skupine. Isto tako, različite društveno-političke skupine mogu imati specifična znanja o društvu i skupinama koje (još) ne spadaju u zajedničko znanje, kao što su feministički pogledi na ravnopravnost spolova ili ekološki pogledi na oblike zagađenja. (van Dijk, 2006: 59–61)

Svaka društvena skupina ili formacija koja ima neki oblik moći ili dominacije nad drugim skupinama može se povezati s ideologijom koja bi funkcionirala kao sredstvo da se ta moć legitimira ili prikrije. Van Dijk se stoga pita *tko* zapravo ima

ideologiju, te razlikuje *društvene kategorije* od *društvenih skupina*. (van Dijk, 2006: 189.–190.)

Društvene kategorije više su ili manje stalna svojstva, poput dobi, roda, etničke pripadnosti, podrijetla, klase, jezika, religije, spolne orijentacije ili struke. To mogu biti žene, muškarci, bijelci, crnci, mladi, stari, siromašni i bogati. Van Dijk smatra da je problem društvenih kategorija u njihovoj prevelikoj širini, budući da nije vjerojatno da sve žene ili svi bogataši dijele istu ideologiju čak i kada dijele slična društvena iskustva ili na sličan način djeluju u društvenim situacijama.

Budući da se svaka društvena skupina koja ima neki oblik moći ili dominacije nad drugim skupinama može povezati s ideologijom koja funkcionira da se ta moć legitimira ili prikrije, možemo izdvojiti dva zajednička kriterija (obilježja) koje svaka od tih skupina dijeli: društveni sukob i borba, i stupanj institucionalizacije.

Društveni sukob i borba zasnovani su na interesima vezanim za materijalne ili simboličke resurse. Dijk navodi primjere marksizma, ideologije povezane sa sukobom između radnika i „kapitalista“, feministica koje su suprotstavljene muškim šovinistima, ili antirasista koji su suprotstavljeni rasistima. Glavni uvjeti za tvorbu ideoloških skupina su zajednička uvjerenja, usklađivanje društvenog djelovanja i interakcije, priskrbliivanje identiteta, zajedničkih ciljeva, organizacije i obrana skupnih interesa.

Stupanj institucionalizacije označava činjenicu da se razne ideološke skupine nastoje organizirati u različite institucije (stranke, nevladine organizacije, crkve). Institucije obično imaju nekakve samozvane ili izabrane vođe, stožere, članarine, publikacije, i održavaju sastanke. Institucionalizacija može poslužiti u novačenju novih pripadnika, postavljanju ciljeva, oblikovanju normi i načina, osiguranju resursa i usklađivanju djelotvorne provedbe djelovanja koja ostvaruju njihov cilj.

Dakle, *društvene skupine* možemo definirati kao više ili manje stalne, više ili manje organizirane i institucionalizirane, koje reproduciraju unovačeni pripadnici na osnovi poistovjećivanja sa specifičnim stalnim nizom svojstava, zajedničkim djelatnostima i ciljevima, normama i vrijednostima, resursima i specifičnim položajima (nametanja ili sukobi), u odnosu na društvene kategorije. (van Dijk, 2006: 194–197)

Van Dijk pretpostavlja da mnoge, ako ne i sve ideologije, predočuju osnovna evaluacijska i sebična uvjerenja pripadnika skupine o društvenoj borbi i sukobima između skupina. Zato je potrebno pronaći najdjelotvorniji format koji bi mogao organizirati ta uvjerenja, a ključno za to je predodžba kako pripadnici skupine vide sebe i druge: „Religijske ideologije predočuju Nas kao (dobre) vjernike a Njih kao (loše)

nevjernike (bezbožnike, pogane). I naposljetku, ideologije zaštite okoliša predočuju njih kao zagađivače a Nas kao one koji se suprotstavljaju zagađenju te brane prirodu i prava životinja. Općenitije, konzervativci vide sebe kao one koji brane tradicionalne društvene odnose i moralne vrijednosti protiv Njih (progresivaca, itd.), koji ih žele promijeniti u korist društvene ravnopravnosti.“ Van Dijk pretpostavlja da kod svakog primjera postoji općenita shema polarizacije koja se definira suprotnošću između Nas i Njih. Skupine grade ideološku sliku o sebi i drugima tako da sebe općenito predočuju pozitivno, a druge negativno, i ovakvo pozitivno samopredočavanje i negativno predočavanje drugih temeljno je svojstvo ideologije. (van Dijk, 2006: 100)

Tako se, uzevši u obzir ovakvu općenitu shemu polarizacije, ideologije mogu definirati na još jedan način. Možemo ih smatrati predodžbama o tome tko smo, za što se zalažemo, koje su naše vrijednosti i odnosi s drugim (neprijateljskim, suparničkim) skupinama, tj. s onima koji se suprotstavljaju onome za što se zalažemo i prijete našim interesima. One su nam potrebne da organiziraju naše društvene prakse tako da služe našim interesima i sprječavaju druge da naškode tim interesima. (van Dijk, 2006: 101)

Iduća dimenzija ideologije odnosi se na vrijednosti. Vrijednosti imaju središnju ulogu u izgradnji ideologija i dio su kulturnog zajedničkog dobra. U svakodnevnom životu mogu se odnositi na razne stvari: *pozitivna svojstva uma* (inteligencija, pamet, mudrost), *prosudivanje karaktera* (poštenje, integritet, skromnost, ljubaznost), *fizička obilježja i stanja tijela* (zdravlje, ljepota), *različite radnje u obavljanju posla* (odlučnost, brzina, djelotvornost), *načine društvene interakcije* (uljudnost, snošljivost, suradnja, altruizam). Osim svakodnevnog života, značenje vrijednosti odnosi se i na složene društvene sustave i organizacije. Temeljnim društvenim vrijednostima smatraju se demokracija, sloboda, ravnopravnost i neovisnost, i praktički će svaka značajnija društvena i politička ideologija isticati barem jednu od njih. Osnovne vrijednosti svake skupine važne su za njihov identitet i samovrednovanje, vrednovanje vlastitih djelatnosti i ciljeva, ali i za vrednovanje drugih skupina, skrivenih ciljeva i interakcija. Mogu se iskoristiti i za samouzdanje iznad drugih, kao što je slučaj bijelih rasista koji se osjećaju vrednijima od nebijelaca. Također, različite skupine u društvu mogu isticati iste vrijednosti, ali ih obojati različitim ideološkim sadržajem, kao na primjeru slobode. Menadžeri firmi vrijednost slobode mogu promatrati kao „slobodu tržišta“ ili „slobodu od intervencije države“ kao sebični ideološki cilj koji služi njihovoj vlastitoj moći i interesima. Novinari slobodu promatraju kao slobodu tiska ili pravo na informacije. Feministi i razni drugi oslobodilački pokreti slobodu promatraju kao jamstvo za

ravnopravnost u društvu i „slobodu od opresije“. Sve društvene skupine koriste pozitivne vrijednosti kao osnovu za legitimiranje vlastitih ciljeva ili interesa, i dominantne će skupine koristiti takve vrijednosti kako bi legitimirale svoju dominaciju, dok će ih podčinjene skupine koristiti da legitimiraju svoje suprotstavljanje, neslaganje ili otpor. (van Dijk, 2006: 107–111)

Posljednja dimenzija ideologije o kojoj ćemo govoriti je *identitet*. U ranijem smo dijelu poglavlja istaknuli razne vrste uvjerenja. Kao što imamo epizodno (osobno) i društveno pamćenje, Van Dijk na isti način pristupa i pojmu identitetu, smatrajući ga i *osobnim* i *društvenim* (*skupnim*) konstruktom.

Osobni identitet mentalna je predodžba osobnog jedinstva (jastva) ljudskog bića s vlastitim osobnim iskustvima, odnosno nagomilanim mentalnim modelima iz kojih je izveden apstraktni koncept jastva.

Skupni identitet odnosi se na mentalnu predodžbu društvenog jastva kao skupa skupnih pripadnosti i procesa poistovjećivanja koji su povezani s takvim predodžbama pripadnosti. (van Dijk, 2006: 162) U svojem se predstavljanju ljudi mogu smatrati pripadnicima nekoliko kategorija i skupina (etničke manjine, žene, novinari, aktivisti), i ova je samopredodžba smještena u epizodnom (osobnom) pamćenju. No, dio naših predodžbi o sebi izveden je i iz načina kako nas pripadnici drugih skupina vide, određuju i ponašaju se prema nama. Dijeleći iskustvo s drugima, apstrahirana društvena iskustva, pa i jastva, mogu se djelomice spojiti s predodžbom skupine o sebi. Autor je to ilustrirao na primjeru feministica: „Feministica se može osjećati više ili manje isto kao i druge feministice, i u tom pogledu njezino jastvo može djelomično biti izgrađeno od elemenata slike skupine o sebi. Što feministička konstrukcija sebe više odgovara slici skupine koja se društveno prenosi i dijeli, to će se više žena „poistovjetiti“ s feminizmom. Naravno, društveno poistovjećivanje ne treba biti dominantno u određenim događajima i situacijama. Pripadnici društva mogu sudjelovati u nekoliko društvenih identiteta koji su čvrsti u raznim osobnim kontekstima, ali u konkretnim situacijama neki od identiteta mogu biti istaknutiji od drugih“. Tako imamo primjer osobe koja se deklarira kao feministica, ali ujedno i kao novinarka. Kada skuplja podatke i piše novinarske članke vjerojatno će se više poistovjećivati s identitetom novinarke, a kada sudjeluje u feminističkim demonstracijama, vjerojatno će se više poistovjećivati s identitetom feministkinje. (van Dijk, 2006: 160 – 161) Skupni identitet nije ograničen na proširene mentalne predodžbe, već se sastoji od složenog niza tipičnih praksi, kolektivnog djelovanja, odjeće, predmeta, zgrada, spomenika, istaknutih

povijesnih događaja, junaka i raznih drugih simbola. Same simboličke radnje i predmeti nisu toliko kriteriji za poistovjećivanje, koliko njihova kolektivna društvena konstrukcija. Na primjeru kršćanskog identiteta i križa Van Dijk objašnjava kako izgled ili oblik križa ne definiraju identitet, već ga definira složena priča koju križ simbolizira i koju kršćani dijele. Društveni identitet je mentalni konstrukt, i takva definicija dopušta pojedinačne varijacije tumačenja i povijesne promjene u značenju njegovih vanjskih očitovanja. Različite skupine mogu biti povezane s istom vrstom društvenih djelatnosti, predmeta, simbola, ili organizacijskih oblika, ali i pridavati im potpuno različita značenja, odnosno društvene predodžbe, i tako izgraditi različitu vrstu društvenog identiteta. (van Dijk, 2006: 167–169)

3.2.2. Diskurs

U svojoj knjizi autor redovito naglašava da ideologije imaju bitnu društvenu funkciju. Općenito govoreći, one služe skupinama i pripadnicima skupina tako što organiziraju i usmjeravaju njihove ciljeve, društvene prakse i čitav svakodnevni društveni život – one su uvjet postojanja i reprodukcije skupina te kolektivno upravljaju odnosima između njih. (van Dijk, 2006: 187) Kako bismo organizirali ideološke prakse, potrebne su nam ideološke institucije, a jedna od najvažnijih institucija svakako su masovni mediji. Masovni mediji uglavnom su usmjereni prema proizvodnji informacija i zabave, ali istodobno su i najsloženija institucija za javno očitovanje ideologija. Mediji proizvode vijesti, oglašavaju, prikazuju dokumentarce, filmove, talk showove, i razne druge emisije i medijske žanrove. Sve se to može detaljno ispitati i vidjeti kako se djelovanja, diskursi, zvukovi i slike organiziraju tako da ideološka proizvodnja i reprodukcija bude najdjelotvornija. Ideološki interesi u prikupljanju vijesti određuju dodjelu novinarskih zadataka, teme, intervjuje i priopćenja za tisak. Svim tim praksama vlada stručno znanje, i stavovi i ideologije o tome što je istinito ili lažno, i što je važno ili nevažno. Jedan od mnogih ideoloških sustava koji upravljaju praksom upravo je vrednovanje vijesti, kao što je davanje prvenstva vijestima o elitama, negativnim događajima (koje uzrokuju drugi), vlastitoj kulturnoj skupini i slično. Uobičajeni postupci, događaji i institucionalno upravljanje proizvodnjom vijesti pristrani su prema reprodukciji niza dominantnih i elitnih ideologija. Osim proizvodnje vijesti, to se odnosi i na emisije o tekućim događajima, dokumentarce i druge kategorije medijskog diskursa. Mediji imaju ideološki učinak u kojem je doseg prihvatljivih ideologija istovjetan s onima koji imaju povlašten pristup masovnim medijima: „Temeljne norme i

vrijednosti, odabir pitanja i tema od interesa i pozornosti (*agenda setting*), selektivno ako ne i pristrano znanje o svijetu i mnogi drugi elementi ili uvjeti ideološkog nadzora zasnivaju se uglavnom na povlaštenom pristupu masovnim medijima ili neizravno na skupinama i ustanovama, kao što su političke, koje imaju taj povlašten pristup.“ Uloga ideoloških institucija, kao što su politika, obrazovanje, a posebno masovni mediji, takva je da objašnjava same društvene uvjete ideologije, odnosno sredstva i načine na koje ih usvaja veliki broj ljudi i skupina u društvu. (van Dijk, 2006: 249–252)

U reprodukciji ideologija diskurs ima poseban status. Razna svojstva teksta i govora omogućuju pripadnicima društva da izraze ili oblikuju svoja ideološka uvjerenja, i bilo koje drugo mišljenje povezano s ideologijom. Društvenim akterima diskurs omogućuje donošenje općih zaključaka zasnovanih na mnogim iskustvima i promatranjima. Eksplicitno oblikuje ideološka uvjerenja, i putem njega se odvija ideološka socijalizacija. U mnogim situacijama teksta i govora unutar i između skupina, pripadnici društva sposobni su svojim novcima (ili ljudima izvan skupine) govoriti o vlastitim ideološkim uvjerenjima, ili ih podsjetiti na njih. U interakciji s pripadnicima drugih skupina ljudi su sposobni diskurzivno objasniti, braniti ili legitimirati svoje ideologije. (van Dijk, 2006: 259–261)

Diskurs ima svoje *prošireno* i *ograničeno* značenje. U oba slučaja koristi se da bi uputio na *pojedinačne* predmete ili *znakove*, tj. na jedinstvena zbivanja u konkretnoj inscenaciji i kontekstu – spoj riječi, intonacije, kretnji, značenja i činova koje sudionici postižu u konkretnom trenutku.

Van Dijk (2006: 263) je tako definirao oba značenja diskursa. *Prošireno* značenje diskursa definira ovako: „Prvenstveno značenje izraza „diskurs“ kako se ovdje koristi, i kako se danas općenito koristi u društveno usmjerenoj analizi diskursa, jest onaj konkretnoga *komunikacijskog događaja*. Taj komunikacijski događaj je sam po sebi prilično složen i uključuje barem nekoliko društvenih aktera, tipično u ulogama govornik/pisac i slušatelj/čitatelj (ali i kao promatrač i slučajni slušatelj), koji sudjeluju u komunikacijskom činu, u konkretnoj inscenaciji (vremenu, mjestu, okolnostima) i zasniva se na drugim obilježjima konteksta. taj komunikacijski čin može biti napisan ili izgovoren, a osobito u izgovorenoj interakciji obično spaja verbalne i neverbalne dimenzije (kretnje, izraz lica itd...)“

Osim proširenog značenja diskursa, Van Dijk napominje da se u svakodnevnoj praksi proučavanja diskursa često koristimo i *ograničenijim* značenjem diskursa: „U tom slučaju apstrahiramo verbalnu dimenziju izgovorenoga ili napisanoga

komunikacijskog čina nekog komunikacijskog događaja, i obično tu apstrakciju nazivamo govor ili *tekst*. U tom se slučaju „diskurs“ koristi da bi uputio na postignuti ili tekući „proizvod“ komunikacijskoga čina, naime na njegov pisani ili slušni ishod koji je postao društveno dostupan primateljima da ga tumače.“

Osim proširenog i ograničenijeg značenja postoje i još dva značenja diskursa. Prvo se može koristiti da bi se označilo konkretne žanrove, uglavnom u kombinaciji s nekim pridjevom koji označava žanr ili društvenu domenu. Primjere ovoga imamo u *političkom*, *medicinskom* i *akademsom diskursu*. Npr., politički diskurs može biti sveukupna oznaka za sve žanrove diskursa koji se koriste na području politike. Dakle, diskurs nije jednostavan konkretan žanr, poput parlamentarne rasprave ili propagandnog letka, već društveno ustanovljen niz žanrova povezanih s nekom društvenom domenom.

Drugo se značenje diskursa odnosi na još apstraktniju i višu razinu: „Umjesto upućivanja na svaki tekst i govor, ili diskurse konkretnog razdoblja, zajednice ili cijele kulture, možemo koristiti i vrlo apstraktan i generički pojam „diskursa“ toga razdoblja, zajednice ili kulture – uključujući sve moguće žanrove diskursa i sva područja komunikacije.“ Ovisno o teoriji diskursa i društva, ovo se značenje može ograničiti (na svaki tekst i govor) ili proširiti (na sve komunikacijske događaje, uključujući korisnike jezika, kontekste itd...) Također, Van Dijk dodaje da, bez obzira na sve nejasnoće oko definiranja diskursa i različitih značenja pojma, većina njih dijeli verbalna svojstva. (van Dijk, 2006: 265–267)

Za diskurzivni analitički pristup ideologijama i njihovoj reprodukciji tipično je da se ideologije ucrtavaju na različite razine i dimenzije diskursa, svaka s vlastitim strukturama i strategijama. Razna svojstva diskursa ishod su teorijskih analiza i mogu se razlikovati u pristupima, što ovisi o pojedinim znanstvenim disciplinama od kojih svaka stavlja naglasak na neki drugi aspekt. Tako se primjerice analitičari razgovora usredotočuju na spontane i svakodnevne dijaloge, a lingvisti na gramatičke strukture diskursa. Većina suvremenih pristupa u društvenim znanostima daje prvenstvo analizi izgovorenog diskursa, podrazumijevajući da je uporaba „prirodnih“ jezika bitno oralna i interaktivna. No, i izgovoreni i pisani/tiskani oblici jednako su važni, jer se ideologije također reproduciraju i pisanim tekstom. Dapače, što se tiče reprodukcije ideologija u suvremenom društvu posredovanih masovnim medijima, izgovorena/vizualna komunikacija putem novina i televizije, može imati čak i istaknutiju ulogu od izravne interakcije, naglašava Dijk. (van Dijk, 2006: 270)

Postoje različite razine i dimenzije diskursa koje možemo uzeti u obzir. Van Dijk tako spominje sljedeće: *grafičko prikazivanje, zvuk, sintaksa, semantika, shematske strukture, retoričke strukture, govorni činovi, interakcija*. (van Dijk, 2006: 271– 283)

Svojstva grafičkog prikazivanja mogu se odnositi na položaj novinskog izvještaja (naslovna/unutarnja stranica, vrh/dno stranice, malen/istaknut naslov, pri vrhu/dnu stranice, kratak/širok izvještaj). Ova svojstva mogu imati ozbiljan utjecaj na čitateljevo tumačenje relevantnosti određenog članka. Mnoge su reklame inherentno povezane sa slikama, bojama i drugim grafičkim elementima, a ponekad ni nemaju teksta. Grafičke strukture imaju spoznajne, društvene i ideološke funkcije – nadziru pozornost i zanimanje te upućuju na zanimljive i važne obavijesti na koje se treba usredotočiti. Ideologija se može izraziti grafičkim naglaskom na pozitivne vrijednosti unutar skupine i negativne izvan njih. Slikama i fotografijama, vrstom slova i raznim bojama može se manipulirati značenjima, pa i ideološkim mišljenjima. (van Dijk, 2006: 271–272)

Zvuk se može odnositi na visinu glasa, jačinu i intonaciju. Istančana promjena zvuka može izravno prenositi skrivena mišljenja u modelima događaja i konteksta, bez izričite semantičke artikulacije. Divljenje, pohvale, podcjenjivanje, svaljivanje krivice i razne druge funkcije diskursa mogu se implicitno pokazati kao funkcija ideoloških uvjerenja i mišljenja o događajima i sudionicima u kontekstu, kao i zvučne strukture govora između različitih skupina. (žene i muškarci, bijelci i crnci, pretpostavljeni i podređeni, i općenito pripadnici neke skupine i ljudi izvan nje) (van Dijk, 2006: 272–273)

Sintaksa predstavlja razlike u poretku ili hijerarhijskim odnosima u strukturama rečenica. Poredak i hijerarhijski položaj upućuju na važnost značenja i mogu imati ulogu u naglašavanju ili skrivanju poželjnih ili nepoželjnih značenja. Od značajka sintakse najpoznatije su zamjenice, koje izražavaju društvene odnose i manipulaciju s njima, status, moć pa i skrivene ideologije. Pripadnost skupini, udaljavanje i ponižavanje onih izvan skupine, polarizacija unutar skupine, uljudnost, formalnost i bliskost pa i mnoge druge društvene funkcije, mogu se pokazati mijenjanjem zamjenica. Zamjenica *mi* jedna je od društveno i ideološki najviše nabijenih riječi, jer izražava bliski odnos između skupnog identiteta, poistovjećivanja i ideologije. (van Dijk, 273–274)

Semantička se razina diskursa može dodatno podijeliti na: *značenja, propozicije, lokalnu i globalnu koherenciju i implicitnost i eksplicitnost*.

Semantika je „opažljiva“ struktura izražavanja apstraktne i mentalne strukture koje teoretičari i korisnici jezika pridaju raznim psihološkim, slušnim ili fizičkim svojstvima komunikacije. U lingvistici i u zdravom razumu riječi su povezane sa *značenjima*, kao što vidimo u rječnicima. S druge strane, u većini društvenih znanosti, značenja se odnose na vrste stvari koje korisnici jezika *pripisuju* tim izrazima u postupcima *tumačenja* ili *razumijevanja*. Ovdje su važne kontekstualne razlike, što znači da govornik ili slušatelj mogu pripisati različita značenja istom izrazu. Ovisno o bilo kojem kontekstualnom čimbeniku (dob, spol, klasa, položaj, status, moć) korisnici jezika mogu odabrati različite riječi da bi govorili o stvarima, ljudima, djelovanjima i događajima. Leksički izbor ima svoje ideološke implikacije, pa je stoga za očekivati da su korisnici jezika često svjesni svog stila kojeg mogu nadzirati i tako naglasiti ili pak sakriti svoja „stvarna“ ideološka značenja. *Propozicije* imaju unutarnju strukturu u kojoj razne semantičke uloge (agens, pacijens, objekt) mogu pokazati načine na koje su sudionici povezani s nekim događajem, aktivno ili pasivno, odgovorno ili kao one koji doživljavaju neke događaje i radnje. Semantičke predodžbe možemo ideološki nadzirati, ovisno o skupnoj pripadnosti, položaju ili stavu sudionika diskursa. Npr. koga smatramo vođom, pokretačem ili žrtvom nekog čina, odnosno koje i čije uloge trebamo naglasiti ili prikriti, pitanja su koja organiziraju mnoge ideološke stavove. *Lokalna i globalna koherencija* odnosi se na činjenicu vide li ili ne vide korisnici jezika neki društveni događaj kao uzrok nekog drugog društvenog događaja, što može imati učinak na koherenciju njihovog diskursa. Dakle, koherencija je kontekstualno i društveno relativna i ovisi o našem ideološki nadziranom tumačenju svijeta. Van Dijk spominje primjer ideološke prakse definiranje situacije, u kojoj jedni mogu spominjati „rasnu pobunu nasilničke crne gomile“, a drugi isti taj događaj promatrati kao „čin urbanog otpora protiv rasističkih redarstvenika“. *Implicitno i eksplicitno* odnose se činove i događaje koje možemo opisati detaljno, možemo dati nekoliko detalja ili ih općenito opisati na višoj razini apstrakcije. Ova razlika može otkriti ideološke položaje, odnosno onoga tko doista ima interesa u poznavanju i skrivanju detalja u društvenim događajima. Tako informacije koje se eksplicitno zagovaraju mogu naglasiti negativna svojstva vanjskih skupina i pozitivna svojstva svojih, dok se za obratne situacije upotrebljavaju implicitna (pretpostavljena) značenja. (van Dijk, 2006: 275–279)

U *shematske strukture* spada nekoliko kategorija kao što su uvod i zaključak, otvaranje i zatvaranje, problem i razrješenje, premise i zaključak, i slično. Članci, novinski izvještaji, razgovori, sastanci i znanstveni članci, organizirani su

konvencionalnim shemama koje određuju poredak i hijerarhijski položaj tih kategorija. Shematske slike mogu signalizirati važnost (istaknutost) na način da se određene informacije pojavljuju u naslovu, ono što se naglašava u zaključku ili opisi događaja koji se pojavljuju u zapletu ili razrješenju priče. Ovo sve ovisi o načinima na koje se događaji tumače, odnosno o ideološki promjenjivim položajima. Npr. ako se verbalne reakcije u nekom novinskom izvještaju pojavljuju pri vrhu teksta, onda je za pretpostaviti da je izvor tih reakcija važan, što očigledno ima ideološke implikacije. (van Dijk, 2006: 279–280)

Također, na svim razinama ranije opisanog diskursa, pojavljuju se *retoričke strukture*. Na razini zvukova to su figure poput rime i aliteracije, a na razini značenja to su usporedbe, metafore i ironije. Osobito su korisne u kontekstima uvjeravanja, u privlačenju ili upravljanju pozornosti primatelja. Retoričke strukture imaju važnu ulogu u ideološkoj manipulaciji. Tako se metafore mogu koristiti kako bismo istaknuli negativna obilježja naših neprijatelja, usporedbe da bismo ublažili krivnju vlastitog naroda, ili pak ironiju da bismo doveli u pitanje negativne modele svojih suparnika. (van Dijk, 2006: 280–281)

Govorni činovi se odnose na izricanje riječi i rečenica u tekstu i govoru u specifičnoj situaciji, što je postignuće velikog broja društvenih djelovanja i sudjelovanja u društvenoj interakciji. Definiraju se u smislu društvenih uvjeta sudionika, odnosno njihovih uzajamnih uvjerenja, želja, namjera, vrednovanja i ciljeva. Ako su društveni odnosi ideološki utemeljeni u odnosima dominacije i neravnopravnosti, mogu se pokazati u vrsti govornih činova koje su govornici ovlašteni učiniti. Ideološki se nadzor izravno nameće govornim činovima, npr. u slučajevima kada se bijelci jednakog društvenog položaja osjećaju ovlašteno davati naredbe crncima, ili kada muškarci prijete ženama. (van Dijk, 2006: 281–282)

Posljednja razina diskursa o kojoj je govorio Van Dijk je *interakcija*. Moćni govornici mogu nadzirati strukture konteksta na razne načine – zahtijevanje ili zabranjivanje prisutnosti određenih sudionika, određivanje vremena i mjesta, dopuštanje određenih žanrova, jezika i žargona, poticanje i mijenjanje poželjnih i nepoželjnih tema ili dnevnog reda za sastanke, određivanje formalnog ili neformalnog leksičkog stila, pokazivanje uljudnosti ili neuljudnosti, i slično. U ovim se oblicima nadzora određuje, izražava ili gradi društveni položaj sudionika, pa time i ideološka interpretacija konteksta. Razgovornim strukturama i kretnjama mogu se nametnuti razni skriveni društveni odnosi poput ideološki zasnovane skupne pripadnosti, moći, pozitivne

samopredodžbe, negativne predodžbe drugih. Razni oblici iskazivanja moći u diskursu koji imaju ideološku dimenziju mogu se odnositi na sljedeće stvari: tko može (ili mora) početi/završiti razgovor ili sastanak, tko može potaknuti ili mijenjati teme, tko može tumačiti koga. (Dijk, 2006: 282–283)

3.3. Sloboda govora

Nakon Drugog svjetskog rata doneseni su različiti zakoni, deklaracije i konvencije, kako na razini međunarodnih organizacija, tako i na razini suverenih država, koji su u svojim člancima, spominjali i definirali slobodu govora i izražavanja. Enes Kulenović (2016: 21) tako navodi različite primjere dokumenata, kojima se uređuje sloboda izražavanja, govora i mišljenja. Prema članku 19 UN-ove Univerzalne deklaracije ljudskih prava iz 1948., stoji da „svatko ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja“. (UNHR, čl. 19)⁶ Na razini Europe donesena je Europska konvencija o ljudskim pravima. Prema Vladimiru Vujčiću, ljudska su prava „objekt“ političke kulture građana, ali i komponenta njihovog uvjerenja i ukupnog vrijednosnog sustava. Ona su univerzalna, egalitarna i obvezatna, jer „daju“ i „štite“ važne slobode, identitete, šanse, ovlasti, koristi i usluge, što ih čini sastavnicom političke kulture demokracije. (Vujčić, 2000: 56) Europska konvencija ima pravno obvezujuću snagu za članice Vijeća Europe i služi kao temelj presudama Europskog suda za ljudska prava. Prema njoj, odnosno članku 10 i stavku 1, „svatko ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice.“ (EKLJP, čl. 10(1))⁷ Što se tiče Hrvatske, ove su vrste sloboda definirane u Ustavu. Hrvatskim Ustavom, člankom 38, jamči se sloboda mišljenja i izražavanja misli. Sloboda izražavanja misli obuhvaća osobito slobodu tiska i drugih sredstava priopćavanja, slobodu govora i javnog nastupa i slobodno osnivanje svih ustanova javnog priopćenja. (Ustav RH, čl. 38)⁸ Osim pravnih osnova koje omogućuju i garantiraju slobodu mišljenja, izražavanja i govora, autor se dotiče i moralnih razloga koji objašnjavaju zašto slobodu govora treba smatrati temeljnim pravom. Tako je ovdje riječ o argumentu koji na slobodu izražavanja mišljenja gleda

⁶ Narodne novine. Odluka o objavi Opće deklaracije o ljudskim pravima. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/2009_11_12_143.html (Pristupljeno 5.9.2021.)

⁷ (Europska) Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. URL: [https://www.zakon.hr/z/364/\(Europska\)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda](https://www.zakon.hr/z/364/(Europska)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda) (Pristupljeno 5.9.2021.)

⁸ Ustav Republike Hrvatske. URL: <https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske> (Pristupljeno 5.9.2021.)

kao na nužan preduvjet ostvarenja autonomije svakog pojedinca, te odnos između autonomije pojedinca i slobode govora postoji na dvije razine. Prema Edwinu C. Bakeru (1989: 59), na *prvoj razini* integritet i autonomija pojedinca zahtjeva priznanje prava osobe da koristi govor kako bi se razvila ili utjecala ili djelovala s drugima na način koji korespondira s njenim vrijednostima. Na *drugoj razini* autonomija pojedinca dovodi se u pitanje kada država odluči da postoje određeni stavovi ili mišljenja kojima njeni građani ne bi smjeli biti izloženi. Na obje razine, ograničavanje slobode govora ograničava autonomiju pojedinca da razvije osobnost kroz izražavanje svojeg mišljenja ili izloženosti mišljenjima drugih. Imamo i *treći razlog*, po kojem je sloboda govora važna jer ima instrumentalnu ulogu u razvoju i očuvanju demokratskih institucija. Alexander Meiklejohn (1948, 1960) navodi da predstavnička demokracija može funkcionirati samo ako su građani slobodni kritizirati vlast i reći što žele od njezinih predstavnika, i otvoreno iznositi mišljenje o političkim i društvenim pitanjima. Bez prava na slobodu izražavanja nema odgovorne vlasti, nema participacije građana i relevantnih javnih rasprava niti njihovog utjecaja na kreiranje javnih politika, što znači da nema ni demokracije. S druge strane, po Ronaldu Dworkinu (1996, 2009), sloboda govora, osim instrumentalne ima i konstruktivnu vrijednost u osiguranju legitimnosti demokratskog poretka. Pravila demokratske igre zahtijevaju da priznamo legitimitet državnih institucija i poštujemo zakone čak i kada na izborima pobijedi politička opcija (koja djeluje u okviru demokratskih vrijednosti) za koju nismo glasali, i kad zakonodavno tijelo donosi zakone s kojima se ne slažemo ili izvršna vlast provodi reforme javnih politika koje smatramo pogrešnima. (Kulenović, 2016: 22 – 24).

Prema Ericu Barendtu (2005) pravo na slobodu govora, odnosno izražavanja, uz prava na život, mirno okupljanje i glasanje, jedno je od građanskih i političkih prava koja čine prvu generaciju ljudskih prava. Pravo na slobodu govora i dobivanja nepristrane informacije smatra se individualnim pravom, a prema Luciji Kuharić (2012: 6), ostvaruje se kroz pluralizam medija. (Car, 2016: 190). U Hrvatskoj i u svijetu postoje razne organizacije koje se bave zaštitom prava novinara i slobode medijskog izražavanja. Hrvatsko novinarsko društvo (HND) 2015. godine osnovalo je Centar za zaštitu slobode izražavanja. Centar surađuje s dvadesetak pravnika i odvjetnika, i ima zadaću pružanja pravne pomoći novinarima u svim parničnim, kaznenim i prekršajnim postupcima pokrenutima protiv njih. U Velikoj Britaniji postoji organizacija *Article 19*, čija se područja djelatnosti sastoje od: slobode izražavanja, medijske regulacije, zaštite prava na pristup informacijama, cenzure, nasilja i medijske slobode, diskriminacije i

klevete. Na međunarodnoj razini, imamo *European centre for Press and Media Freedom*. Njihov je zadatak reagirati na kršenja prava novinara u bilo kojoj zemlji u svijetu, a surađuju s pravnicima i odvjetnicima iz različitih europskih zemalja. (Car, 2016: 191)

Naravno, bitno je naglasiti da u medijima sloboda govora ne postoji kao apsolutno pravo. Prema Ustavu RH, slobode i prava mogu se ograničiti zakonom da bi se zaštitila sloboda i prava drugih ljudi te pravni poredak, javni moral i zdravlje. Svako ograničenje slobode i prava mora biti razmjerno naravi potrebe za ograničenjem u svakom pojedinom slučaju. (Čerkez, 2009: 34) Tako u medijima imamo nešto što se zove novinarska etika, koja opisuje granice slobode izražavanja, odnosno poštivanje prava i ugleda drugih. Novinarska etika u zadnjih je stotinjak godina propisivana različitim etičkim kodeksima medija ili novinarskih udruženja. Tako Viktorija Car govori da su prvi kodeksi nastali na početku 20. st. u SAD-u. Tridesetih godina 20. stoljeća pojavili su se i međunarodni kodeksi, a u slučaju Hrvatske najvažniji kodeks jest Kodeks časti Hrvatskog novinarskog društva. Općenito, novinarstvo kao profesija ima određene profesionalne standarde. Prema Stjepanu Maloviću (2005.) to su istinitost, točnost, poštenje, uravnoteženost i nepristranost s ciljem cjelovitog informiranja građana o događajima, pojavama i osobama što doprinosi njihovom kvalitetnijem životu i snalaženju u svakodnevnici. Mediji moraju biti sudionik cjeloživotnog učenja tako da kontinuirano osiguravaju izvor provjerenih i kontekstualiziranih informacija. Od novinara se očekuje da poštuju sve profesionalne novinarske standarde, da budu odgovorni prema onima o kojima pišu, prema izvorima informacija, prema publici, a i prema svojoj redakciji i mediju za koji rade. Dakako, postoje i različita kršenja etičkih načela novinarstva, kao što su plagijat, podmićivanje, sukob interesa, povreda privatnosti, neprimjerene metode pribavljanja informacija, falsificiranje informacija, fotografija i televizijskih priloga. U kršenje etičkih načela spada i govor mržnje, kao posebna kategorija. (Car, 2016: 194)

Kao što je slučaj s medijima, isto je i kod svih ostalih institucija i aspekata javnog ljudskog djelovanja i svakodnevnog društvenog života. Slobode govora nigdje ne postoji kao apsolutna, stoga ju je u određenim situacijama potrebno ograničavati. Autori poput Kulenovića tako govore o trima situacijama u kojima je opravdano govoriti o njezinom ograničenju. *Prvo*, to su situacije u kojima se sloboda zloupotrebljava da bi se izravno ugrozila prava drugih. Takva zloupotreba može se odnositi na prijetnju ili ucjenu, klevetanje neke osobe, dječju pornografiju, lažno

svjedočenje na sudu, neovlašteno otkrivanje profesionalne tajne, pa čak i lažno oglašavanje. Dakle, pravo na slobodu govora, iako spada u temeljno pravo, valja biti suspendirano kada pređe granicu prava drugoga. *Drugo*, osim izravne povrede prava drugih, govor može biti zloupotrijebljen tako da ugrožava neke važne društvene vrijednosti poput sigurnosti, javnog reda i zdravlja. Recimo, u slučaju u kojem netko viče „požar!“ u punom kazalištu ili želi objaviti upute za izradu bojnog otrova na internetu, ne povređuje izravno prava drugih, ali ugrožava društvene vrijednosti sigurnosti, javnog reda, zdravlja ili javnog morala. Ovdje se pretpostavlja da postoje određeni važni društveni interesi i vrijednosti koje nisu uvijek nužno uskladive, te je potrebno pokušati postići kompromis između njih, ili prihvatiti da će neke vrijednosti morati biti žrtvovane kako bi osigurali opstanak drugih vrijednosti. *Treće*, imamo situacije opravdanog ograničavanja slobode govora u situacijama gdje se to pravo koristi tako da podrija svrhe koje, putem slobode govora, želimo ostvariti. Sloboda govora počiva u tome što nam omogućuje da ostvarimo određene vrijednosti: istinu, autonomiju ili sudjelovanje u demokratskom procesu kao slobodne i jednake osobe. Tako je opravdano ograničiti tu slobodu u situacijama u kojima svojim govorom ugrožavamo te vrijednosti. Npr. osoba koja se dere, psuje i vrijeđa sve oko sebe ne pridonosi istini, ostvarenju vlastite autonomije ili očuvanju demokratskih načela, već izravno potkopava te svrhe. (Kulenović, 2016: 25–27)

3.4. Govor mržnje

Sintagma govora mržnje, prema Kevinu Boyleu (2001: 489) ima američke korijene, a proširila se globalno gdje se ponegdje naziva *propaganda mržnje*, te se, prema Samuelu Walkeru (1994: 8) javlja zajedno sa sintagmom rasistički govor (*racist speech*) u 1980-ima. Svoje terminološke prethodnike ova je sintagma imala u sintagmama rasna mržnja (*race hate*) kasnih 1920-ih i ranih 1930-ih, a potom i u oznaci kleveta prema grupi (*group libel*) od 1940-ih nadalje. Diskurs onoga što će kasnije biti poznato pod sintagmom govora mržnje zahvaljuje svoj razvoj paralelnom razvoju diskursa o ljudskim pravima i njegovom suprotstavljanju rasizmu nakon Drugog svjetskog rata kroz brojne deklaracije, konvencije i sporazume o ljudskim pravima. (Cvijanović, 2016: 67) Ovu je sintagmu nezahvalno i teško definirati, budući da samo određenje koncepta javnog izražavanja mržnje nema jednoznačno određenje. Čak i zagovornici regulacije govora mržnje poput Abrahama Foxmana i Christophera Wolfa (2013:74) priznaju da ne postoji „tako nešto kao 'univerzalni standard' za sankcioniranje

govora mržnje“. No, nastavljajući se na prijašnju raspravu o uvjetima ograničavanja slobode govora, Kulenović smatra da govor mržnje zadovoljava iduća tri uvjeta: 1) može izravno ugrožavati prava drugih pojedinaca, 2) može ugroziti društvene vrijednosti poput javnog reda, jednakosti građana, uvažavanja različitosti i inkluzije, i 3) može biti samoporažavajući u smislu da negira vrijednosti zbog kojih i gledamo na slobodu govora kao jedno od temeljnih prava. (Kulenović, 2016: 28)

Bhikhu Parekh (2012: 41) smatra da se svaki oblik govora odvija u određenom povijesnom i kulturnom kontekstu, te su njegov sadržaj, značenje, insinucija, moralni i emocionalni značaj nerazdvojivi od i razjašnjivi samo unutar tog konteksta. (Kulenović, 2016: 31) Različita tumačenja pojma govora mržnje i njegovog sankcioniranja, mogu se podijeliti na dvije osnovne tradicije, odnosno gledišta. Prva tradicija je *američka*, odnosno liberalna tradicija koja prema Cvijanoviću pretpostavlja zaštitu slobode izražavanja kao šireg okvira slobode govora. Ona naglašava govornikovu slobodu da artikulira svoja stajališta, koliko god su problematična i polemična za okolinu. Osnova ovakve tradicije obrane slobode govora je Prvi amandman američkog Ustava. Premisa i interpretativna praksa Vrhovnog suda, nerestriktivan pristup izražavanju smatra temeljem slobode i autonomije pojedinca, i vrijednim instrumentom artikuliranja i balansiranja društvenih sukoba. (Cvijanović, 2016: 63). Američka pravna praksa veliku važnost pridaje činjenici je li govor mržnje doveo do izravne štete i povrede prava pojedinaca, ili nije. Temelji se na doktrini *neutralnosti sadržaja*, gdje država smije ograničiti slobodu govora samo u onim slučajevima gdje govorom neposredno prijetimo, zastrašujemo, agresivno vrijeđamo ili izravno potičemo na nezakonito ponašanje. Prema Ericu Heinzeu (2016: 19), u slučaju zločina koji uključuje izravnu povredu prava druge osobe (ubojstvo, fizički napad, silovanje), koji je motiviran mržnjom prema askriptivnom identitetu žrtve (boja kože, vjera, seksualna orijentacija, etnicitet, invaliditet), možemo govoriti kao o zločinu iz mržnje. (Kulenović, 2016: 34–36) U nekoliko sudskih presuda američka pravno-politička tradicija eksplicitno se ili implicitno pozvala na Johna Stuarta Milla i njegov esej *O slobodi*, u obrani slobode izražavanja i razumijevanja govornog prostora. Prema Millu (1988: 118), jedino što ograničava slobodu je načelo štete, i jedini cilj, zbog kojeg se sila može pravedno primijeniti nad nekim članom civilizirane zajednice protiv njegove volje, jest spriječiti ga da ne čini nepravdu drugima. Načelo štete označava negativne posljedice osobi ili skupini osoba kojima je govor mržnje bio upućen, koje moraju biti dokazive. Ukoliko je govor upućen skupini i pojedincu, a da pri tom nije izravna prijetnja, ne definira se kao

govor mržnje, nego kao uvreda koja može biti osuđena unutar društvenog okvira, ali ne i pravnog. (Cvijanović, 2016: 83)

Za razliku od američke prakse u kojem govor mržnje u najvećem dijelu potpada pod interpretaciju obrane slobode izražavanja kroz juridičku interpretaciju Prvog amandmana (Cvijanović, 2016: 78), u *europskoj* tradiciji zakonodavstva europskih država i odluke Europskog suda odbacuju doktrinu neutralnosti sadržaja. Unutar europskog modela smatra se opravdanim ograničiti govor mržnje koji *neizravno* može dovesti do povrede prava drugih, dok američki model odbacuje tu pretpostavku. (Kulenović, 2016: 37) Europska se tradicija protivi stajalištima koja odlikuju američku, kako i teoriji, tako i u praksi. Tako Raphael Cohen – Almagor (2019) analizira govor mržnje kritizirajući teoriju ugovornosti Thomasa Scanlona kojom se promiče „zaštita interesa“ različitih dionika. Scanlon se zalaže za snažnu zaštitu slobode govora govornika, toliku da nečiji potencijalni govor može i naštetiti osnovnim pravima ciljane skupine kojoj je namijenjen, pa zato Cohen – Almagor smatra kako je navedeni liberalni stav previše otvoren za razvoj govora mržnje. U demokraciji ljudi moraju uživati apsolutnu slobodu zagovaranja i rasprave ideja, ali toliko dugo dok se suzdržavaju od zlouporabe te slobode da bi napali prava drugih ili njihov status u društvu kao ljudskih bića i ravnopravnih članova zajednice. Demokracija se temelji na dva osnovna načela: poštivanju drugih, i ne nanošenju šteta drugima, pa se sloboda izražavanja treba uravnotežiti s važnim načelima, poput zaštite ranjivih manjina. Anshuman A. Mondal (2018) također kritizira liberalnu teoriju slobodnog govora koja konceptualizira slobodu kao glatku, kontinuiranu, homogenu, nedjeljivu i proširivu bez prekida dok ne dosegne vanjske granice, te predstavlja alternativnu „tekuću“ teoriju slobodnog govora koja objašnjava „oblikovanje“ slobode od strane društvenih snaga, kulture i institucionalnih praksi. (Poljak, Hadžić i Martinić, 2020: 2713) U pravnoj praksi nekih nacionalnih država, sankcioniranje poticanja mržnje počiva na logici prema kojoj nije nužno dokazati da se govorom mržnje izravno krše prava drugih, nego je dovoljno pretpostaviti da javni izrazi netrepeljivosti mogu dovesti do ugrožavanja prava pojedinaca koji pripadaju tim skupinama prema kojima je iskazana netrepeljivost. Ova logika potječe od *Weimarskog modela* prema kojem nesankcioniranje govora mržnje može dovesti do diskriminacije, zločina iz mržnje i na kraju, totalitarne i genocidne politike. Najdramatičnija verzija ovog modela govor mržnje promatra kao prvo poglavlje u priči o genocidu. Ovo je vidljivo na primjeru presude za zločine protiv čovječnosti uredniku časopisa *Der Stürmer* Juliusu Streicheru na suđenju u Nürnbergu,

kojeg je sud osudio na smrtnu kaznu vješanjem. „Iako Streicher nije bio član nacističke partije nakon 1940., niti je izravno sudjelovao u provedbi konačnog rješenja, međunarodni je sud ocijenio da je kroz 25 godina svog djelovanja „kroz svoje govore i članke... zarazio njemački um s virusom anti-semitizma“, te Streicherovo poticanje na ubojstvo i istrebljenje... predstavlja progon na političkim i rasnim temeljima povezan s ratnim zločinima... i predstavlja zločin protiv čovječnosti.“ (Hare, 2009: 75, U: Kulenović, 2016: 41)

Da bismo objasnili pojam govora mržnje, s obzirom na njegovu varijabilnost, za početak je umjesto univerzalne sveobuhvatne definicije bolje ponuditi njegove dvije temeljne odrednice: *javni govor* i *mržnja*. (Kulenović, 2016: 32) Prije nego što ćemo objasniti ove dvije odrednice, dobro je navesti i značenje samoga pojma *govora*. U svojem radu o govoru kao verbalnom i simboličkom prostoru slobode i političkog, Cvijanović je dao definiciju govora. Prema njemu, govor je svaki oblik verbalnog, neverbalnog ili vizualnog izričaja (usmene, pismene ili simboličke komunikacije), bilo da je ekspliciran, impliciran, prenesenog značenja, suptilan, te na bilo koji drugi način iznesen kao poruka, stav ili stanje onoga koji govor upotrebljava. Autor smatra da je takvo široko razumijevanje govora slično onome koje se susreće u američkoj pravno-političkoj tradiciji pri interpretaciji njegove zaštite Prvim amandmanom, što prema Walkeru (1994: 8) podrazumijeva sve oblike verbalnog i simboličkog izražavanja uključujući „neverbalne oblike komuniciranja“ kao što su parade, znakovlje (*insignia*), i povezi oko ruku (*armbands*). (Cvijanović, 2016: 64)

Što se tiče Kulenovića, u svojoj je definiciji *javnog govora* naveo neke elemente koje se preklapaju sa prethodnom definicijom. Tako se javni govor, kao i kod Cvijanovića, ne odnosi samo na izgovorenu riječ, već i na sve druge oblike javne komunikacije, kojima se može prenijeti poruka nesnošljivosti, kao što su neverbalni simboli poput kukastog križa ili uzdignute ruke u nacistički pozdrav. Glavna odrednica govora mržnje jest ona da je riječ o *javnom* izražavanju netrepljivosti. Jasno, moguće je da se netko i u privatnoj komunikaciji koristi jezikom mržnje, ali postoje dva važna razloga zbog kojih govor mržnje treba razumjeti kao javni govor. Prvo, liberalna država koja bi pratila i sankcionirala privatni govor ili korespondenciju, ili zahtijevala od građana da prijave svaki izraz netrepljivosti izrečen u privatnom razgovoru, izašla bi iz okvira legitimnog djelovanja. Drugo, govor mržnje sankcionira se zbog posljedica koje takav sadržaj ima u širenju netolerancije koja može voditi nasilju i diskriminaciji pripadnika određene grupe, te eroziji temeljnih društvenih normi i vrijednosti na kojima

počiva politička zajednica. Ispravno je pretpostaviti da su takve posljedice rezultat javnog, a ne privatnog govora. Druga odrednica govora mržnje je *mržnja*. Mržnja se odnosi na instance javnog izražavanja netrepeljivosti koje su usmjerene prema osobi ili skupini na temelju njihovih askriptivnih karakteristika. To je govor koji stigmatizira pripadnike određenih skupina na osnovu arbitrarnih i nepromjenjivih identitetskih značajki: boje kože, etničkog porijekla, spola, seksualne orijentacije ili invaliditeta. No, može se stigmatizirati i na osnovu značajki koje nisu potpuno arbitrarne, niti nepromjenjive, kao što je pripadnost određenoj vjerskoj skupini. Također, govor mržnje ne mora uključivati samo izražavanje snažne emocije mržnje, nego je moguće da netrepeljivost bude izražena na hladan i argumentiran način kao kod „znanstvenih“ teorija o inferiornosti određenih rasa. (Kulenović, 2016: 32–33)

Pojmom govora mržnje su se bavili su se mnogobrojni autori. U svojem radu Cvijanović (2019: 67) navodi neke od njih, pa je tako, prema Robertu Postu (2009: 123), u dodatku oksfordskog rječnika iz 2002. godine, govor mržnje onaj „govor koji izražava mržnju ili netoleranciju prema drugim društvenim grupama, posebice na temelju rase ili seksualnosti“. Samuel Walker (1994: 8) navodi da je govor mržnje tradicionalno shvaćen kao „bilo koji oblik izražavanja koji se smatra uvredljivim za bilo koju rasu, vjersku, etničku ili nacionalnu grupu.“ Rodney Smolla (1992: 152) ima sličnu definiciju i kaže da je govor mržnje „generički pojam koji obuhvaća upotrebu govora kao napada temeljenog na rasi, etnicitetu, vjeri i seksualnoj orijentaciji ili preferenciji.“ Nadalje, Uladzislau Belavusau (2013: 41) je mišljenja da je „govor mržnje duboko ukorijenjen u ideologije rasizma, seksizma, vjerske intolerancije i homofobije.“ Imamo i Kevina Boylea (2001: 489, 493), koji govorom mržnje smatra problematičnu kategoriju govora i sloboda na koje se odnosi, koja uključuje zagovaranje mržnje i diskriminacije protiv grupa na temelju njihove rase, boje, etničnosti, vjerskih uvjerenja, spolne orijentacije ili nekog drugog statusa“, i prema njemu i Belavusau (2001: 41), govor mržnje treba tretirati kao politički govor koji zagovara ideje i teorije poražene u demokratskoj borbi. (Cvijanović, 2016: 67) Bhikku Parekh (2012: 40–41) govorom mržnje smatra govor koji „potiče mržnju protiv skupine pojedinaca koji se razlikuju nekom partikularnom značajkom ili skupom značajki poput rase, etničnosti, spola, vjere, nacionalnosti i seksualne orijentacije.“ Po autoru, takav govor mora biti usmjeren spram određenog lako identificirajućeg pojedinca ili skupine pojedinaca, i da implicitno ili eksplicitno stigmatizira ciljanu skupinu pripisujući im odlike naširoko shvaćene kao vrlo nepoželjne, smatrajući ciljanu skupinu legitimnim

oblikom neprijateljstva. Imamo i Richarda Moona (2000: 182), koji primjećuje da govor mržnje nije samo usmjeren prema manjinskim društvenim grupama, već može biti usmjeren i prema većinskoj ili dominantnoj grupi. Spominje se i Judith Butler (1997: 2), koja same riječi ne smatra onime što je problematično u govoru mržnje, odnosno kako ga ona naziva govorom koji šteti (injurious speech), već problematičnim smatra način na koji su riječi izrečene i koje tek u tom kontekstu postaju štetne. (Cvijanović, 2016: 68)

U politološkim i sociološkim radovima tematika govora mržnje odnosi se većinom na raspravu o odnosu slobode govora i zakonske regulative zabrane govora mržnje. (Poljak, Hadžić i Martinić, 2020: 2712) Na razini Europe, odnosno Europske Unije postoje određeni zakoni koji reguliraju kažnjavanje govora mržnje. Prema Fabienne Baider (2019), u međunarodnom zakonu o ljudskim pravima ne postoji formalna definicija govora mržnje, ali EU u Okvirnoj odluci u suzbijanju određenih oblika i načina izražavanja rasizma i ksenofobije kazneno-pravnim sredstvima (2008), temelji svoje preporuke za suočavanje s govorom mržnje na idući način: „svi oblici i izrazi koji javno potiču na nasilje ili mržnju, a usmjereni su protiv skupine ljudi ili člana takve skupine definirani s obzirom na rasu, boju, religiju, nacionalno ili etničko podrijetlo“. (Poljak, Hadžić i Martinić, 2020: 2712) Prema Uladzislau Belavusau (2001: 61), Europski sud za ljudska prava, prema preporuci Vijeća ministara, daje pravnu definiciju govora mržnje, u kojoj je to govor koji pokriva sve oblike izražavanja koji šire, potiču, promoviraju ili opravdavaju rasnu mržnju, ksenofobiju, anti-semitizam ili druge oblike mržnje koji se temelje na netoleranciji, uključujući netoleranciju izraženu kroz agresivni nacionalizam i etnocentrizam, diskriminaciju i neprijateljstvo spram manjina, migranata ili ljudi imigrantskog porijekla. (Cvijanović, 2016: 67)

3.4.1. Govor mržnje u hrvatskom medijskom prostoru i njegovo suzbijanje

O govoru mržnje u hrvatskim medijima pisala je Gordana Vilović. U svojem radu spominje da je govor mržnje jezična kovanica koja je na velika vrata ušla u hrvatski jezik u vrijeme „kovanja rata“, kako je britanski novinar Mark Thompson opisao ulogu medija u državama nastalim na prostoru bivše Jugoslavije početkom devedesetih godina 20. stoljeća. Dotada je ta sintagma bila nepoznata u našem svakodnevnom govoru, i mediji su je tada oblikovali, sami i uz pomoć političara. (Vilović, 2011: 68) Vesna Alaburić (2003) i Enes Kulenović (2016) definirali su govor mržnje u medijima kao komunikaciju (pisanu, slikovnu i audiovizualnu) koja se protivi

pravima i slobodama drugih, a prema Munivrani Vajdi (2013: 132), to su „izjave koje potiču mržnju, rasnu netrepeljivost ili diskriminatorno ugrožavaju druge osobe i skupine ljudi pozivanjem na nasilje“. (Car, 2016: 197) Hrvatska je, kao i svaka država u ratnim sukobima 1990.-ih u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, ponajprije kroz državne elektroničke medije kao svoje glasnogovornike, uspostavila govor mržnje kao karakterističan i prepoznatljiv izričaj. Tako autorica razvoj govora mržnje u Hrvatskoj u posljednjih 20 godina dijeli na tri razdoblja: 1) *prvo razdoblje* (1990.–1997.), 2) *drugo razdoblje* (1997.–2000.) i 3) *treće razdoblje* (2000. – danas). U *prvom razdoblju* najjači govor mržnje u hrvatskim medijima s početka devedesetih godina bio je usmjeren protiv pripadnika srpske nacionalne manjine. (Vilović, 2011: 68–69) Mediji su igrali važnu ulogu u poticanju na rat i najutjecajniji medij, u to vrijeme bez konkurencije na domaćem televizijskom tržištu, bila je Hrvatska radiotelevizija (HRT). Izbor urednika HRT-a bio je jasan, pa izvještaji o događajima na bojištu u televizijskim informativnim emisijama nisu bili nepristrani, već su bili rezultat odnosa s javnošću državne politike. U Hrvatskoj je u to vrijeme državni nadzor nad emitiranjem bio pojačan, pa je HRT kao najutjecajniji državni medij postao produžena ruka državne vlasti. (Car, 2016: 198) U svojoj knjizi *Kovanje rata*, Mark Thompson govori da su na televiziji bili zaposleni posebni lektori koji su pazili da urednici i reporteri koriste „političke ispravne“ riječi, pa se tako Bosna nazivala Herceg Bosnom, stanovnici Knina „balvan revolucionarima“, a njihov vođa, šef kninske policijske postaje, šerifom. (Thompson, 1995: 146) *Drugo razdoblje*, prema Stjepanu Maloviću i suradnicima (2007: 92) odredio je poziv Vlade hrvatskim medijima da koriste „izričaj utemeljen na toleranciji, umjerenosti i suživotu“. Ovo je razdoblje smanjilo okrutnost govora mržnje prema srpskoj nacionalnoj manjini, ali se počeo poticati govor mržnje prema ženama, Romima, homoseksualcima i drugima. *Treće razdoblje* karakterizira značajno smanjivanje govora mržnje, ali i njegovo premještanje iz tradicionalnih medija na internetske stranice, odnosno na društvene grupe i forume. Internet, kao medij neslučenih mogućnosti interaktivnosti i sve većeg broja mladih korisnika, postaje platformom na kojoj su vidljivi novi oblici nesnošljivosti prema manjinskim skupinama u društvu, pogotovo na internetskim portalima kad je riječ o nekim iznenadnim događajima koji se odnose na međunacionalnu toleranciju, živote i probleme društvenih manjina. (Vilović, 2011: 68–69)

U svom radu „Moć medija“, Car se u jednom poglavlju dotiče govora mržnje u hrvatskim medijima, te primjećuje da se u Hrvatskoj, za razliku od organizacija civilnog

društva, akademska zajednica tek periferno bavila govorom mržnje u medijima. Analize o govoru mržnje u medijima, o diskriminatornom govoru i ksenofobičnim stavovima provodile su uglavnom organizacije civilnog društva, kao što su CMS (2013), Zagreb Pride (2014) i GONG (2016). GONG se posebno isticao, jer je od listopada 2015. godine započeo s kontinuiranim, mjesečnim izvještavanjem o praćenju medija s naglaskom na diskriminatorni govor i govor mržnje što je svakako vrijedan doprinos istraživanjima govora mržnje u medijima. (Car, 2016: 197–198) Ono što određeni autori smatraju problematičnim, jest činjenica da većina radova ističe nepreciznost definicije govora mržnje i razlike istog u odnosu na uvredljiv jezik i/ili klevetu (Poljak, Hadžić i Martinić, 2020: 2711). O sličnim problemima raspravljaju i u publikaciji *Govor mržnje i neprihvatljiv govor: vodič za političare/ke*, izdanoj od strane udruga civilnog društva Kuća ljudskih prava Zagreb i GONG. Oni smatraju da, iako je otvoreni govor mržnje shvaćen kao poziv na mržnju i/ili nasilje svojim sadržajem najproblematičniji oblik neprihvatljivog javnog izražavanja, on nije jedini takav oblik. Stvaranje zastrašujućeg, prijetućeg i štetnog okruženja za pojedine društvene skupine započinje ranije i s ne toliko eksplicitnim oblicima izražavanja. U ovo spadaju i prenošenje negativnih stereotipa o nekim društvenim skupinama i njihovim pripadnicima, prikazivanje skupina kao „nenormalnih“, „opasnih“ ili na neki drugi način društveno nepoželjnim. U tom smislu, oblici neprihvatljivog govora, osim izravnog pozivanja na nasilje i mržnju, brojniji su i imaju daleko suptilnije i manje očite oblike. Neprihvatljiv govor može biti usmjeren prema različitim skupinama i najčešće se odnosi na: ponižavanje i stereotipe na temelju nacionalne ili etničke pripadnosti, vjerske pripadnosti ili nepripadnosti bilo kojoj vjeroispovijesti, spola, seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Također, ovdje ulaze i opravdavanje i poticanje diskriminatornog tretmana određene društvene skupine (osoba s invaliditetom, mentalnim teškoćama, psihičkim smetnjama, starijih osoba, mladih osoba, žena), i korištenje pogrdnih naziva i etiketa ili ponižavajuće prikazivanje pripadnika neke društvene skupine. (Georgiev, Hoffman, Vasiljević i Antonina, 2016: 15)⁹

U poglavlju svojeg članka „Govor kao verbalni i simbolički prostor slobode i političkog“, Hrvoje Cvitanović raspravlja o kriminalizaciji govora mržnje u Hrvatskoj. Tako navodi: „Kriminalizacija govora u hrvatskoj javnosti je osjetljivo pitanje, neovisno

⁹ Georgiev, M.; Hoffman, D.; Vasiljević, S.; Antonina, L. (2016). Govor mržnje i neprihvatljiv govor: vodič za političare/ke. Zagreb: Kuća ljudskih prava Zagreb i GONG. URL: http://www.kucaljudskihprava.hr/wpcontent/uploads/2017/05/govor_mrznje_vodic_final.pdf (Pristupljeno 29.11.2020.)

o političkoj opredjeljenosti diskutanata, budući da se na nju obično kritički referira kao na verbalni delikt, tj. oznaku za nepodobni ili protu-državni govor koji je kao takav bio kažnjiv Kaznenim zakonom bivše Jugoslavije.“ (Cvijanović, 2016: 98)

Na razini Hrvatske imamo nekoliko temeljnih zakonskih dokumenata u kojima se definira govor mržnje i regulira njegovo kažnjavanje. Ustav Republike Hrvatske, kao temeljni pravni akt, definira i regulira govor mržnje u Članku 39. Članak 39. zabranjuje svako pozivanje ili poticanje na rat ili upotrebu nasilja, na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju ili bilo koji oblik nesnošljivosti. (Ustav RH, čl. 39) Kazneni zakon, točnije članak 325. (*Javno poticanje na nasilje i mržnju*), u hrvatsko je zakonodavstvo uveden kod pristupanja u Europsku uniju, i njime su se unijela obilježja *Okvirne odluke o rasizmu i ksenofobiji Europske Unije*. (Cvijanović, 2016: 98) Stavak 1. članka 325. Kaznenog zakona, kažnjava osobe koje putem tiska, radije, televizije, računalnog sustava ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način javnosti učini dostupnim letke, slike ili druge materijale kojima se poziva na nasilje ili mržnju usmjerenu prema skupini ljudi ili pripadniku skupine zbog njihove rasne, vjerske, nacionalne ili etničke pripadnosti, jezika, podrijetla, boje kože, spola, spolnog opredjeljenja, rodnog identiteta, invaliditeta ili drugih osobina, kaznom zatvora od tri godine. U Stavku 2. navodi se da će se kazniti kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina onoga tko organizira ili vodi grupu od tri ili više osoba radi počinjenja djela iz stavka 1. ovoga članka. Prema Stavku 3., onoga tko sudjeluje u udruženju iz stavka 2. ovoga članka, kaznit će se kaznom zatvora do jedne godine. Prema Stavku 4., kaznom iz stavka 1. kaznit će se pojedinci koji javno odobravaju, poriču ili znatno umanjuju kazneno djelo genocida, zločina agresije, zločina protiv čovječnosti ili ratnog zločina, usmjerenog prema skupini ili pripadnicima skupine zbog njihove rasne, vjerske, nacionalne ili etničke pripadnosti, podrijetla ili boje kože. (KZ, čl. 325)¹⁰

Osim Kaznenog zakona, govor mržnje regulira i *Zakon o elektroničkim medijima*, članak 12, stavak 2., u kojem je navedeno da u audio i audiovizualnim medijskim uslugama nije dopušteno poticati, pogodovati poticanju i širiti mržnju ili diskriminaciju na osnovi rase, etničke pripadnosti, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovnog stanja, članstva u sindikatu, obrazovanja, društvenog položaja, bračnog ili obiteljskog statusa, dobi, zdravstvenog stanja, invaliditeta, genetskog naslijeđa, rodnog identiteta ili spolne

¹⁰ Kazneni zakon. URL: <https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon> (Pristupljeno 3.2.2021.)

orijentacije, te antisemitizam, ksenofobiju i ideje totalitarnih režima. (ZEM, čl. 12(2)) Cvijanović (2016: 100) napominje i *Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira*, od kojih se ističu članci 1., 5. i 6. Članak 1. navodi prekršaje protiv javnog reda i mira kao „djela kojima se na nedozvoljen način remeti mir, rad ili normalan način života građana, stvara nemir, neraspoloženje, uznemirenost ili ometa kretanje građana ulicama i drugim javnim mjestima ili ometa ostvarivanje njihovih prava i dužnosti, vrijeđa moral, ometa vršenje zakonitih mjera državnih organa i službenih osoba, ugrožava opća sigurnost ljudi i imovine, vrijeđaju državni organi ili se na drugi način narušava javni red i mir građana te djela utvrđena ovim zakonom.“ (ZPPJRM, čl. 1) Članak 5. navodi da će se kazniti za prekršaj novčanom kaznom u protuvrijednosti domaće valute od 50 do 300 DEM ili kaznom zatvora do 30 dana, onoga tko „na javnom mjestu izvođenjem, reproduciranjem pjesama, skladbi i tekstova ili nošenjem ili isticanjem simbola, tekstova, slika, crteža remeti javni red i mir“. (ZPPJRM, čl. 5) U članku 6. spominje se kazna od 50 do 350 DEM ili 30 dana zatvora, za onoga „Tko se na javnom mjestom ponaša na naročito drzak i nepristojan način vrijeđajući građane ili narušavajući njihov mir.“ (ZPPJRM, čl. 6)¹¹

Cvijanović navodi da je ovdje riječ o vrlo širokoj i neodređenoj interpretaciji narušavanja javnog reda i mira prema kojoj bilo kakvo provokativno izražavanje može biti sankcionirano. S jedne strane, prema autoru, izjednačava stvari poput glasnog puštanja bilo kakve glazbe s onom koja može biti percipirana kao govor mržnje, te stvari poput golotinje i crteža spolnog organa izjednačava s crtežom nekog totalitarnog simbola. Ovime se ne specificira govor mržnje, te se verbalno i simboličko izražavanje mržnje stavlja u isti rang s običnim remećenjem javnog reda i mira. Isto tako, taj prekršajni zakon doprinosi arbitrarnosti u ograničavanju slobode izražavanja i viđenja govornog prostora kao polemičnog i konfliktnog, budući da kontroverzne verbalne i simbolične izričaje potencijalno pretvara u prekršaj protiv javnog reda i mira. Nadalje, takav prekršajni zakon implicira postojanje pravosudnog tijela koje bi interpretiralo prekršaje protiv javnog reda i mira, s naglaskom na govor mržnje, budući da nije jasno koja to simbolika i njeno isticanje spadaju pod prekršaje javnog reda i mira koji stvaraju nemir kod građana. Tako autor spominje primjere istetoviranog U na vidljivom dijelu tijela, antireligijske simbolike (izokrenuti križ, 666), uzvik *Za dom spremni*, pjevanje određenih pjesama, „četničku“ zastavu s lubanjom i prekriženim koristima, i crvenu

¹¹ Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira. URL: <https://www.zakon.hr/z/279/Zakon-o-prekr%C5%A1ajima-protiv-javnog-reda-i-mira> (Pristupljeno 5.9.2021.)

zvijezdu petokraku, kao simbole koji mogu izazvati uznemirenost. U Hrvatskoj je bilo brojnih slučajeva koji su bili predmetom javne diskusije i procesiranja. Najčešće je to uzvik *Za dom spremni* koji je, kao stalan predmet javnih debata, bio proglašavan legitimnom oznakom HOS-ovaca (bojne *Rafael Vitez Boban*) iz Domovinskog rata, te korišten u raznim prigodama kao što su sportski događaji (slučaj Josipa Šimunića), uvodnom dijelu Thompsonove pjesme *Čavoglave* te marširanju na proslavi obljetnice *Oluje* u Kninu. Također su postojali i primjeri ucrtane svastike na travnjaku Poljuda, paljenja zastava, tetovaža, izražavanja, poruka u televizijskim emisijama, vandalizma s provokativnim simboličkim izražajem i slično. (Cvijanović, 2016: 100–102).

Jedan od kontroverznih primjera iz prakse je iz 2008. godine kada je na Thompsonovom koncertu u Pazinu policija podnijela prekršajnu prijavu protiv muškarca koji je imao istetoviran ustaški simbol na svome tijelu. Pitanje ukrašavanja vlastitog tijela i slobode odnošenja prema njemu, oblika i načina njegovog pokrivanja vrlo je kontroverzno jer zadire u osnovna ljudska prava i slobode. Različiti primjeri vandalizma moraju biti uzeti u kontekstu, odnosno treba se razmotriti je li riječ o simboličnim ili nesimboličnim grafitima i jesu li učinjeni na simboličkom ili nesimboličkom mjestu kako bi se moglo govoriti o mržnji. (Cvijanović, 2016: 102–103) Tako James Jacobs i Kimberly Potter predlažu da bi simbolički grafit na simboličkom mjestu bila, recimo, svastika na židovskom objektu, dok bi svastika nacrtana na autu bila simbolički grafit na nesimboličkom mjestu. Boja bačena na spomenik bila bi nesimbolički grafit na simboličkom mjestu, a boja bačena na auto bila bi nesimbolični grafit na nesimboličkom mjestu. Simbolički izričaj na simboličkom mjestu predstavljao bi govor mržnje, i svrha ove gradacije jest ukazati na intenzitet nekog vandalizma, odnosno radi li se o zločinu iz mržnje, protestu, nezadovoljstvu, ili pukom vandalizmu i gluposti. (Jacobs i Potters, 1998: 84–85 U: Cvijanović, 2016: 101–102) Problematika zakonskog sankcioniranja govora mržnje pokazala se i u slučaju *Šimunić* 2013. godine, kada se Prekršajni sud u Zagrebu u svojoj presudi odredio o pozdravu *Za dom spremni* kao nedopustivom, dok je u drugom slučaju iz 2011. vezanom uz obrtnika koji je u Čavoglavama prodavao crne kape i majice s tim natpisom, Prekršajni sud u Kninu, donio oslobađajuću presudu. U slučaju *Šimunića* reagirao je i Hrvatski helsinški odbor (HHO), čiji prigovor nije bio isključivo usmjeren protivljenju takvog tipa izričaja, već su željeli ukazati na problematičnost nepreciznog zakonskog okvira u vezi regulacije verbalnog i simboličkog izričaja. Naime, HHO je naveo da je taj pozdrav kao pandan nacističkom pozdravu 'Sieg Heil' povijesno kompromitiran, ali i da „poklič 'Za dom

spremni!", kao i ostala ustaška ikonografija, u Hrvatskoj nisu zakonom sankcionirani, nego se različitom i neujednačenom sudskom praksom tretiraju samo kao prekršaji.“ (Cvijanović, 2016: 103–105)

Regulacija, odnosno suzbijanje govora mržnje, potrebna je kako bi se spriječila erozija temeljnih političkih i društvenih vrijednosti. Osim država poput Njemačke ili Hrvatske koje ograničavaju pravo na slobodu udruživanja ustavnom zabranom konstituiranja političkih stranaka koje bi svojim djelovanjem ugrozile demokratski poredak, sloboda izražavanja može se ograničiti kada je riječ o javnom govoru kojim se odbacuju temeljne vrijednosti na kojima počiva demokratska politička zajednica. Odbacivanje u slučaju govora mržnje, prema Jeremyju Waldronu (2012: 59) se manifestira na dva načina. *Prvo*, govor mržnje je napad na dostojanstvo određenih građana. Dostojanstvo se definira kao politička kategorija koja uključuje priznavanje pravnih jednakosti svih građana zaštićenih ustavom. Pravna jednakost odražava se kroz temeljno načelo koje nalaže da građani ne smiju ni na koji način biti diskriminirani zbog svojih askriptivnih karakteristika. Demokratski poredci su legitimni zbog temeljne pretpostavke da svi građani trebaju biti tretirani kao slobodni i jednaki. Da bi država osigurala svoj legitimitet, treba suzbiti svaki oblik diskriminacije koji dovodi u pitanje tu slobodu i jednakost. Suzbijanje je moguće ostvariti dosljednom primjenom zakona i javnih politika sa svrhom zakonskog sankcioniranja diskriminacije građana, ali i stvaranjem povoljne društvene klime u kojem diskriminirani građani nisu izloženi javnom propitivanju zbog toga što su drugačiji. *Drugo*, govor mržnje je napad na temeljna moralna načela na kojima počiva demokratska politička zajednica, načela mirnog suživota, pluralizma i tolerancije. Ova je strategija primjenjiva u državama poput Francuske i Njemačke koje zabranjuju negiranje i umanjivanje genocida i zločina protiv čovječnosti. Knjige, filmovi ili članci koje dovode u pitanje utvrđene povijesne činjenice holokausta vjerojatno neće dovesti do nasilja ili diskriminacije. Ali opravdano je sankcionirati takve sadržaje, jer ako se oni ne sankcioniraju, država gubi sposobnost da staje u obranu onih temeljnih vrijednosti na kojima počiva njezin legitimitet. Svrha ovakvih zakona nije kazniti širitelje netrepeljivosti, već odaslati poruku građanima da država neće ostati neutralna kada je riječ o napadima na dostojanstvo pojedinaca ili skupina. Dakle, ovdje zakonska regulacija govora mržnje ima *ekspresivnu*, a ne *regulatornu* ulogu. (Kulenović, 2016: 44–46)

Također, i akteri poput udruga civilnog društva, medija, sportskih udruga i klubova, političkih stranaka i sveučilišta, također mogu biti uključeni u suzbijanje

javnih izraza netrepeljivosti. Drugi oblici regulacije govora mržnje mogu biti primijenjeni kada se javnim govorom dovodi u pitanje ravnopravnost svih građana bez izravnog zazivanja nasilja ili diskriminacije. Europska komisija protiv rasizma i netolerancije, stručno tijelo Vijeća Europe, zagovara ovakvu politiku sankcioniranja govora mržnje. Oni predlažu razlikovanje između izraza mržnje koji zaslužuju biti izloženi kaznenom progonu i izraza netrepeljivosti za koje je moralno prihvatljivije, a moguće i efikasnije da se na njih odgovori drugačijim pristupom. Njihova je preporuka (ECRI: 2016: 5) da bi kazneni progon trebao biti rezerviran za one predmete u kojima je govor mržnje „usmjeren ili se može razumno očekivati da će potaknuti čino ve nasilja, zastrašivanja, neprijateljstva ili diskriminacije usmjerene prema ciljanim skupinama. No, u slučajevima gdje govor mržnje vodi razvoju negativnih stavova prema manjinskim grupama, rezultira njihovim gubitkom samopoštovanja i ugrožava njihovu integraciju u većinsko društvo, te time predstavlja napad na njihovo dostojanstvo i osjećaj identiteta, ECRI predlaže sljedeća rješenja: kampanje podizanja svijesti građana o opasnostima govora mržnje, monitoring i skupljanje podataka o iskazima netrepeljivosti u javnom diskursu, poticanje samo-regulacije u organizacijama poput tiskanih i elektroničkih medija, sportskih udruženja, sveučilišta ili političkih stranaka, administrativno penaliziranje organizacija koje se koriste govorom mržnje ili ga ignoriraju, te osiguravanje javnog prostora u kojem manjine mogu odgovoriti na negativno stigmatiziranje kojem su bili izloženi. (Kulenović, 2016: 49–50)

4. METODOLOGIJA

Kao što smo već i prije napomenuli, diskurs spada u one prijeporne pojmove u društvenim znanostima koje je teško i nezahvalno definirati. Stoga se u ovome radu polazi od ranije navedenog, *ograničenijeg* značenja diskursa, koje se prema Dijku (2006: 263) odnosi na verbalnu dimenziju izgovorenoga ili napisanoga komunikacijskog čina nekog komunikacijskog događaja – govor ili *tekst*. Diskurs je tako pisani ili slušni ishod komunikacijskog čina koji je postao društveno dostupan primateljima da ga tumače. Komunikacijski događaj sastoji se od nekoliko različitih društvenih aktera u različitim ulogama (govornik/pisac, slušatelj/čitatelj, promatrač i slučajni slušatelj) koji sudjeluju u napisanom ili izgovorenom komunikacijskom činu u konkretnom vremenu, mjestu i okolnostima. Diskursi se odnose na različite reprezentacije društvenog života koje su pozicionirane na način da drugačije

pozicionirani društveni akteri „vide“ i predstavljaju život na različite načine. Različiti diskursi ovise o pozicijama aktera u svijetu, društvenim i osobnim identitetima i društvenim vezama u kojima se oni nalaze. (Fairclough, 2003: 206). Upravo su osobni i društveni identiteti, (spomenuti u poglavlju o ideologiji) neizostavne i izrazito važne dimenzije ideologije. Glavna karakteristika svakog političkog (i ideološkog) diskursa, prema Van Dijku (1997b, 34) je polarizacija na „Nas“ i „Njih“, odnosno pozitivno samovrednovanje i negativna prezentacija drugih. (Popović, Šipić, 2013: 208) Analiza ideologije primarno se odnosi na načine na koje se značenje mobilizira u interesima moćnih pojedinaca i grupa (masovni mediji), i proučavati ideologiju znači proučavati načine na koje značenje služi podržavanju odnosa dominacije. (Thompson, 1988: 370) Stoga je metodološki pristup koji će se primijeniti u ovome radu kritička analiza diskursa (*critical discourse analysis*). (Reisigl i Wodak 2001, U: Bezić, Petrović, 2019: 84). Kritička analiza diskursa usmjerena je na analizu i interpretaciju diskursa u odnosu na širi društveni kontekst, i za nju je iznimno važno viđenje jezika kao bitnog strukturnog elementa. Prema Reisiglu i Wodaku (2009: 88) jezik se poima kao osnovno sredstvo za ostvarivanje i održavanje moći. S obzirom na to, važna je uloga i položaj medija, jer mediji imaju moć da svojim djelovanjem, odnosno načinom upotrebe jezika, oblikuju stajališta i mišljenja javnosti, i time doprinose pozitivnom ili negativnom vrednovanju različitih sudionika diskursa. (Bezić i Petrović, 2019: 84). Ovaj će se rad usredotočiti na analizu diskursnih strategija nominacije i predikacije s ciljem rekonstrukcije prikaza javnog djelovanja Olivera Frljića u hrvatskom medijskom diskursu. Cilj je otkriti kako određeni hrvatski informativni portali diskurzivno konstruiraju medijsko izražavanje na primjeru javnog djelovanja redatelja Olivera Frljića. Cilj je istražiti načine imenovanja (nominacije) i opisivanja (predikacije) javnog djelovanja Olivera Frljića te ih proučiti u širem kontekstu opreke *Mi/Oni*, koja se obično ostvaruje putem pozitivne samopredodžbe *Sebe* i negativne predodžbe *Drugoga*. Diskursna strategija nominacije nastoji ispitati kako se različiti društveni akteri imenuju te koja se jezična sredstva koriste pri njihovom imenovanju s ciljem diskursnog oblikovanja društvenih aktera kao pripadnika određene grupe. Strategija predikacije ne može se jasno odvojiti od strategije nominacije, a odnosi se na stereotipe i procjene o pozitivnim ili negativnim značajkama društvenih aktera, koje su izražene u obliku implicitnog ili eksplicitnog kvalificiranja. Analizom upotrebe predikacije kao diskursne strategije nastoji se utvrditi osobine i značajke društvenih aktera i njihovog diskursnog kvalificiranja kao manje ili više pozitivnih, odnosno negativnih sudionika u društvu

(Reisigl i Wodak 2001, U: Bezić, Petrović, 2019: 84). Vezano za javno djelovanje Olivera Frljića, fokusirat ćemo se na specifični komunikacijski događaj, koji je izazvao negativne reakcije i kritike određenog dijela javnosti, upućene Oliveru Frljiću osobno, pa i njegovim bliskim suradnicima i publici. Ovaj smo komunikacijski događaj detaljnije opisali u drugom poglavlju. Ukratko, krajem travnja 2017. godine nekoliko se stotina prosvjednika, predvođeno pripadnicima iz katoličkih udruga (Hrvatska udruga Benedikt), braniteljskih udruga (Udruga Hrvatskih ratnih veterana Domovinskog rata), pravaških stranaka (HSP, HČSP), i konzervativnih udruga (HRAST), okupilo na trgu ispred splitskog HNK te prosvjedovalo protiv izvođenja Frljićeve predstave 'Naše nasilje i vaše nasilje'. Taj nam je događaj poslužio kao okosnica za odabir članaka iz određenih hrvatskih informativnih portala koji su o njemu izvještavali. Kriterij za odabir članaka o kojem smo vodili računa jest prema njihovom ideološkom ključu, kako bismo usporedili na koji su način različiti mediji opisali problem i konstruirali svoju poziciju. Fokus na kriteriju ideološke orijentacije podrazumijeva opis orijentacije odabranih medija od strane vanjskih medijskih (javnih) aktera, kao što su Hrvatsko Novinarsko Društvo (HND), GONG, Euro Topics i (lijevo-liberalni) informativni portali, kao što je Index.hr., kojega nismo odabrali za analizu, ali koji su portale poput Dnevnog.hr. (čiji je članak, vidjet ćemo, negativno vrednovao Olivera Frljića) optužili za profašističke uratke i propagandu udruge *U ime obitelji*¹². Odabrani portali za analizu: *Autograf.hr.*, *Jutarnji.hr.*, *Večernji.hr.*, *Dnevno.hr.* i *Direktno.hr.*, izvještavali su o spomenutom događaju u periodu između 25.4. i 30.4.2017. U selektiranim člancima autori su iz svojih vlastitih ideoloških, političkih, svjetonazorskih stajališta i perspektiva, te načina izražavanja (ozbiljan/humorističan izričaj), kritički pristupili problematici, smještajući ju u širi kontekst Frljićevog javnog djelovanja, ali i aktualne društvene i/ili povijesne problematike.

¹² Index.hr. Fašizam se razbuktava: Portal Dnevno nakon Srba i gayeva krenuo i na Židove. 6.12.2013. URL: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/Fasizam-se-razbuktava-Portal-Dnevno-nakon-Srba-i-gayeva-krenuo-i-na-Zidove/715161.aspx> (Pristupljeno 20.9.2021.)

4.1. Analizirani mediji

Prvi medij kojeg smo odabrali za analizu je *Autograf.hr*.¹³ Financira se od donacija i sponzorstava¹⁴, i prema Euro Topicsu, smatran je nepotkupljivim portalom kojega odlikuje kritički stav, i koji služi kao protuteža komercijaliziranom i često politički pristranom novinarstvu u Hrvatskoj.¹⁵ Euro Topics je internetska platforma čija baza podataka pruža informacije o više od 500 tiskanih i internetskih medija u više od 30 zemalja, uključujući detalje o njihovoj političkoj opredjeljenosti, izdavačima i nakladama.¹⁶ Autograf smatra portalom lijevog centra, te prenosi njegovo stajalište o tretiranju totalitarnih simbola u Hrvatskoj, u vezi prijedloga komisije koja je predložila da ustaški pozdrav *Za dom spremni* bude dozvoljen u iznimnim situacijama.¹⁷ Autograf se izrazito protivi tom prijedlogu te navodi da nikome u Njemačkoj ne bi palo na pamet nekom bivšem fašistu uklesati svastiku i pozdrav *Heil Hitler* na spomenik, makar i bio zaslužan za dobra dijela u poslijeratnom razdoblju. Naglašava da Njemačka ne tolerira isticanje nacističke simbolike u svrhu komemoracije i sentimenta, i da je samo u Hrvatskoj moguće da premijer kaže kako je Vijeće ustanovilo protuustavnost ustaškog pozdrava, ali i da dokument koji predlaže njegovo neustavno korištenje u iznimnim komemorativnim situacijama ocijeni vrlo vrijednim, izbalansiranim i dokumentom dijaloga. (Autograf, 2.3.2018.)

Drugi medij je *Jutarnji.hr*., koji se sastoji od tiskane inačice dnevnih novina, i internetskog portala. Prema izvješću Europske komisije o medijskim politikama i regulatornim praksama u europskim zemljama, Jutarnji se spominje kao dnevni list lijevoga centra. (Popović, Bilić, Jelić i Švob-Đokić, 2010: 7) Prema Euro Topicsu, politička orijentacija Jutarnjeg lista je liberalna.¹⁸ Drugi su dnevni list po nakladi u

¹³ Moja tvrtka. Europress. URL: <https://www.mojatvrtka.net/europress/> Autograf.hr. u vlasništvu je Udruge Europress, sa sjedištem u Zagrebu, na adresi Medvedgradski breg 29. Predsjednik udruge i glavni urednik portala je Drago Pilsel, njezina djelatnost je strukovna članska organizacija, a registarski broj je 21003519. (Pristupljeno 15.7.2021.)

¹⁴ Autograf. Impressum. URL: <https://www.autograf.hr/impressum/> (Pristupljeno 15.7.2021.)

¹⁵ Euro Topics. Autograf. URL: <https://www.eurotopics.net/en/148411/autograf-hr#> (Pristupljeno 8.9.2021.)

¹⁶ Euro Topics. European press roundup. URL: <https://www.eurotopics.net/en/149270/european-press-roundup> (Pristupljeno 8.9.2021.)

¹⁷ Euro Topics. Croatia and totalitarian symbols. URL: <https://www.eurotopics.net/en/195449/croatia-and-totalitarian-symbols?zitat=195412#zitat195412> (Pristupljeno 8.9.2021.)

¹⁸ Euro Topics. Jutarnji list. URL: <https://www.eurotopics.net/en/148643/jutarnji-list> (Pristupljeno 8.9.2021.)

Hrvatskoj (nakon 24 sata), s nakladom od 33000 primjeraka, koji izlazi u sklopu medijskog koncerna Hanza Media.¹⁹

Večernji.hr. je medij koji se također sastoji od tiskane inačice dnevnih novina, i internetskog portala, i u vlasništvu je tvrtke Styria medijski servisi d.o.o.^{20 21} U izvješću Europske komisije o medijskim politikama i regulatornim praksama u europskim zemljama, spominje se kao konzervativni dnevni list. (Popović, Bilić, Jelić i Švob-Đokić, 2010: 7) Euro Topics ga smatra listom nacionalno konzervativne orijentacije koji je blisko povezan s HDZ-om, te omogućuje prostor političkim gledištima u rasponu od liberalno-konzervativnog do protofašističkog.²² Vezano uz to, stajalište Večernjeg o totalitarnim simbolima navodi se kao suprotno ranije spomenutom Autografu²³, jer tendira relativizaciji ustaštva i izjednačavanju dvije vrste simbola. Večernji smatra da je za vrijeme rata 1991. u borbama kod Jasenovca opravdano bilo nositi slogan *Za dom spremni* na ramenu boreći se protiv neprijatelja s petokrakom, smatrajući njihov ZDS onime s pozitivnim značenjem, za razliku od pola stoljeća ranije kada je imao negativne konotacije vezane uz NDH. Pitajući se je li opravdano zlikovcima smatrati navijače koji uzvikuju ZDS na stadionima, smatra da su u tom slučaju zlikovci i oni koji u današnje vrijeme mašu crvenim zastavama. Naglašava da bi onda i ZDS i petokraka trebali biti maknuti iz javne uporabe, navodeći argument da kao što i korištenje ZDS može izazvati strah i opravdano vrijeđati dio hrvatskog stanovništva, tako i jednak dio stanovništva može biti uznemiren prikazivanjem crvene petokrake kao simbola ideologije koja narušava red i mir te je odgovorna za masovne zločine. (Večernji, 1.3.2021.)

¹⁹ CompanyWall. Hanza Media d.o.o. URL: <https://www.companywall.hr/tvrtka/hanza-media-doo/MM15hBcY> Vlasnici tvrtke su Ana Hanžeković i KVC savjetovanje d.o.o., i sjedište tvrtke je u Zagrebu, na adresi koranska 2. Registarski broj je 080091889, a djelatnost tvrtke je izdavanje časopisa i periodičnih publikacija. (Pristupljeno 15.7.2021.)

²⁰ Poslovna. Styria medijski servisi d.o.o. URL: <https://www.poslovna.hr/lite/styria-medijski-servisi/721258/subjekti.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1> Direktor tvrtke je Renato Ivanuš, i hrvatsko sjedište tvrtke je u Zagrebu na adresi Oreškovićeve 1. Registarski broj je 080511333, a tvrtka se bavi ostalim poslovnim pomoćnim uslužnim djelatnostima. (Pristupljeno 15.7.2021.)

²¹ Wikipedia. Styria Media Group AG. URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Styria_Media_Group_AG Styria medijski servisi d.o.o. ima sjedište u Grazu, i jedna je od vodećih medijskih tvrtki u Austriji, Sloveniji i Hrvatskoj, a prisutna je i u Crnog Gori i Srbiji. Uz Večernji List, u Hrvatskoj je većinski vlasnik i 24sata i Poslovnog dnevnika. (Pristupljeno 15.7.2021.)

²² Euro Topics. Večernji list. URL: <https://www.eurotopics.net/en/148851/veernji-list> (Pristupljeno 8.9.2021.)

²³ Euro Topics. Croatia and totalitarian symbols. URL: <https://www.eurotopics.net/en/195449/croatia-and-totalitarian-symbols?zitat=195412#zitat195412> Vidjeti drugi citat ispod Autografovog, pod nazivom „A wise proposal“, u kojem se parafrizira suprotno stajalište Večernjeg lista (8.9.2021.)

Dnevno.hr. je vlasništvu je tvrtke Motus d.o.o.²⁴, koja u svom vlasništvu ima nekoliko uspješnih portala različitih tematika (zagreb.info, geopolitika.news, dnevno.ba, dnevno.rs, otvoreno.hr, history.info, povijest.hr)²⁵, a postoji i tiskana inačica ovog portala, politički tjednik 7dnevno. Od strane vanjskih medijskih aktera smatrani su desničarskim portalom, čije kolumne i ostali dio sadržaja karakterizira orijentacija prema radikalnom hrvatskom nacionalizmu, i promoviranju srbofobije, paraznanstvenih ideja i teorija zavjere. Tako se navodi slučaj kada je 2013. Hrvatsko Novinarsko Društvo (HND) osudilo tekst „Hrvatska je zemlja majmuna“, u kojem su četiri hrvatska političara od strane portala bili prozvani zato što nisu kršteni, i kritiziralo ga zbog rasističkih, fašističkih i šovinističkih stavova, smatrajući ga „smećem“ koje potiče na govor mržnje. Index.hr. je također optužio portal za profašističke tekstove, kao i za propagandu udruge *U ime obitelji*.²⁶ Prema rezultatima praćenja govora mržnje u medijima od strane GONG-a 2015. i 2016. godine, najviše govora mržnje zabilježeno je upravo na portalu Dnevno.hr. Tih godina portal se istaknuo serijom kolumni u kojima je svojim diskriminatornim, ponižavajućim i uvredljivim govorom prikazivao izbjeglice i migrante kao kriminalce i silovatelje:

„Stalno nam stiže tuđe zlo, a domaći paraziti mrcvare nas s lažima o nama“ (9.10.2015.) i „Prijetite zaraze, silovanja i kriminal, a za sve je kriva Angela Merkel?!“ (30.10.2015.). Također se koristio i otvoreno rasističkim tonom o navodnoj genetskoj inferiornosti „afroazijskih migranata“ u članku „Naprijed Hrvatska – u novi kaos!“ (2.10.2015.)^{27 28}

Posljednji analizirani medij je *Direktno.hr.*, koji je u vlasništvu tvrtke Propuls d.o.o.²⁹ Poput Dnevno.hr., i Direktno.hr. je okarakteriziran radikalno desnim

²⁴ CompanyWall. Motus d.o.o. URL: <https://www.companywall.hr/tvrtka/motus-doo/MMHOZ7kD>
Tvrtka Motus d.o.o. ima sjedište u Zagrebu, na adresi Tomislavova 11. Direktor tvrtke je Marija Dekanić, djelatnost su internetski portali, a registarski broj je 081105826. (Pristupljeno 15.7.2021.)

²⁵ Motus Media. URL: <https://motus-media.hr/> „Motus Media u svom portfoliju raspolaže s više od 2 300 000 korisnika mjesečno, s preko 40 000 000 pregleda stranica te više od 240 000 pratitelja na društvenim mrežama (Facebook, Twitter i Instagram). S obzirom na to da u portfelju ima i dva nacionalna portala u regiji, dnevno.ba u Bosni i Hercegovini te dnevno.rs u Srbiji, u kombinaciji s dnevno.hr pokriva publiku u tri države, čime povećava svoj oglasni potencijal.“ (Pristupljeno 15.7.2021.)

²⁶ Index.hr. Fašizam se razbuktava: Portal Dnevno nakon Srba i gayeva krenuo i na Židove. 6.12.2013. URL: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/Fasizam-se-razbuktava-Portal-Dnevno-nakon-Srba-i-gayeva-krenuo-i-na-Zidove/715161.aspx> (Pristupljeno 20.9.2021.)

²⁷ HND. Najviše govora mržnje na portalu Dnevno.hr. URL: <https://hnd.hr/najvise-govora-mrznje-na-portal-u-dnevno-hr> (Pristupljeno 8.9.2021.)

²⁸ GONG. Govor mržnje i diskriminacije u izbornoj kampanji 2015. URL: <https://gong.hr/2015/11/29/govor-mrznje-i-diskriminacije-u-izbornoj-kampanji/> (Pristupljeno 8.9.2021.)

²⁹ CompanyWall. Propuls d.o.o. URL: <https://www.companywall.hr/tvrtka/propuls-doo/MMUuISR>
Tvrtka Propuls d.o.o. ima sjedište u Zagrebu, na adresi Županići 2 E. Na čelu udruge je direktor Vječeslav

tendencijama s publikom prevladavajuće konzervativnih i nacionalističkih stajališta. (Damčević, Rodik, 2018: 37) Tako je i Portal Novosti pisao o širenju govora mržnje na Facebook profilima desničarskih medijskih platformi i političkih stranaka, proglašavajući upravo Direktno.hr portalom koji sudjeluje u poticanju mržnje:

„Poveznica između politički pokrenutog progona koji se provlači kroz desničarsku medijsku kanalizaciju i potom prolijeva po društvenim mrežama poput Facebooka, ilustrativno se može pokazati na primjeru Olivera Frljića. Naime, analizirajući prikupljene poruke i tekstove isključivo s Frljićevim imenom, koje su na Facebooku postavili desni mediji, moguće je rekonstruirati kako se na društvenim mrežama stvara atmosfera linča. Portali poput Direktno.hr ili Narod.hr najprije prenesu neutralne izjave umjerenih kritičara njegova rada, političkih šovena ili otvorene mrzilačke kolumne koje sadrže njegovo ime, prepuštajući potom građanima da dovrše posao. ‘Što mislite o ovome?’ ponekad postave pitanje administratori portala Narod.hr ili Direktno.hr. ‘Otpad ljudski frljić četnik’, ‘Kad će tome doći kraj?’, ‘Treba govna smaknuti (...) po kratkom postupku’, ‘Oliveru Frljiću (...) kašikare će letit’, prosječni je ‘razgovor’ čitatelja na Facebook platformi koji se odnosi na redatelja i druge označene javne osobe, ponajviše predstavnike srpske manjine.“ (Portal Novosti, 27.1.2018.)

5. REZULTATI

5.1. ANALIZA: NOMINACIJA (IMENOVANJE)

U hrvatskom medijskom diskursu o javnom djelovanju Olivera Frljića društvene se aktere imenovanjem određuje kao pripadnike dviju različitih društvenih skupina, čiji se odnos temelji na opoziciji *Mi/Oni*. Ova se opozicija u analiziranim člancima ostvaruje upotrebom općih imenica, osobnih imena, pridjeva, zamjenica, te etnonima.

DNEVNO.HR.

Autor članka s portala Dnevno.hr., Marcel Holjevac, konstruira vlastitu poziciju negativno nastrojenu prema Oliveru Frljiću, koja je izražena korištenjem ideološki vrlo nabijene zamjenice „mi“ (svi *mi*), nasuprot Frljićeve pozicije izražene zamjenicama „on“ i „njegovog“. Osim zamjenica, Frljić se spominje i vlastitim prezimenom (*Frljić*), ali i pridjevom (*Frljićevih*). Posebna je zanimljivost da je Frljićev rad okarakteriziran

inače tipično ljevičarskim diskursom, budući da ga se imenuje izrazima poput nacionalizma i šovinizma (*nacionalističke* uvrede, vulgarni *šovinizam*). Također, vlastitu poziciju prikazuje i imenicama i pridjevima, te iako opravdava prosvjedovanje protiv Frljića, sam prosvjed smatra neuspješnim koji je Frljiću donio više koristi nego štete (*prosvjednici* kao *negativci*, *prosvjed* kao *patetičan* i *promašen*)

- 1) „No budimo realni: *On* je jučer odnio *pobjedu*. *Prosvjednici* su (opet!) ispali *negativci*. Jer je *prosvjed* – ma kako svi mi imali pravo prosvjedovati protiv *Frljićevih nacionalističkih uvreda* i općenito *njegovog vulgarnog šovinizma* – je na kraju ispao *patetičan* i *promašen*.“ (Dnevno, 25.4.2017.)

Imamo i još jedan primjer u kojem je prisutna osobna zamjenica „mi“, ovaj put u dva padežna oblika (*mi*, *nas*). Ovdje se zamjenica koristi kao opreka Frljiću, imenovanog vlastitim prezimenom, i njegovom umjetničkom djelovanju. Ono je eksplicitno negativno prozvano degutantnim i odvratnim (*gadarije*), a pripadnost tog djelovanja Frljiću dodatno je označena i posvojno-povratnom zamjenicom (*svoje*).

- 2) „Jer, *mi* ne smijemo *Frljiću* zabranjivati da iznosi *svoje gadarije* jer to *nas vrijeđa*. Najvažnije obilježje svakog slobodnog društva je sloboda govora.“ (Dnevno, 25.4.2017.)

Autor članka izražava prijemor i neslaganje oko proračunskog financiranja umjetnosti Olivera Frljića, smatrajući samostalno financiranje nužnim uvjetom za takvu vrstu umjetničkog izričaja. Ono se izražava posvojno-povratnom (*svoje*) i posvojnomo zamjenicom (*naše*) koje stoje uz imenicu (*novac*), čime se izražava suprotstavljenost interesa dviju različitih skupina, od kojih se suparnička financira iz proračunskih sredstava, a vlastita skupina je ona koja nevoljko financira njihovu umjetnost i time „puni“ proračun (*porezni obveznici*).

- 3) „*Frljić* ima pravo režirati što ga volja za *svoje novce*, sloboda umjetničkog izražavanja je neupitna. Ali nema pravo režirati što ga volja za *naše novce*, i kao *porezni obveznici* imamo se pravo buniti.“ (Dnevno, 25.4.2017.)

Opreka između skupine *Mi* i *Oni* može se izraziti koristeći i etnonime. Etnonimi su nazivi za pripadnike nacija, naroda, plemena, roda, ili bilo kakve druge etničke skupine. Poistovjećivanje s etnonimom koji imenuje pripadnike vlastite društvene zajednice, u ovom slučaju nacije (*Hrvati*) obilježje je nacionalističkog diskursa.

Karakterizira ga oštra suprotstavljenost između dvije skupine (*Hrvati protiv Frljića, njega i njegove "umjetnosti"*), u kojem se čitava nacija, svi njezini pripadnici, ujedinjuju i poistovjećuju s borbom protiv neprijatelja, odnosno s protivljenjem Frljićevoj umjetnosti, koju se negativno vrednuje stavljajući je u navodnike.

- 4) „Isto tako, kao što *Frljić* u svojim predstavama ima pravo reći što misli o *Hrvatima*, tako *Hrvati* svakako imaju pravo javno reći *Frljiću* što misle o *njemu i njegovoj "umjetnosti"*. (Dnevno, 25.4.2017.)

DIREKTNO.HR.

U članku portala Direktno.hr. autorice Silvane Oruč Ivoš upotrebljava se negacija, kojom se na različite načine može opisati vlastitu, ali i protivničku poziciju. U prvom slučaju autorica vlastitu poziciju gradi imenovanjem pojmova za koje možemo pretpostaviti da čine obilježja kvalitetnog kulturnog izričaja – *umjetnost, provokacija, inteligencija, duhovitost*. Negacija koja stoji ispred njih služi kako bi nam se dalo do znanja da Frljićev izričaj ne karakteriziraju navedena obilježja. U drugom slučaju autorica korištenjem negacije imenuje obilježja Frljićevog izričaja – *silovanje, izazivanje, pokazivanje najprimitivnih nagona, vrijeđanje*. Negacijom se naglašava da navedena obilježja nemaju veze s umjetničkim izričajem.

- 5) „Ali, to i dalje *nije umjetnost*. Kao što *nije ni umjetnička provokacija*. A *nije ni inteligentno*. *Ni duhovito*.“ (Direktno, 26.4.2017.)
- 6) „Jer, *umjetnost nije silovanje zdravog razuma, nije ni isključivo izazivanje, nije samo pokazivanje najprimitivnijih nagona, nije vrijeđanje*.“ (Direktno, 26.4.2017.)

VEČERNJI.HR.

U ovome se članku pozicija Olivera Frljića također vrednuje negativno. No, specifično je da je autor Nino Raspudić i vlastitoj poziciji (prosvjednika protiv predstave 'Naše i vaše nasilje') također pridao negativna obilježja, smatrajući ju svojim karakteristikama identičnom kao i onom Olivera Frljića. Njega se imenuje vlastitim prezimenom (*Frljić*) i općim imenicama (*proizvodi frljizatora, pokušajem blasfemije*), dok se njemu suprotstavljenu, prosvjedničku skupinu, imenuje općim imenicama, prigovarajući im što su se dali uloviti na provokaciju (*fetišisti simbola, fetišist, brat po senzibilitetu i pameti*).

- 7) „Na bilo kojoj drugoj razini osim intelektualne i estetske, *proizvodi frljizatora* mogu vrijedati samo *fetišiste simbola* kojima manipulira.“ (Večernji, 28.4.2017.)
- 8) „*Frljić*, stoga, može *pokušajem blasfemije* pogoditi jedino *fetišista*, svog brata po senzibilitetu i pameti.“ (Večernji, 28.4.2017.)

AUTOGRAFI.HR.

U članku portala Autograf.hr., autorica Jadranka Brnčić navodi kako je upoznata sa specifičnom spornom scenom u predstavi 'Naše nasilje i vaše nasilje', koja je izazvala prijem i nezadovoljstvo među dijelom katoličkih i muslimanskih vjernika u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, gdje je Oliver Frljić gostovao s predstavom. Opreka između suprotstavljenih skupina, *Nas* i *Njih*, konstruira se u kontekstu različitog tumačenja te scene. Ovdje se naglašava različito doživljavanje *vjerskih osjećaja*, između suparničke skupine uvrijeđene scenom iz predstave, predstavljene imenicama koje označavaju njihovu vjersku pripadnost (*katolika* i *muslimana*), te vlastitog tumačenja izraženog posvojnomo zamjenicom (*moje*), kao nečega što se razlikuje od isključivog pogleda protivničke skupine, i što se očituje promatranjem specifičnog konteksta predstave (*kazališni jezik*).

- 9) „Pogledala sam na Youtubeu scenu Frljićeve predstave 'Naše nasilje i vaše nasilje' u kojoj *lik koji evocira Isusa*, silazi s križa (s platnom hrvatske zastave oko bedara), i siluje *muslimanku*.“ (Autograf, 30.4.2017.)
- 10) „Ta scena navodno vrijeđa *vjerske osjećaje katolika* (rekoše neki u Rijeci i u Splitu), pa i *muslimana* (rekoše drugi u Sarajevu).“ (Autograf, 30.4.2017.)
- 11) „*Moje* nimalo ne vrijeđa... A evo zašto ne vrijeđa *moje vjerske osjećaje*: Prvo, zato što nešto malo znam o *kazališnom jeziku*.“ (Autograf, 30.4.2017.)

JUTARNJI.HR.

Pozicija suprotstavljanja suparničkoj skupini, može se iskazati i satiričnim izričajem, čime se kritički ismijavaju i podvrgavaju preziru negativna obilježja suparničke skupine, točnije prosvjednika protiv predstave 'Naše nasilje i vaše nasilje'. Ovakav izričaj obilježje je članka portala Jutarnjeg.hr., čiji je autor Ante Tomić. Prosvjedničke skupine najprije su imenovane općenitim nazivima (*stotinama*, *nesretni narod*), dok je Oliver Frljić naveden imenom i prezimenom.

12) „*Stotinama* koje su pred splitski HNK došli prosvjedovati zbog predstave *Olivera Frlića* ustvari je kriv ogromni dug države veledrogerijama. U najkraćemu, taj *nesretni narod* treba lijekove, a lijekova nema.“ (Jutarnji, 25.4.2017.)

Nadalje, prosvjednici koji su bili sastavni dio prosvjedne povorke imenuju se općom imenicom (*junaci*), kao pripadnici političkih stranaka i braniteljskih skupina (*pravaši*, *hosovci*), ali i osobnim zamjenicama (*oni*, *im*), i pokaznom zamjenicom (*ti*).

13) „A ni tehnologija *im* nije pomogla. Činjenica da danas svi imaju toga đavla u mobitelu sasvim je izbezumila ljude, dovela u kazalište neke koji tu nikad nisu bili. Nikad *pravaši* ne bi našli kazalište da ih satelitska navigacija nije tamo uputila.“ (Jutarnji, 25.4.2017.)

14) „Bez satelitske navigacije *oni* bi možda vikali ispred Zavoda za zapošljavanje ili bivše robne kuće Dalma i nijedan ne bi primijetio da su pogriješili zgradu.“ (Jutarnji, 25.4.2017.)

15) „Što da vam pričam, otpočetak do kraja bio je to totalni nesporazum. *Pravaši i hosovci* došli su u HNK kao u svatove, pjevati domoljubne pjesme.“ (Jutarnji, 25.4.2017.)

16) „Zapravo je bilo dosta poražavajuće gledati kojom su brzinom *pravaši i hosovci* napustili položaj. Ako će nas *ti junaci* braniti, ne dao Bog da nas tkogod napadne.“ (Jutarnji, 25.4.2017.)

17) „Da su osamdeset kuna u sportskoj kladionici uložili na Bayern ili Barcelonu, *pravaši* bi možda nešto i dobili, a ovako su dobili... Ah, bolje da vam ne kažem što.“ (Jutarnji, 25.4.2017.)

Dakle, prosvjednici su najprije bili imenovani kao najopćenitija, nespecificirana grupa i amorfnu masu, izražena brojevnim imenicom (*stotinama*), neodređenim zamjenicama (*neki*, *nijedan*) te opisnim pridjevom i imenicom (*nesretni narod*). Potom su se konkretnije imenovala pojedine skupine koje su prisustvovala prosvjedu, kao što su pripadnici pravaških stranaka i HOS-ovi ratni veterani (*pravaši*, *hosovci*, zajednički imenovani i kao *junaci*). Konačno, na najkonkretnijoj razini općim imenicama (*bludnik*, *pijanac* i *raspikuća*), pokaznom zamjenicom (*taj*), te imenom i prezimenom, navodili su se poznatiji i viđeniji pripadnici iz javnog i političkog života (*gradonačelnički kandidat*/Željko Kerum, Marko Skejo, Zlatko Hasanbegović). Također, imenovala su se

i ličnosti iz kršćanske religijske mitologije (*Djevica Marija, sveti Petar, Isus*), upotrijebljene u svrhu parodiranja i ismijavanja suprotne skupine, kako bi se njezinim pripadnicima pridalo negativne značajke i karakteristike.

18) „*Gradonačelnički kandidat* lijepo se uredio za prosvjed, skinuo pršut s čela i objesio *Isusa* oko vrata. Sve otkako se *taj bludnik, pijanac i raspikuća* ispred splitskog HNK pojavio s *Isusom* na zlatnom lancu, *Djevica Marija i sveti Petar* na nebesima se doslovce valjaju od smijeha.“ (Jutarnji, 25.4.2017.)

19) „Joj, dođi, moraš vidjeti *Željka Keruma* s tobom!“ dovikuju *sveti Petar i Djevica Marija Isusu*, a *Isus* im, ne dižući pogled s knjige, mrzovoljno odgovara: 'Ajde, drago mi je da je to vama smiješno.'“ (Jutarnji, 25.4.2017.)

20) „Bio je tu zatim i onaj *Marko Skejo* što nosi isti broj kape sa *Zlatkom Hasanbegovićem*. Dapače, on je i kupio ulaznicu za predstavu „*Naše nasilje i vaše nasilje*“, poželio se kulturno uzdizati, za razliku od *Željka Keruma* koji je imao neodgovornih obaveza.“ (Jutarnji, 25.4.2017.)

5.2. ANALIZA: PREDIKACIJA (OPISIVANJE)

Za razliku od strategija nominacije kojima se konstruira prikaz na temelju jasne razlike između *Nas* i *Njih*, konstrukcija opreke *Mi/Oni* ostvaruje se i pomoću strategije predikacije, kojom se postiže slojevitost i višedimenzionalnost analiziranog diskursa. (Bezić, Petrović, 2019: 90)

JUTARNJI.HR.

U članku Jutarnjeg.hr. napominju se potencijalne sličnosti za koje se smatra da postoje između dvije skupine okupljene oko Olivera Frljića i pripadnika pravaških stranaka (*umnogome jednaki* stavovi). Aludira se na postojanje euroskepticizma, pojma koji označava različite vrste negativnih stajališta prema Europskoj Uniji i europskim integracijama. Budući da je Oliver Frljić režirao predstavu 'Naše nasilje i vaše nasilje', koja kritizira postupanje Europske Unije koja izbjeglicama s Bliskog Istoka, zatvara granice i diže ograde i zidove, može se pretpostaviti da razlog njegovog nezadovoljstva i kritike oko Europske Unije leži upravo u takvoj vanjskoj politici. S druge strane, možemo pretpostaviti da Hrvatska čista stranka prava, stranka krajnje desnog krila također nema blagonaklono mišljenje o Europskoj Uniji, koju će pak kritizirati iz drugog aspekta, kao nadnacionalnu zajednicu koja potkopava nacionalni suverenitet njezinih država članica.

- 21) „Otišli su tako prije *predstave koja bi im se, uzgredno kazano, možda i svidjela*, jer su *Frljićevi stavovi o Europi i Europskoj zajednici umnogome jednaki stavovima prosječnog glasača Hrvatske čiste stranke prava*.“ (Jutarnji, 25.4.2017.)

AUTOGRAF.HR.

U članku s portala Autograf.hr. opreka između suprotstavljenih skupina *Nas i Njih* konstruira se na temelju razlike u tumačenju lika Isusa Krista u Frljićevoj predstavi 'Naše nasilje i vaše nasilje'. Uviđajući poruku koju je Frljić htio poslati, autorica pridonosi pozitivnom vrednovanju njegove predstave, u kojoj je Isus Krist izgubio svoju originalnu simboliku povijesne i vjerske osobe (za koju suparnička skupina smatra da se ovdje izvrgava ruglu), i dobio novu simboliku, u kontekstu same predstave koja inače problematizira odnos kršćanske Europe prema izbjeglicama iz muslimanskih zemalja.

- 22) „Simbol, u ovom slučaju Isus, prenesen iz religijskoga jezika u kazališni, ovdje gubi svoj simbolički potencijal kakvoga ima u religijskom sustavu i time prekida vezu s njim te postaje znakom kakav se ugrađuje u nov sustav simbola.“ (Autograf, 30.4.2017.)
- 23) „Isus nije referencija kakva upućuje na izvantekstualnu stvarnost, dakle na Isusa evanđelja, nego na stvarnost unutar same predstave u kojoj lik Isusa stvara vlastit referencijalni okvir.“ (Autograf, 30.4.2017.)
- 24) „Ukratko: Isus u predstavi nema nikakve veze ni s povijesnim Isusom, kao ni s Kristom vjere, nego s Isusom kakvoga mi sami proizvodimo, a taj je, zapravo, nasilan.“ (Autograf, 30.4.2017.)

Vlastitu se skupinu konstruira kao onu koja svojim provokativnim i satiričkim izričajem kritizira suparničku skupinu koja nije sklona pokazivanju empatije prema izbjeglicama, i koja se prema njima ponaša onako kako to simbolizira Isus iz predstave. Vlastita se pozicija moći pojačava pozivanjem na autoritet poglavara katoličke Crkve, papu Franju, kao uzora kojeg bi trebalo slijediti u kršćanskom postupanju s izbjeglicama. Takvo je kršćansko i humano postupanje izraženo pomoću metafore *otvorenog srca i ruku*, za razliku od suprotnog postupanja koje simbolizira *zatvoreno srce i ustegnute ruke*, odnosno nedostatak empatije i volje za pomoći onima u nevolji.

- 25) „Ne govori li *Frljićeva predstava* provokativnim jezikom satire ono isto što govori i *papa Franjo* jezikom *kršćanskoga milosrđa* kad kaže da se *čovjek koji nije kadar otvoriti srce i ruke* ljudima u patnji i nevolji, a aktualno je riječi o muslimanskim izbjeglicama, ni ne može nazvati *kršćaninom*?“ (Autograf, 30.4.2017.)
- 26) „Doista, *Isus zapadnog*, a onda konkretno ovdje *i hrvatskog čovjeka* ukoliko je *zatvorena srca i ustegnutih ruku*, *Isus u ime kakvoga takav* čovjek brani zapadne *kršćanske vrijednosti*, takav *Isus siluje sve one koji toga čovjeka tjeraju iz njegove samouvjerenosti i samodostatnosti*.“ (Autograf, 30.4.2017.)

Konačno, pozicija Frljićevog djelovanja opisuje se kao ona koja ima zadatak identificirati aktualne društvene probleme, i osvijestiti publiku o stvarnosti današnjeg turobnog svijeta, dok se protivnička pozicija kvalificira kao ona koja snažno negoduje i na sam spomen predstave koju nisu ni pogledali.

- 27) „Pratimo li *Frljićev rad*, vidjet ćemo *kako on shvaća kazalište*: ono je za njega *mjesto društvenog angažmana*, događaj kakav *ruši zidove kazališnih kuća te u gledalište*, budući dijagnosticirani, *ulaze i oni izvan*.“ (Autograf, 30.4.2017.)
- 28) „Predstava *„Naše nasilje i vaše nasilje“* uspjela je jer su *zidovi porušeni*, gledatelji *isprovocirani i bez da su vidjeli predstavu*.“ (Autograf, 30.4.2017.)
- 29) „Predstava je poslužila kao *zrcalo u kojem možemo po reakcijama tih „gledatelja“ vidjeti svijet u kakvom živimo onakvoga kakav jest* – jedno veliko, i aktualno vrlo opasno, *kazalište*.“ (Autograf, 30.4.2017.)

DIREKTNO.HR.

Iz drugačijeg gledišta, javno se djelovanje Olivera Frljića vrednuje na negativan način. U članku portala Direktno.hr., Frljića se diskreditira na osobnoj razini, proglašavajući njegovu predstavu djelom antitalentiranog redatelja, koja svojim vulgarnim i opscenim sadržajem vrijeđa moralne osjećaje građana privrženih tradicionalnim društvenim vrijednostima.

- 30) „*Netalentirani Frljić*, naime, *ne radi ništa drugo nego se izruguje temeljnim vrijednostima društva* jer *jedino tako može privući pozornost*.“ (Direktno, 26.4.2017.)

31) „Kad već ne može pokazati raskoš talenta kojeg nema, onda je dobar put okrenuti se primitivizmu i izvrijeđati svetinje većine poštenog svijeta. I eto te u središtu pozornosti.“ (Direktno, 26.4.2017.)

Opreku između Nas i Njih može se konstruirati i nacionalističkim diskursom, implicirajući na Olivera Frljića kao pripadnika srpske nacionalnosti (*jezikom koji on razumije*), što je i naglašeno u metafori *promišavanja celog fudbala*, kojom se htjelo reći da je Frljić svojim djelovanjem potpuno promišao poantu.

32) „Frljić je, da kažemo jezikom koji on razumije, svojim uradcima promišao ceo fudbal.“ (Direktno, 26.4.2017.)

Umjetničko djelovanje Olivera Frljića smatra se onime čija je svrha uvijek ista, a to je provocirati i izazivati incidente. Naglašava se da je Frljić toga svjestan, i da to radi namjerno, budući da jedino tako može privući pozornost javnosti – svoje publike, ali i neistomišljenika.

33) „Zna taj vrlo dobro da je ono što on radi daleko od umjetnosti pa je zaigrao na drugu, sigurnu kartu – na incident.“ (Direktno, 26.4.2017.)

34) „I da se unaprijed nije znalo da on u svojoj predstavi primitivno vrijeđa, nitko živ – osim pokojeg ideološkog istomišljenika željnog besplatnog domjenka – na nju ne bi došao.“ (Direktno, 26.4.2017.)

Negativno vrednovanje Frljićevog djelovanja osnažuje se i navođenjem neuspjeha koje je doživio gostujući u inozemstvu sa svojim predstavama, o kojima su se određeni strani kazališni kritičari negativno izrazili. Naglašavaju se pozicije autoriteta koje stoje iza tih kritika, što se očituje identificiranjem Beča kao grada kulture, poimanjem bečkih kritičara kao istaknutih i uglednih, te isticanjem različitih ideoloških pozicija tamošnjih internetskih portala koji su se osvrnuli na predstavu.

35) „Frljić je lani gostovao s predstavom u Beču, a svi se valjda slažemo da je to grad kulture, a on je tamo doživio potpuni fijasko. Renomirani bečki kazališni kritičari nisu imali lijepu riječ za Frljićev izričaj.“ (Direktno, 26.4.2017.)

36) „Konzervativni dnevnik Die Presse napisao je: "Najgora točka sezone, laički odigrano, dosađuje u grčevitim pokušajima šokiranja". Liberalni Der Standard: "Naše nasilje i vaše nasilje je iritantan kazališni uradak, koji traje predugih 75 minuta s neugodnim vonjem školskog kabarea."“ (Direktno, 26.4.2017.)

DNEVNO.HR.

I u članku portala Dnevno.hr. također prevladava negativno vrednovanje javnog djelovanja Olivera Frlića. Što se tiče načina upotrebe jezika kojeg su koristili, odnosno kritika koje su uputili na račun Olivera Frlića, može se zamijetiti da postoje određene sličnosti između članaka s oba portala (Direktno.hr. i Dnevno.hr.)

Prva sličnost odnosi se na karakterizaciju Frlićeve predstave kao umjetničkog djela vulgarnog i opscenog sadržaja, uspoređujući je tako s pornografskim sadržajem i izražavajući razumijevanje zašto je došlo do prosvjeda protiv nje.

37) „Jasno je zašto je došlo do prosvjeda protiv Frlićeve krajnje uvredljive predstave: on je HNK pretvorio u Pornhub.“ (Dnevno, 25.4.2017.)

Druga sličnost može se uočiti u korištenju nacionalističkog diskursa. Ovdje će se vlastita skupina, obično poistovjećena s pripadnošću vlastitoj naciji, karakterizirati pozitivno, dok će se suparnička skupina diskreditirati, poistovjećena s pripadnošću ili simpatiziranjem susjedne nacije i političkih ideologija iz bivših država. Tako je vlastita nacionalna skupina (*Hrvati*) karakterizirana ulogom žrtve, u liku pjevača Marka Perkovića Thompsona, kao onoga čije je djelovanje neopravdano prožeto zabranama i cenzurom, za razliku od suparničke skupine predstavljene u liku Olivera Frlića, koja svojim djelovanjem širi, prema mišljenju autora, govor mržnje. Uz to, njegovo se umjetničko djelovanje karakterizira i kao komunistička propaganda. (*agitprop*)

38) „Ali kada se netko buni protiv Frlićevog primitivizma, onda je “krkan” i “ognjištarac”. A kad Thompson želi održati koncert u Puli, onda se dižu zabrane, cenzura! Onda ne može dobiti prostor u najam po bilo kojoj cijeni, iako njegove pjesme u biti ne vrijeđaju nikog, naročito ne na vulgaran i primitivan način na koji on vrijeđa Hrvate!“ (Dnevno, 25.4.2017.)

39) „Njegove agitprop perverzije nemaju veze niti s kulturom niti s kazalištem.“ (Dnevno, 25.4.2017.)

Nadalje, oba portala (Direktno.hr. i Dnevno.hr.) ocjenjuju Frlićevu umjetnost onom čija je svrha namjerno provocirati i izazivati incidente, ne bi li se njome izreklamirao, odnosno skrenuo pažnju javnosti na svoje djelovanje.

40) „On ne živi od svoje umjetnosti, od nje bi brzo umro od gladi, nego upravo od “kontroverzi i provokacija” i takvog PR-a.“ (Dnevno, 25.4.2017.)

Konačno, u svojoj negativnoj interpretaciji Frljićevog djelovanja, oba se portala pozivaju na neuspjehe koje je Frljić doživio u Beču igrajući sa svojim predstavama, gdje su se tamošnji kazališni kritičari negativno izrazili o njegovom radu.

41) „Njegove predstave su umjetnički bezvrijedne, kazališna kritika u Austriji ga je satrla kad je postavio tu istu predstavu, „*Naše nasilje i vaše nasilje*“, na daske *Schauspielhausa u Beču*.“ (Dnevno, 25.4.2017.)

Opozicija između *Nas* i *Njih* obično se oblikuje na način da se svojoj skupini pridaju pozitivne, a protivničkoj skupini negativne karakteristike. No, specifičnost članka Dnevnog.hr. (a kasnije ćemo vidjeti i u članku Večernjeg.hr.) je u tome što se negativno vrednovalo i vlastitu skupinu – točnije, što joj se prigovaralo zbog pogrešnih metoda djelovanja. Iako se iz vlastite pozicije negativno vrednuje javno djelovanje Olivera Frljića, također se prozivaju i prosvjednici kao marginalci koji su na pogrešan način izrazili svoje nezadovoljstvo Frljićevom predstavom. Smatra se kako su njihove poruke u kojima su izrazili svoju povrijeđenost (plakati na pročelju zgrade s porukom „*Ova predstava me vrijeda!*“), Frljiću poslužile kao dobra reklama, koja mu je donijela više koristi nego štete. Autor tako priznaje Frljićevo pravo na slobodu umjetničkog izražavanja, te izvorom problema smatra tadašnju državnu vlast koja financiranjem podržava Frljićevo djelovanje. Kao rješenje tog problema predlaže se birati novu vlast koja će Frljiću onemogućiti financiranje iz državnog proračuna, te ga primorati da se financira samostalno.

42) „Takve prosvjede na žalost vode marginalni likovi, rade ih diletantski... Ovako su prosvjednici u Splitu samo odradili ulogu besplatnog PR-a za jednog nenadarenog režisera.“ (Dnevno, 25.4.2017.)

43) „No to „vrijeda me“ kod prosvjednika je promašen odgovor na Frljića,... Mi ne bismo trebali biti takvi – slučaj Frljić traži drukčiji odgovor.“ (Dnevno, 25.4.2017.)

44) „U demokraciji i jednom Frljiću treba biti dozvoljeno govoriti i režirati – o svom trošku, naravno, ne poreznih obveznika – ali je u demokraciji isto tako dozvoljeno birati vlast koja neće financirati i podržavati obijesne i frustrirane tipove poput Frljića. I reći Frljiću što ga ide.“ (Dnevno, 25.4.2017.)

VEČERNJI.HR.

Ovaj članak također sadrži slične karakteristike u načinu upotrebe jezika i negativnom poimanju Frljićevog djelovanja, a o kojima je već bilo riječi u protekla dva članka (Direktno.hr. i Dnevno.hr.)

Večernji se tako očituje o Frljićevom djelovanju kao onome čiji je jedini cilj namjerno provocirati i izazivati incidente, kako bi se privukla pozornost javnosti, što su spomenuli i Direktno.hr. i Dnevno.hr.

45) „On svakim potezom ponavlja hrvatskoj javnosti uvijek isto: *želim vas uvrijediti. I onda se neki vrijeđaju.*“ (Večernji, 28.4.2017.)

Negativno vrednujući Frljićevo djelovanje, sva su tri portala naglasila neuspjehe koje je Frljić gostovanjem sa svojom predstavom 'Naše nasilje i vaše nasilje' doživio u Beču, a o čemu su se oglasili tamošnji kazališni kritičari.

46) „No izvan domaćeg zatvorenog sistema nije se najbolje proveo. U austrijskom Die Presseu se o njegovom “Woyzecku” moglo čitati kako je prepun “loših klišeja”, a za predstavu “Naše nasilje i vaše nasilje” Ronald Pohl je u Der Standardu napisao da je “idiotska” te da je riječ o “najnižoj točki ove kazališne sezone: neumjereni i besmisleni cinizam“ (Večernji, 28.4.2017.)

Slično kao i Dnevno.hr., i Večernji.hr. je svoju poziciju izgradio udaljavajući se od klasične opozicije *Nas* (pozitivne karakteristike) i *Njih* (negativne karakteristike). Tako su se vlastitoj skupini pridavale određene negativne karakteristike, do te mjere da ju se izjednačavalo s protivničkom. Ovo se očituje opisivanjem navodnog obrasca koji se ponavlja svaki put kada Frljić gostuje u inozemstvu – okupljanje dvije vrlo slične, intelektualno plitke skupine, jedni su Frljićevi obožavatelji oduševljeni njegovim kazalištem, a drugu čine prosvjednici koji se svaki puta iznova daju isprovocirati. Nastavljajući se na kritiku prosvjednika radi promašenih poruka na prosvjedu, smatra se kako bi ubuduće trebali ignorirati Frljića, i ići prosvjedovati direktno na adrese državnih institucija. Njih vrednuje negativno, smatrajući ih izvorom problema, budući da svojim nereagiranjem omogućuju da se Frljićev rad i dalje financira iz državnog proračuna.

47) „Kad dođe u neku zemlju, prvo pronjuška što je tamo sveto ili tabu, pa onda malo proburgija po tome, i izazove skandal. Okupi mu se prosvjednička “publika” koju to šokira i jednako plitka koja misli da je to veliki teatar, pa stvar ide dalje kao podmazana.“ (Večernji, 28.4.2017.)

- 48) „Dvije su dakle, vrlo slične skupine adresata njegova djela. Jedni su oni koji se love na provokaciju i nesvjesno pristaju igrati u Frljićevoj predstavi izvan kazališnih daski, a drugi je publika vrlo uskog ideološkog i još užeg estetskog profila, koja se rado napaja na takvoj trivijalnoj poetici uvjerena kako je to vrhunac suvremenog kazališta.“
- 49) „Samo se još naivčine daju uloviti na provokaciju, umjesto da ga ignoriraju i idu prosvjedovati na prave adrese, do onih kojima Frljić povremeno drekne – fašisti!, a oni podviju rep, budu kuš i nastavljaju plaćati.“ (Večernji, 28.4.2017.)
- 50) „Kršćanin može samo biti žalostan zbog njega i onoga što ga motivira da to čini, a još više jer živi u državi čije ministarstvo takvu poetiku smatra umjetničkom slobodom iako je primjerenije reći da je to mehaničko robovanje vlastitoj fiksaciji kojom se onda opterećuje cijelu zajednicu i to na njezin račun.“ (Večernji, 28.4.2017.)

Ono što je karakteristično za izričaj Večernjeg, odnosi se na negativno vrednovanje dobre reputacije koju Frljić uživa u raznim kazalištima i festivalima gdje je gostovao sa svojim predstavama. Smatra se da takve institucije nekritički nameću njegovu umjetnost publici kao najbolju moguću. Stereotipnim ljevičarskim etiketiranjem neistomišljenika *fašistima*, ironično se izražava sumnja i neslaganje oko institucionalne potpore njegovoj umjetnosti.

- 51) „Na njegove gnjavaže bi se moglo odmahnuti rukom kao na nešto anakrono, milijun puta već viđeno, no, na žalost, ne radi se o benignoj trivijalnosti jer se proizvodi frljizatora nameću kao vrhunski teatar u nacionalnim kazališnim kućama i festivalima koji pretendiraju na ozbiljnost.“ (Večernji, 28.4.2017.)
- 52) „On je u samo nekoliko godina provučen kroz festivale i pomazan kao najveći, a njegov rad kao vrhunac suvremenog teatra. Ako sumnjaš u to, onda si fašist i nemaš pojma o kazalištu.“ (Večernji, 28.4.2017.)

Na temelju pozitivnog, ali i negativnog odnosa prema tradicionalnim vrijednostima, konstruira se pozicija između dvije skupine, *Nas* i *Njih*. Vlastita se skupina (*Skup A*) predstavlja onom privrženom tradicionalnim vrijednostima vezanim uz kršćansku vjeru, vlastitu domovinu i obitelj, dok se suparnička grupa (*Skup B*) smatra onom koja svojim sramotnim i skandaloznim ponašanjem takve vrijednosti oskvrnjuje i izvrgava ruglu. Ove dvije skupine oštro suprotstavljenih obilježja autor predstavlja kao

produkt Olivera Frljića, opisanog kao utjelovljenja umjetne inteligencije, time aludirajući na njegov nedostatak mašte, originalnosti i kreativnosti u stvaranju svog rada. Poimanje Hrvatske kao *avangarde*, podebljano istaknute (avangarda inače označava inovativne i eksperimentalne umjetničke pokrete koji idu ispred svog vremena), prozivanje Frljića *frljizatorom*, karakterizacija Frljićevih predstava i njegove specifične publike (predstave *birane estetske i duhovne hrane*, *ushićena urbana i antifašistička publika*), mogu se protumačiti kao obilježja satiričnog, pa i ironičnog diskursa, koji podrugljivim načinom izražavanja doprinosi negativnom vrednovanju Olivera Frljića i njegovog rada.

- 53) „...Hrvatska bar u nečem predstavlja **avangardu** kao prva zemlja u kojoj je već sad moguće napraviti jednostavan program, nazovimo ga „frljizator“, koji će, na temelju jednostavnih inputa, stvarati predloške za kazališne predstave...“ (Večernji, 28.4.2017.)
- 54) „Korisnik treba samo unijeti dovoljno elemenata u dva skupa, A i B, a onda ih *frljizator* nasumično kombinira i proizvede umjetničko djelo.“ (Večernji, 28.4.2017.)
- 55) „Skup A čine elementi koji zajednici predstavljaju nešto sveto ili barem važno, u Hrvatskoj su to pojmovi iz domene Bog, Domovina, obitelj: Isus, Gospa, svetac, papa, biskup, svećenik, časna, ministrant, križ, Crkva, hostija, kalež, krunica, zastava, grb, branitelj, otac, majka, dijete.“ (Večernji, 28.4.2017.)
- 56) „Skup B čine radnje, predmeti, osobe, simboli koji se smatraju odbojnim, zlima ili u javnosti sramotnim – počevši od dječjih – piša, sere, prdi, podriguje, povraća, valja se, prlja, baca meso, kriči; pa sve do – psuje, puši, kolje, puca, siluje, masturbira, spolno opći na sve moguće načine, drogira se.“ (Večernji, 28.4.2017.)
- 57) „Primjerice, spoji časnu, masturbaciju i hrvatski grb ili biskupa, felaciju i branitelja i tako unedogled – i eto ti stotinu predstava u sekundi, birane estetske i duhovne hrane za ushićenu urbanu i antifašističku publiku.“ (Večernji, 28.4.2017.)

6. INTERPRETACIJA

Sažetak analize i društveni kontekst djelovanja Olivera Frljića

Služeći se metodom kritičke analize diskursa, analizirali smo strategije nominacije (imenovanja) i predikacije (opisivanja) javnog djelovanja Olivera Frljića u hrvatskom medijskom diskursu. Fokusirali smo se na internetske portale: *Autograf.hr*, *Direktno.hr*, *Dnevno.hr*, *Jutarnji.hr*, *Večernji.hr*, koji su izvještavali o prosvjedu protiv Frljićeve predstave 'Naše nasilje i vaše nasilje' ispred splitskog HNK u travnju 2017. godine. Odabrani se portali razlikuju prema ideološkim obilježjima, što je i bio kriterij za njihov odabir, pa je važno bilo uočiti kako se ta razlika ispoljava u načinima upotrebe jezika, odnosno kako se vrednuju pojedini sudionici diskursa. Načine imenovanja i opisivanja Frljićevog javnog djelovanja proučili smo u širem kontekstu opozicije dviju skupina *Mi/Oni*, koja se obično ostvaruje pozitivnim vrednovanjem *Sebe* i negativnim vrednovanjem *Drugoga*.

Iz rezultata analize možemo zaključiti da postoji polarizacija između domaćih informativnih portala koji su izvještavali o umjetničkom djelovanju Olivera Frljića.

S jedne strane, imamo portale lijevog i liberalnog usmjerenja – *Autograf.hr*. i *Jutarnji.hr.*, koji su pozitivno vrednovali Olivera Frljića i njegov umjetnički rad. S druge strane, diskurs desnih, konzervativno i nacionalistički orijentiranih portala – *Direktno.hr.*, *Dnevno.hr.* i *Večernji.hr.*, obilježen je negativnim vrednovanjem Frljića i njegovog javnog djelovanja.

Naravno, bitno je napomenuti da postoje i određene sličnosti u izvještavanju o tematici, kako između portala istovjetne, tako i između portala suprotne ideološke orijentacije.

Prvu sličnost možemo primijetiti između portala *Jutarnjeg.hr.* i *Večernjeg.hr.*, u korištenju satiričnog i ironičnog diskursa. Članak *Jutarnjeg.hr.*, koji pozitivno vrednuje Olivera Frljića, u cijelosti je obilježen satiričnim izričajem čija je svrha ismijavanje i izrugivanje prosvjednika, prikazujući ih neuglednim pojedincima koji se svojim izgledom i ponašanjem ne uklapaju u okruženje kazališnih institucija.

Članak *Večernjeg.hr.* koji negativno vrednuje Frljića, u određenim je dijelovima prožet izričajem kojeg se također može shvatiti satiričnim, pa i ironičnim. Tako u kontekstu Frljićeve reputacije koju uživa u festivalima i kazalištima, autor članka (Nino Raspudić) izražava nezadovoljstvo institucionalnom potporom koju Frljić dobiva, smatrajući njegovu publiku isključivom, sklonom prozivanju neistomišljenika koje ne dijele njihova stajališta (o kvalitetnoj umjetnosti) *fašistima*, što se može shvatiti kao

tipični stereotip kojim se etiketira glasače i pripadnike lijevih političkih opcija. Frljića se satirički kritizira i radi nedostatka mašte i kreativnosti u stvaranju svog rada, smatrajući ga produktom umjetne inteligencije (*frljizator*) koji stvara predloške za kazališne predstave. Prisutno je i podrugljivo ironiziranje Frljićevih predstava (predstave *birane estetske i duhovne hrane*), ali i njegove publike, također stereotipno prikazane kao žitelja iz urbane sredine sklonih lijevim političkim opcijama (*ushićena urbana i antifašistička publika*).

Nadalje, portali desne političke orijentacije u svojim su se člancima pozivali na slične argumente kako bi istaknuli svoju poziciju neslaganja s Oliverom Frljićem.

Dnevno.hr. i *Direktno.hr.* dijele zajedničko mišljenje o Frljićevoj predstavi kao dijelu opscenog i vulgarnog sadržaja koje vrijeđa moralne osjećaje građana. Također, svoju poziciju konstruiraju i nacionalističkim diskursom, poistovjećujući svoju poziciju sa čitavom nacijom (*Hrvatima*), suprotstavljenom Oliveru Frljiću i njegovom radu, kojega se diskreditira na nacionalnoj i ideološkoj osnovi, proglašavajući Frljića pripadnikom/simpatizerom susjedne (srpske) nacije, a njegov rad propagandom iz bivšeg socijalističkog sustava (*agitprop*).

Dnevno.hr. i *Večernji.hr.*, čija je pozicija usmjerena protiv Frljićevog rada, kritički su se oglasili i o prosvjednicima protiv predstave 'Naše i vaše nasilje', prozivajući ih za promašene poruke kojima su izrazili svoje nezadovoljstvo, smatrajući kako bi trebali ignorirati Frljića te ići prosvjedovati na adrese državnih institucija koje su zaslužne za financiranje njegove umjetnosti.

U člancima sva tri portala (*Dnevno.hr.*, *Direktno.hr.*, *Večernji.hr.*) autori su se usuglasili kako je jedina svrha umjetničkog djelovanja Olivera Frljića provocirati i izazivati incidente, čega je Frljić svjestan i radi to namjerno, kako bi privukao pozornost javnosti, publike, ali i neistomišljenika. Svoje negativno vrednovanje Olivera Frljića u člancima se ovih portala osnažuje i pozivanjem na neuspjehe koje je Frljić doživio gostujući u Beču sa svojom predstavom 'Naše nasilje i vaše nasilje', o čemu su se negativno očitovali pojedini kazališni kritičari iz tamošnjih internetskih portala (konzervativni *Die Presse* i liberalni *Der Standard*).

Članak portala *Direktno.hr.* obilježava određena specifičnost – svoju je poziciju negativno nastrojenu prema Oliveru Frljiću kreirao negacijom, što je jedini takav primjer u analiziranim člancima.

U prvom se primjeru negacijom daje do znanja da obilježja kvalitetnog umjetničkog izričaja ne karakteriziraju njegov rad („Ali, to i dalje *nije umjetnost*. Kao što *nije* ni *umjetnička provokacija*. A *nije* ni *inteligentno*. Ni *duhovito*.“).

U drugom se primjeru specificiralo obilježja Frljićevog izričaja, te negacijom naglasilo njihovu nepovezanost s umjetničkim izričajem („Jer, umjetnost *nije silovanje zdravog razuma*, *nije* ni *isključivo izazivanje*, *nije* samo *pokazivanje najprimitivnijih nagona*, *nije vrijeđanje*.“)

Rezultati analize ne mogu se shvatiti bez društvenog i povijesnog konteksta u kojem se pojavili pojedinci poput Olivera Frljića, kazališnog redatelja čije djelovanje ulazi u domenu političkog kazališta, koje apelira na direktnu kritiku gledalaca. Prema Penjak (2010: 103–104) najznačajnija je karakteristika političkog kazališta upravo suočavanje s javnom istinom, odnosno društvenom stvarnošću.

Kao što je Penjak (2010: 107) napomenula za političko kazalište, a što bi se moglo reći i za društvenu svakodnevicu općenito, sve države i režimi koji su se izmijenili od početka Drugog svjetskog rata do današnjih dana, društvenu su svakodnevicu podređivali svojim vojnim, političkim i ideološkim interesima, koristeći se nekim oblikom cenzure, pritiska i represije kojom se branilo ono što se nije smjelo prikazivati ili javno govoriti. Većinu je ovoga perioda obilježilo iznimno složeno povijesno nasljeđe – totalitarni režim Nezavisne Države Hrvatske, i autoritarni režimi u Socijalističkoj Jugoslaviji, ali i u Republici Hrvatskoj 1990.-ih, kada se bivša država raspala u krvavim ratovima u kojima su se suprotstavljene strane podijelile po etničkoj liniji. Frljićevo je javno umjetničko djelovanje stoga poprilično kontroverzno, zbog svoje kritičke nastrojenosti prema društvenoj i političkoj stvarnosti Hrvatske i ostalih zemalja bivše Jugoslavije.

U posljednjih tridesetak godina u određenim je političkim i intelektualnim krugovima došlo do pojave povijesnog revizionizma, negacionizma i reinterpretacije utvrđenih povijesnih činjenica i događaja koja se odnose na povijesne ultranacionalističke i fašističke režime i ideologije. U Hrvatskoj je konkretno riječ o ideologiji ustaštva, odnosno pokušajima i nastojanjima iskrivljavanja povijesti pozitivnim predstavljanjem iste ideologije, kao borbe za hrvatsku samostalnost i nacionalne interese, te negativnom percepcijom onoga što ima veze, kako i s antifašističkim partizanskim pokretom, tako i s periodom Socijalističke Jugoslavije.

Značaj Frljića i smisao njegovog rada upravo leži u tome što se svojim javnim djelovanjem suprotstavlja, što je u intervjuu Nataše Govedić i napomenuo (Govedić,

2017: 33), državno nametnutim političkim i nacionalnim konsenzusom, kojima se povijesne događaje želi mitologizirati i prikazati u iskrivljenom, nekritičkom svijetlu.

Prisjetimo se Van Dijka (2006: 194–197), prema kojem se svaka društvena skupina koja ima neki oblik moći ili dominacije nad drugim skupinama može povezati s ideologijom koja funkcionira da se ta moć legitimira ili prikrije.

U konkretnom primjeru ovoga rada, određene su društvene skupine (te analizirani mediji koji su pisali protiv Frljića) sudjelovale u prosvjedu protiv izvođenja Frljićeve predstave 'Naše nasilje i vaše nasilje' 2017. godine ispred splitskog HNK, a među njima su se istaknuli pripadnici iz braniteljskih udruga i pravaških stranaka.

Dva su zajednička kriterija koje svaka društvena skupina dijeli, tvrdi Van Dijk – društveni sukob i borba, te stupanj institucionalizacije. Društveni sukob i borba zasnovani su na interesima vezanima za materijalne i simboličke resurse. Također, Van Dijk (2006: 17) navodi da ideologije omogućuju pripadnicima skupine organizirati društvena uvjerenja oko toga što je za *njih* dobro ili loše, ispravno ili pogrešno, i u skladu s tim djelovati.

U svojim se predstavama Oliver Frljić, u skladu sa svojim lijevim i antifašističkim svjetonazorom, na provokativan i estetski eksplicitan način osvrće na pitanja religije i nacionalizma – u ovoj konkretnoj predstavi na postupanje kršćanske Europe prema izbjeglicama iz muslimanskih zemalja. Svjetonazor društvenih skupina koje prosvjeduju protiv Frljića u suštini je suprotnosti s njegovim svjetonazorom. Njihovi se pripadnici u Hrvatskoj snažno poistovjećuju s hrvatskim nacionalnim identitetom i katoličkom religijom, često posežući za zabranama njegovih predstava, što bi u demokratskim političkim sustavima predstavljalo udar na slobodu govora.

U skladu sa svojim uvjerenjima, prosvjedničke su skupine javno djelovale prosvjedujući i skandirajući ispred i unutar zgrade Splitskog HNK, izražavajući svoje poruke transparentima i plakatima („*Sotono, odlazi iz našeg grada*“, „*Ova predstava me vrijeda*“), upadajući u zgradu kazališta kako bi pokušali spriječiti izvođenje predstave te pjevajući hrvatske domoljubne pjesme („*Zovi, samo zovi*“), nakon čega su od strane policije bili primorani napustiti dvoranu, a potom i kazalište.

Drugi kriterij kojeg dijele društvene skupine je institucionalizacija. U ovom su prosvjedu sudjelovali pripadnici raznih nevladinih institucija – katoličkih udruga (Hrvatska udruga Benedikt), braniteljskih udruga (Udruga Hrvatskih ratnih veterana Domovinskog rata), pravaških političkih stranaka (HSP, HČSP) i konzervativnih udruga (HRAST).

Štetni oblici govora u analiziranim medijima

Prema Thompsonu (1988: 370), analiza ideologije primarno se odnosi na načine na koje se značenje mobilizira u interesima moćnih pojedinaca i grupa, kao što su masovni mediji, te proučavati ideologiju znači proučavati načine na koje značenje služi podržavanju odnosa dominacija. Tako smo u ovom radu analizom medijskog diskursa o Oliveru Frliću ustanovili kako su se različiti mediji pozicionirali, ovisno o njihovim ideološkim preferencijama, širokim dijapazonom stavova od krajnje pozitivnih pa sve do krajnje negativnih. Podsjetimo se, u poglavlju 3.2. raspravljali smo o važnosti medija za demokratsku političku kulturu. Ustvrdili smo kako bi pojedinci iz javnog života, trebali imati puno pravo na slobodu izražavanja i iznošenje svojih ideoloških stajališta u okviru demokratskih političkih vrijednosti bez straha i negativnih posljedica. Naveli smo i kako bi novinari (masovni mediji) trebali omogućavati i podržavati izvještavanje i javnu raspravu na temu Olivera Frlića (ili bilo koje druge javne ličnosti), te stati u obranu pojedinaca koji svojim javnim djelovanjem propitkuju i kritiziraju status quo, a kojima zbog toga prijeti narušavanje njihovih ljudskih prava i sloboda.

Konačno, zapitali smo se i pomažu li mediji demokratizaciji društva, ili odmažu sudjelujući u štetnim procesima koji potkopavaju demokratske vrijednosti slobode govora i prelaze u govor mržnje. Na ovo pitanje nije lako dati jednostavan odgovor, budući da smo u teorijskom dijelu naglasili da je govor mržnje složen pojam kojega je teško definirati, jer nema jednoznačno određenje. Uostalom, prisjetimo se ukratko nekih od rezultata provedene kritičke analize diskursa.

Portali *Dnevno.hr.* i *Direktno.hr.* izrazito su se negativno postavili prema Frliću, tako da su ga implicitno etiketirali, diskriminirali i proglasili ga nepoželjnim prema nacionalnoj i ideološkoj pripadnosti. U konkretnim se primjerima (vidjeti citate 32), 38) i 39) na str. 57. i 58.) Frlića diskreditiralo kao pripadnika tuđe, nehrvatske nacionalne skupine koja svojim nesmetanim djelovanjem širi govor mržnje prema hrvatskom narodu, prikazanog kao žrtva nepravde, kao što je to, prema mišljenju autora Marcela Holjevca, i Thompson kojem se dižu cenzure i zabrane kada želi održati koncerte. Također se na Frlića aludiralo kao na pripadnika srpske nacionalnosti, iako to nije spomenuto eksplicitno, ali se iz citata članka *Direktno.hr.* može prilično jasno iščitati („Frlić je, da kažemo jezikom koji on razumije, svojim uradcima promašio ceo fudbal“). Osvrnuli su se (*Dnevno.hr.*) i na njegovu umjetnost, karakterizirajući ju agresivnom političkom propagandom, kakva je nekada postojala u bivšim socijalističkim državama (*agitprop*).

Mogu li se ovakvi primjeri smatrati govorom mržnje? Odgovor zavisi o tome koju ćemo definiciju konzultirati, i prema njenim sastavnicama procjenjivati određene primjere. Prema Kulenovićevoj (2006: 28) definiciji govora mržnje, takav govor zadovoljava tri uvjeta: 1) izravno ugrožavanje prava pojedinaca, 2) ugrožavanje javnog reda, jednakosti i uvažavanja različitosti i inkluzije, te 3) može biti samoporažavajući jer negira vrijednosti zbog kojih slobodu govora i smatramo jednim od temeljnih prava.

Naravno, malo je vjerojatno da je takvim medijskim govorom pravo pojedinca (Frljića) izravno ugroženo. No, što je s uvažavanjem različitosti? Mogli bismo reći kako se širenjem, makar i ne sasvim eksplicitnih, etiketa i stereotipa poput izopćenosti iz vlastite nacionalne zajednice, pripadnosti nacionalnoj zajednici države s kojom je Hrvatska ratovala 1990.-ih (Srbija), te proglašavanjem umjetničkog rada komunističkom propagandom, *Direktno.hr.* i *Dnevno.hr.* svrstavaju na stranu onih koji ne uvažavaju različitost Olivera Frljića, kao pojedinca suprotnih političkih stavova i ideoloških preferencija. Dakle, prema Kulenoviću, takvome govore možemo pripisati da zadovoljava tek jedan od tri uvjeta govora mržnje.

Ukoliko uzmemo u obzir liberalnu (američku) tradiciju tumačenja govora mržnje, u procjeni govora mržnje ista se vodi isključivo načelom izravne štete. Cvijanović (2016: 83) je načelo izravne štete definirao kao negativne posljedice osobi ili skupini kojima je govor mržnje bio upućen, a koje moraju biti dokazive. Ako govor upućen pojedincima i skupinama ne predstavlja izravnu prijetnju, ne definira se kao govor mržnje, nego kao uvreda koju se može osuditi unutar društvenog okvira, ali ne i pravnog. Uvažavajući ovu definiciju, može se ustvrditi kako gore spomenut izričaj ne možemo smatrati govorom mržnje, no svakako ga možemo, pa i trebamo, osuditi unutar društvenog okvira.

Možda je najprikladnije voditi se definicijama iz publikacije *Govor mržnje i neprihvatljiv govor*, izdanoj od strane Kuće ljudskih prava Zagreb i GONG-a, koja razlikuje oblike štetnoga govora prema njihovoj izravnosti. Tako možemo razlikovati dva oblika govora. Prvi je otvoreni govor mržnje, tj. poziv na mržnju i nasilje, kao najproblematičniji, ali ne i jedini, oblik neprihvatljivog javnog izražavanja. Drugi su oblici neprihvatljivog govora koji su brojniji, manje očiti i daleko suptilniji. Oni se odnose na prenošenje stereotipa o nekim društvenim skupinama i njihovim pripadnicima, njihovo prikazivanje i etiketiranje kao „nenormalnih“, „opasnih“ ili na drugi način društveno nepoželjnima, na temelju nacionalne, etničke, vjerske pripadnosti,

spola, seksualne orijentacije, rodnog identiteta. (Georgiev, Hoffman, Vasiljević, Antonina, 2016: 15)

Definitivno, mogli bismo reći da gore opisan izričaj portala *Direktno.hr.* i *Dnevno.hr.* odgovara ovakvoj definiciji, te se može smatrati oblicima neprihvatljivog govora, budući da ne poziva izravno na nasilje i mržnju. Prisjetimo se i primjera iz *Večernjeg.hr.*, koji se, iako podsjećaju na ironiju i satiru, mogu smatrati stereotipnim obilježavanjem Frljićeve publike na političkoj osnovi i osnovi porijekla, kao *ushićene urbane i antifašističke*, sklone isključivosti, prozivanjem onih koji ne dijele njihova stajališta o Frljićevoj umjetnosti *fašistima*.

Iako smo ustvrdili da ni u jednom slučaju analiziranog medijskog diskursa nismo naišli na otvoreno pozivanje na nasilje i mržnju, vidjeli smo da se određeni primjeri iz korpusa mogu svrstati u neprihvatljiv govor, kojima se, manje ili više izravno, prikazuje i etiketira Olivera Frljića (ili njegovu publiku) kao nepoželjne, te negativno stereotipizira na temelju nacionalne, vjerske pripadnosti, političke osnove i porijekla. Naravno, u medijima se, za što su upravo i bili optuživani portali poput *Dnevno.hr.* (vidi 48. str.) i *Direktno.hr.* (vidi 48./49. str.), mogu pojavljivati i ozbiljniji oblici štetnog govora koji će poticati na mržnju i nasilje.

Rješenje je u regulaciji, odnosno suzbijanju govora mržnje, čega smo se dotaknuli u poglavlju 3.4.1. Isto kao što se može odvojiti, odnosno razlikovati, neprihvatljivi govor od izravnog govora mržnje, tako se različite oblike štetnog govora može drugačije zakonski tretirati i regulirati. Tako Europska komisija protiv rasizma i tolerancije, predlaže razlikovanje izraza mržnje koje se treba biti kazneno progoniti, i onih za koje je efikasnije i moralno prihvatljivije da se na njih odgovori drugačije. Komisija napominje da bi se kazneni progon odnosio na slučajeve u kojima se za govor mržnje može razumno očekivati da će potaknuti čino ve nasilja, zastrašivanja ili neprijateljstva prema ciljanim skupinama. U slučajevima gdje govor mržnje vodi razvoju negativnih stavova prema manjinama, ugrožava njihovu integraciju i predstavlja napad na dostojanstvo i osjećaj identiteta, umjesto kaznenog progona predlažu se druge stvari: kampanja podizanja svijesti građana o opasnostima govora mržnje, skupljanje podatka o iskazima netrepeljivosti u javnom diskursu (vidi 37. i 68./69. str.) poticanje samo-regulacije u elektroničkim medijima, administrativno penaliziranje organizacija koje se koriste govorom mržnje i osiguranje javnog prostora za manjine da mogu odgovoriti na negativno stigmatiziranje kojem su bili izloženi. (Kulenović, 2016: 49–50)

7. ZAKLJUČAK

Rad smo započeli pregledom biografije Olivera Frljića (*poglavlje 2.*), čije se društveno angažirano i kritički nastrojeno javno djelovanje može opisati sintagmom *političkog kazališta*. Naveli smo da su njegove predstave nerijetko izazivale šok, zgražanje i burne reakcije, te zahtjeve za zabranom prikazivanja. Cilj ovoga rada bio je, pomoću kritičke analize diskursa, istražiti načine imenovanja (nominacije) i opisivanja (predikacije) javnog djelovanja Olivera Frljića te ih proučiti u širem kontekstu opreke *Mi/Oni*. Stoga smo se fokusirali na prosvjed protiv Frljićeve predstave 'Naše nasilje i vaše nasilje' 2017. ispred splitskog HNK, o kojem su izvještavali određeni informativni portali (Autograf, Direktno, Dnevno, Jutarnji, Večernji).

Teorijski okvir rada (*poglavlje 3.1.*) započeli smo definiranjem masovnih medija. Masovni su mediji sredstva kojima se ostvaruje komunikacija, posrednici između vlasti i javnosti, koju informiraju o svim relativno važnim temama kako bi formirali ili izmanipulirali javno mišljenje. U informacijskom je društvu virtualna povezanost od presudne važnosti, a putem nje i prijenos informacija.

U idućem smo poglavlju (*poglavlje 3.2.*) razjasnili značaj medija za demokratsku političku kulturu. Mediji omogućuju javnu raspravu o općem dobru, posredujući raznovrsne informacije, ideje, mišljenja, svjetonazore. U ulozi „psa čuvara“ demokracije oblikuju javno mnijenje i bude kritičku javnost, razotkrivaju nezakonite postupke vlade, zakonodavaca i pravosudnih tijela, i ukazuju na zloupotrebu političke moći i kršenje ljudskih prava i sloboda. Oliver Frljić bi trebao imati punu slobodu iznošenja svojih ideoloških stajališta, u okviru demokratskih političkih vrijednosti, bez straha i negativnih posljedica. Masovni bi mediji trebali omogućavati i podržavati informiranje javnosti i javnu raspravu na temu njegovog javnog djelovanja, te biti kritički nastrojeni i stati u obranu svih onih koji propituju i kritiziraju postojeći status quo, kojima zbog toga prijeti kršenje zajamčenih ljudskih prava i sloboda.

Ideologije (*poglavlje 3.2.1.*) se može definirati kao osnovu društvenih predodžbi pripadnika neke skupine. Pripadnicima skupine ideologije omogućuju organizirati mnoštvo društvenih uvjerenja oko onoga što je za *njih* dobro ili loše, ispravno ili pogrešno, i u skladu s tim djelovati. U ovome konkretnom slučaju to se odnosi na pripadnike društvenih skupina (braniteljskih udruga i pravaških političkih stranaka), ideološki suprotstavljenih Oliveru Frljiću, koji su prosvjedovali ispred splitskog HNK, izražavajući svoje nezadovoljstvo transparentima i povicima, pokušavajući ometati i spriječiti početak predstave. Analiza ideologije odnosi se na načine na koje se značenje

mobilizira u interesima grupa poput masovnih medija. (Thompson, 1988: 370). Jezik je osnovno sredstvo za ostvarivanje i održavanje moći (Reisigl i Wodak, 2009: 88). Načinom upotrebe jezika, mediji oblikuju stajališta i mišljenja javnosti, te doprinose pozitivnom ili negativnom vrednovanju različitih sudionika diskursa. (Bezić i Petrović, 2019: 84).

Diskurs (*poglavlje 3.2.2.*) možemo shvatiti kao verbalnu dimenziju izgovorenoga ili napisanoga komunikacijskog čina nekog komunikacijskog događaja – govor ili *tekst*. To je pisani ili slušni ishod komunikacijskog čina koji je postao društveno dostupan primateljima da ga tumače. Diskursi su različite reprezentacije društvenog života u kojima drugačije pozicionirani društveni akteri „vide“ i predstavljaju život na različite načine. (Fairclough, 2003: 206) Zato je kriterij za odabir članaka (za kritičku analizu diskursa) prema njihovom ideološkom ključu, kako bismo usporedili na koji su način portali opisali problem i konstruirali svoju poziciju.

Bez slobode govora (*poglavlje 3.3.*) nema odgovorne vlasti, participacije građana i relevantnih javnih rasprava te njihovog utjecaja na kreiranje javnih politika, što znači da nema ni demokracije. No, ona nigdje ne postoji kao apsolutno pravo, te u medijima postoji novinarska etika, koja opisuje granice slobode izražavanja – poštivanje prava i ugleda drugih. Novinari bi trebali poštivati profesionalne standarde, biti odgovorni o onima o kojima pišu, prema izvorima informacija, publici, redakciji i mediju za koji rade. Postoje i različita kršenja etičkih načela, kao što je govor mržnje.

Govor mržnje (*poglavlje 3.4.*) je nezahvalno i teško definirati jer nema jednoznačno određenje. Prema jednoj definiciji, može zadovoljavati tri uvjeta: 1) izravno ugrožavati prava drugih pojedinaca, 2) ugroziti društvene vrijednosti (javni red, jednakost građana, uvažavanje različitosti), 3) može negirati vrijednosti zbog kojih i na slobodu govora gledamo kao na jedno od temeljnih prava. (Kulenović, 2016: 28).

Što se tiče govora mržnje u hrvatskim medijima (*poglavlje 3.4.1.*), hrvatska se akademska zajednica periferno bavila ovim fenomenom, za razliku od organizacija civilnog društva. U određenim su publikacijama udruga civilnog društva (*Govor mržnje i neprihvatljiv govor: vodič za političare/ke*) autori naglasili distinkciju između različitih oblika štetnog govora. Tako možemo razlikovati otvoreni govor mržnje kao poziv na nasilje i mržnje, od suptilnijih, manje očitih oblika neprihvatljivog govora – negativni stereotipi o društvenim skupinama i pojedincima, njihovo prikazivanje kao „nenormalnih“, „opasnih“ ili na drugi način društveno nepoželjnih. (Georgiev, Hoffman, Vasiljević, Antonina, 2016:15)

Nakon što smo napravili kratki pregled teorijskog okvira rada, navest ćemo i neke završne opaske. Oliver Frljić svojim je umjetničkim djelovanjem sve ove godine privlačio pažnju domaće javnosti. Na njegove su se predstave kritički osvrtni brojni javni pojedinci i institucije, kako pozitivno tako i negativno. Ono što je bilo nama bitno je vidjeti kako su se masovni mediji osvrtni na čitavu problematiku. Internetskim pretraživanjem prije pisanja samog rada primijetili smo kako su mnogobrojni domaći informativni portali u više navrata pisali o Oliveru Frljiću, ne propuštajući se izjasniti o svakoj predstavi, svakom prosvjedu, svemu onome što je izazvalo neku vrstu kontroverze i reakcije. Stoga nam nije bilo lako fokusirati se na jedan specifični događaj, te odabrati pet medija koji su o njemu izvještavali. Očekivali smo kako će se pokazati da su različiti mediji, ovisno o njihovoj ideološkoj orijentaciji, stvorili dijametralno suprotne pozicije. Provedenom analizom diskursa zaključili smo kako se to zaista i pokazalo, postojanje izražene polarizacije između dvije skupine medija – jednih koji su pozitivno vrednovali Frljića i njegov rad (portali lijevo-liberalnog usmjerenja, *Autograf* i *Jutarnji*), te drugih koji su negativno vrednovali Frljića i njegov rad (portali konzervativnog i nacionalističkog usmjerenja, *Dnevno*, *Direktno* i *Večernji*).

Smatram da je poželjno, pa i potrebno, da javni pojedinci i institucije, a pogotovo masovni mediji, imaju svoje stavove i redovito se izjašnjavaju o značajnim umjetnicima svoga vremena. U demokratskim društvima trebamo konzumirati slobodu govora izjašnjavajući se o važnim problemima i pitanjima, te voditi uravnoteženu i zdravu raspravu u okviru demokratskih društvenih vrijednosti između pojedinaca različitih političkih uvjerenja. U takvim bi društvima problematika vezana uz Frljićevo djelovanje bila sekundarno pitanje oko kojeg se ne bi lomila koplja u tolikoj mjeri kao što je to slučaj s hrvatskim društvom, gdje se čini kako se takvo pitanje povremeno nameće kao ono primarne važnosti. U našem se društvu, nove i nedovoljno razvijene demokracije i standarda življenja, opterećene mračnim periodima prošlosti oko kojih ne postoji konsenzus i nedvosmisleni stav ogromne većine društva, kritiziranje pojava poput religije i nacionalizma i dalje smatra izdajom države i vrijeđanjem vjerskih i nacionalnih osjećaja. Mišljenja sam kako je to nedopustivi udar na slobodu govora i umjetničkog izražavanja, iz razloga što Frljić svojim bavljenjem društvenom stvarnošću, radi isto ono što i rade satiričari – prozivanje i napadanje onih pojedinaca, institucija i pojava koji su na pozicijama utjecaja i moći. To su prvenstveno država i vlast, njene institucije, pa i regionalna, europska, ali i međunarodna politika. Pozivanje na zabranu takvih djela, koliko god se nekome ne sviđalo ono što Frljić poručuje, znak

je nerazvijene političke kulture i niskog udjela političke participacije u određenoj državi. Za buduća bi istraživanja u društvenim znanostima na temu Olivera Frlića bilo dobro usporediti kako su se pojedinci iz javnog života europskih zemalja, a time i tamošnji medijski portali postavili prema problematici Frlićevog djelovanja, te jesu li i u razvijenim europskim demokracijama poput Njemačke i Austrije (u kojima je Frlić djelovao) također postojali zahtjevi za cenzuriranjem njegovih predstava.

8. LITERATURA

- Alaburić, V. (1999). Sloboda izražavanja i informiranja. *Medijska istraživanja*, 5(2), 9-10, 20-29.
- Bezić, M. i Petrović, I. (2019). Diskursne strategije u medijskom prikazu migranata. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, (12), 81-97. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/230646>
- Bilić, P. (2020). *Sociologija medija: rutine, tehnologija i moć*. Zagreb : Naklada Jesenski i Turk : Hrvatsko sociološko društvo
- Bilić, P. (2012). Hrvatski medijski sustav između refleksivne modernizacije i medijalizacije: societalna i institucionalna analiza. *Društvena istraživanja*, 21 (4 (118)), 821-842.
- Car, V. (2016). Moć medija: između slobode izražavanja i govora mržnje? U: Kulenović, E. (ur.) *Govor mržnje u Hrvatskoj*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti
- Croteau, D., & Hoynes, W. (2014). *Media/society: industries, images, and audiences*. Fifth Edition. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Cvijanović, H. (2016). Govor kao verbalni i simbolički prostor slobode i političkog. američki poučak i govor mržnje u EU i Hrvatskoj. U: Kulenović, E. (ur.) *Govor mržnje u Hrvatskoj*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Čerkez, I. (2009). Osnovna obilježja medijske komunikacije u demokratskoj kulturi. *Socijalna ekologija*, 18 (1), 28-45.
- Damcevic, K., & Rodik, F. (2018). Ready for the Homeland. *Romanian Journal Of Communication And Public Relations*, 20(3), 31-52. doi:10.21018/rjcpr.2018.3.264
- Fairclough, N. (2003). *Analysing discourse: Textual analysis for social research*. London: Routledge.
- Govedić, N. (2017). Nužna sloboda i njeni tribuni plebis: Oliver Frlić i Mate Matišić. *Dani Hvarskoga kazališta*, 43 (1), 206-236. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/192182>

- Hromadžić, H. (2014). *Medijska konstrukcija društvene zbilje: Socijalno - ideološke implikacije produkcije medijskog spektakla*. Zagreb: AGM. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/103954>
- Hromadžić, H. (2013). Politika, društvo spektakla i medijska konstrukcija realnosti. *Politička misao*, 50 (2), 60-74. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/103954>
- Kulenović, E. (2016). Sloboda govora i govor mržnje. U: Kulenović, E. (ur.) *Govor mržnje u Hrvatskoj*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Martinoli, A. (2016). Digitalna medijska publika – nova očekivanja, nove navike. In *medias res: časopis filozofije medija*. 5(8). Str. 1269-1284.
- Milivojević, S. (2015). *Mediji, ideologija i kultura*. Beograd: Edicija Reč
- Munjin, B. (2012). U ime svih nas. Političko kazalište danas. *Kazalište*, XV (49/50), 34-37. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/186620>
- Obradović, Đ. (2009) Ljudska prava i sloboda govora. *Medijski dijalozi*, 2 (4), 139-149.
- Poljak, M., Hadžić, J. i Martinić, M. (2020). Govor mržnje u hrvatskom medijskom prostoru. In *medias res*, 9 (17), 2709-2744. <https://doi.org/10.46640/imr.9.17.8>
- Penjak, A. (2010). Povijest političkog kazališta – Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja Ive Brešana kao primjer političkog kazališta u novijoj povijesti. *Adrias*, (17), 103-121. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/74541>
- Peović Vuković, K. (2012). *Mediji i kultura: ideologija medija nakon decentralizacije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk
- Popović, H.; Bilić, P.; Jelić, T.; Švob-Đokić, N., Background information report: Media policies and regulatory practices in a selected set of European countries, the EU and the Council of Europe: The case of Croatia, MEDIADEM, 2010.
- Thompson, J. B. (1988). Mass Communication and Modern Culture: Contribution to a Critical Theory of Ideology. *Sociology*. 22(3). Str. 359-383.
- Thompson, M. (1995.) *Kovanje rata: Mediji u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*. Zagreb: Hrvatski helsinški odbor, Građanska inicijativa za slobodu javne riječi
- Van Dijk, T.A. (2006). *Ideologija. Multidisciplinarni pristup*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga
- Vertovšek, N. i Tomović, A. (2015). Medijsko zavođenje u suvremenom društvu spektakla i manipulacije. In *medias res*, 4 (6), 952-969. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/151830>
- Vilović, G. (2011). Politološki pojmovnik: Govor mržnje. *Političke analize* 2(6). 68-70.
- Vozab, D. (2017). Pristrani i neprijateljski mediji te polarizacija u novom medijskom okolišu. *Političke analize*. 8(30), 3-9

Vreg, F. (2007). Medijske teorije i stvarnost. Informatologija. 40(3). Str. 173-179.

Vujić, V. (2000). Svijest o ljudskim pravima. Politička misao, 37 (3), 55-69. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/27087>

9. PRILOZI

9.1. Članci s web portala

Autograf.hr. Zašto me ne vrijeđa "opasno" kazalište Olivera Frljića. 30.4.2017. URL: <https://www.autograf.hr/zasto-me-ne-vrijeda-opasno-kazaliste-olivera-frljica/> (Pristupljeno 2.2.2021.)

Autograf.hr. Za glupost – vjerodostojno spremni! 2.3.2018. URL: <https://www.autograf.hr/za-glupost-vjerodostojno-spremni-2/> (Pristupljeno 8.9.2021.)

Direktno.hr. Tko bi kupio Frljića, ono što radi taj antitalent je na razini cajki. 26.4.2017. URL: <https://direktno.hr/medijskipartneri/tko-bi-kupio-frljica-ono-sto-radi-taj-antitalent-na-razini-je-cajki-83714/> (Pristupljeno 26.11.2020.)

Dnevno.hr. U Hrvatskoj se nikom ne smije braniti nastup – osim Thompsonu u pulskoj Areni! 25.4.2017. URL: <https://www.dnevno.hr/kolumnisti/marcel-holjevac/u-hrvatskoj-se-nikom-ne-smije-braniti-nastup-osim-thompsonu-u-pulskoj-areni-1019972/> (Pristupljeno 2.2.2021.)

Index.hr. Fašizam se razbuktava: Portal Dnevno nakon Srba i gayeva krenuo i na Židove. 6.12.2013. URL: <https://www.index.hr/vijesti/clanak/Fasizam-se-razbuktava-Portal-Dnevno-nakon-Srba-i-gayeva-krenuo-i-na-Zidove/715161.aspx> (Pristupljeno 20.9.2021.)

Jutarnji.hr. ANTE TOMIĆ Neki će kazati da je zgoda imala nekakve veze s kulturom, ali nije. Ovdje se prije ica drugoga radilo o krizi našeg zdravstva. 25.4.2017. URL: <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/ante-tomic-neki-ce-kazati-da-je-zgoda-imala-nekakve-veze-s-kulturom-ali-nije-ovdje-se-prije-icega-drugoga-radilo-o-krizi-naseg-zdravstva-5954101> (Pristupljeno 2.2.2021.)

Portal Novosti.com Mrzi i žestoki. URL: <https://www.portalnovosti.com/mrzi-i-zestoki> (Pristupljeno 9.9.2021.)

Večernji.hr. Frljićizam za početnike. 28.4.2017. URL: <https://www.vecernji.hr/premium/frljicizam-za-pocetnike-1166150> (Pristupljeno 2.2.2021.)

Večernji.hr. Pet podvala o crvenoj petokraki i ZDS-u. 1.3.2018. URL: <https://www.vecernji.hr/vijesti/pet-podvala-o-crvenoj-petokraki-i-zds-1229447> (Pristupljeno 8.9.2021.)

Večernji.hr. Publika se u Sarajevu "izborila" za ulazak na Frljićevu predstavu. 9.10.2016. URL: <https://www.vecernji.hr/kultura/zbog-prijetnji-predstava-olivera-frljica-prikazuje-se-bez-gledatelja-1119778> (Pristupljeno 2.9.2021.)

9.2. Ostali internetski izvori

- Autograf. Impressum. URL: <https://www.autograf.hr/impressum/> (Pristupljeno 15.7.2021.)
- Biografija. Oliver Frljić. URL: <https://www.biografija.org/film/oliverfrljic/> (Pristupljeno 2.9.2021.)
- CompanyWall. Hanza Media d.o.o. URL: <https://www.companywall.hr/tvrtka/hanza-media-doo/MM15hBcY> (Pristupljeno 15.7.2021.)
- CompanyWall. Motus d.o.o. URL: <https://www.companywall.hr/tvrtka/motus-doo/MMHOZ7kD> (Pristupljeno 15.7.2021.)
- CompanyWall. Propuls d.o.o. URL: <https://www.companywall.hr/tvrtka/propuls-doo/MMUuISR> (Pristupljeno 15.7.2021.)
- Eurostat. Statistički podaci o digitalnom gospodarstvu i društvu – kućanstva i pojedinci. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Digital_economy_and_society_statistics_-_households_and_individuals/hr#Pristup_internetu (Pristupljeno 3.2.2021.)
- Euro Topics. Autograf. URL: <https://www.eurotopics.net/en/148411/autograf-hr#> (Pristupljeno 8.9.2021.)
- Euro Topics. Croatia and totalitarian symbols. URL: <https://www.eurotopics.net/en/195449/croatia-and-totalitarian-symbols?zitat=195412#zitat195412> (Pristupljeno 8.9.2021.)
- Euro Topics. Jutarnji list. URL: <https://www.eurotopics.net/en/148643/jutarnji-list> (Pristupljeno 8.9.2021.)
- Euro Topics. Večernji list. URL: <https://www.eurotopics.net/en/148851/veernji-list> (Pristupljeno 8.9.2021.)
- Enciklopedija. Agitprop. URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=788> (Pristupljeno 10.2.2021.)
- (Europska) Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda. URL: [https://www.zakon.hr/z/364/\(Europska\)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda](https://www.zakon.hr/z/364/(Europska)-Konvencija-za-za%C5%A1titu-ljudskih-prava-i-temeljnih-sloboda) (Pristupljeno 5.9.2021.)
- HND. Najviše govora mržnje na portalu Dnevno.hr. URL: <https://hnd.hr/najvise-govora-mrznje-na-portal-dnevno-hr> (Pristupljeno 8.9.2021.)
- HNK Split. Marulićevi dani. Naše nasilje i vaše nasilje. URL: <https://marulicevidani.hnk-split.hr/27-marulicevi-dani/predstave/detalj/artmid/1102/articleid/9772> (Pristupljeno 4.8.2021.)

- Georgiev, M.; Hoffman, D.; Vasiljević, S.; Antonina, L. (2016). Govor mržnje i neprihvatljiv govor: vodič za političare/ke. Zagreb: Kuća ljudskih prava Zagreb i GONG. URL: http://www.kucaljudskihprava.hr/wpcontent/uploads/2017/05/govor_mrznje_vodi_c_final.pdf (Pristupljeno 29.11.2020.)
- GONG. Govor mržnje i diskriminacije u izbornoj kampanji 2015. URL: <https://gong.hr/2015/11/29/govor-mrznje-i-diskriminacije-u-izbornoj-kampanji/> (Pristupljeno 8.9.2021.)
- Kazalište Dubrava. Oliver Frlić. URL: <https://kazalistedubrava.hr/oliver-frljic/> (2.9.2021.)
- Kazneni zakon. URL: <https://www.zakon.hr/z/98/Kazneni-zakon> (Pristupljeno 3.2.2021.)
- Moja tvrtka. Europress. URL: <https://www.mojatvrtka.net/europress/> (Pristupljeno 15.7.2021.)
- Narodne novine. Odluka o objavi Opće deklaracije o ljudskim pravima. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/međunarodni/2009_11_12_143.html (5.9.2021.)
- Poslovna. Styria medijski servisi d.o.o. URL: <https://www.poslovna.hr/lite/styria-medijski-servisi/721258/subjekti.aspx?AspxAutoDetectCookieSupport=1> (Pristupljeno 15.7.2021.)
- Ustav Republike Hrvatske. URL: <https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske> (Pristupljeno 5.9.2021.)
- Wikipedija. Oliver Frlić. URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Oliver_Frli%C4%87 (Pristupljeno 2.9.2021.)
- Wikipedia. Pier Paolo Pasolini. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Pier_Paolo_Pasolini (Pristupljeno 8.2.2021.)
- Wikipedia. Styria Media Group AG.
URL: https://hr.wikipedia.org/wiki/Styria_Media_Group_AG (Pristupljeno 15.7.2021.)
- Zakon o elektroničkim medijima. URL: <https://www.zakon.hr/z/196/Zakon-o-elektroni%C4%8Dkim-medijima> (Pristupljeno 5.9.2021.)
- Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira. URL: <https://www.zakon.hr/z/279/Zakon-o-prekr%C5%A1ajima-protiv-javnog-reda-i-mira> (Pristupljeno 5.9.2021.)

10. SAŽETAK

Mediji omogućuju javnu raspravu o općem dobru, posredujući raznovrsne informacije, ideje, mišljenja, svjetonazorske i političke opcije, ali i u ulozi „psa čuvara“ demokracije, oblikuju javno mnijenje i bude kritičku javnost. Mediji su platforma na kojoj se razvijaju, pojačavaju i slabe odnosi moći između pojedinaca, skupina i institucija u društvu (Car, 2016: 187). Prema Barendtu (2005) sloboda govora jedno je od građanskih i političkih prava koja čine prvu generaciju ljudskih prava. Sloboda govora i dobivanja nepristrane informacije smatra se individualnim pravom, a prema Kuhariću (2012: 6), ostvaruje se kroz pluralizam medija. (Car, 2016: 190). Bitno je naglasiti da u medijima sloboda govora ne postoji kao apsolutno pravo. Zato postoji novinarska etika, koja opisuje granice slobode izražavanja, odnosno poštivanje prava i ugleda drugih. Dakako, postoje i različita kršenja etičkih načela novinarstva, u koje spada i govor mržnje. (Car, 2016: 194) Ideologije imaju bitnu društvenu funkciju, i služe skupinama i njihovim pripadnicima tako što organiziraju i usmjeravaju njihove ciljeve, društvene prakse i čitav svakodnevni društveni život. Kako bismo organizirali ideološke prakse, potrebne su nam ideološke institucije, kao što su masovni mediji. U reprodukciji ideologija diskurs ima poseban status. Glavna karakteristika svakog političkog (i ideološkog) diskursa, prema Van Dijku (1997b, 34) je polarizacija na „nas“ i „njih“, odnosno pozitivno samovrednovanje i negativna prezentacija drugih. (Popović, Šipić, 2013: 208) Cilj ovog rada je pomoću kritičke analize diskursa (Reisigl i Wodak 2001, U: Bezić, Petrović, 2019: 84), istražiti načine imenovanja (nominacije) i opisivanja (predikacije) javnog djelovanja redatelja Olivera Frljića te ih proučiti u širem kontekstu opreke *Mi/Oni*. Prema Reisiglu i Wodaku (2009: 88) jezik je osnovno sredstvo za ostvarivanje i održavanje moći. S obzirom na to, važna je uloga i položaj medija, jer mediji imaju moć da svojim djelovanjem (načinom upotrebe jezika), oblikuju stajališta i mišljenja javnosti, i time doprinose pozitivnom ili negativnom vrednovanju različitih sudionika diskursa. (Bezić i Petrović, 2019: 84). Fokusirat ćemo se na specifični negativni događaj (prosvjed protiv Frljićeve predstave 'Naše nasilje i vaše nasilje') koji je izazvao negativne reakcije i kritike određenog dijela javnosti, i o kojem su izvještavali određeni hrvatski medijski portali.

Ključne riječi: mediji, sloboda govora, govor mržnje, Oliver Frljić, ideologija, diskurs

11. SUMMARY

Media allow public discussion about common good, interceding various informations, ideas, opinions, world views and political options. They play number of roles, such as being the „watchdog“ of democracy, shaping the public opinion and evoking the critical public audience. Media are a platform where the relationships of power are being developed, amplified and weakened between individuals, groups and institutions in a society. (Car, 2016: 187). According to Barendt (2005) freedom of speech is one of the civil and human which constitute the first generation of human rights. Freedom of speech and getting unbiased information is considered to be an individual right, and according to Kuharić (2012: 6), is achieved through the pluralism of media. (Car, 2016: 190). It is important to emphasise that freedom of speech in media doesn't exist as an absolute right. That is why journalist ethics exists, which describes the limits of freedom of expression, that is, respecting the rights and reputations of others. Ofcourse, there are different violations of journalist ethics, and one of them is a hate speech. (Car, 2016: 194) Ideologies have an important social functions, and they serve groups and individuals, organize and guide their goals, social practices and their whole everyday social life. In order to organize ideological practices, we need ideological institutions, such as mass media. In reproduction of ideologies discourse has a special status. Main characteristics of every political (and ideological) discourse, according to Van Dijk (1997b, 34), is a polarization on „us“ and „them“, that is positive self-evaluation and negative presentation of others. (Popović, Šipić, 2013: 208). The goal of this paper, using the critical discourse analysis, is to explore the ways of nomination and predication of public activity of director Oliver Frlić, and study them in a wider context of We/They opposition. According to Reisigl and Wodak (2009: 88), language is a basic asset for exercising and maintaining of power. Considering this, the role and positions of media is important, because they have power of shaping the attitudes and opinions of public (ways of using the language), thereby contributing to positive or negative evaluation of different actors of a discourse. (Bezić i Petrović, 2019: 84). Our focus will be on the single specific negative event (protest against Frlić's performance 'Naše nasilje i vaše nasilje'), which generated some negative reactions and critics from parts of public, and which has been reported about by some of the Croatian news portals.

Key words: media, freedom of speech, hate speech, Oliver Frlić, ideology, discourse